

DECRETUM XVI

Hec pars continet¹ de officiis laicorum et causis eorumdem²

1

³ Ait beatus Clemens Petri successor apostoli in epistola prima ad Iacobum fratrem Domini, Hierosolimitanum videlicet episcopum, Mare hic mundus habeatur. Ventorum vero varietates, turbinum diversis tentationibus conferantur. Persecutiones, tribulationes, et pericula fluctibus exequentur. Terreni vero spiritus qui vel de torrentibus, vel de vallibus spirant, pseudoprophetarum et seductorum, seu prave doctrine verba dicantur. Promontoria vero et loca confragosa, hi qui in potestatibus seculi sunt iudices, et pericula minantur et mortes. Bithalassa vero loca, que duplicibus unde fallacis estibus verberantur, dubiis mente, et de promissionum veritate nutantibus conferantur⁴. Hipocrite vero et dolosi, piratis similes habeantur. Iam vero rapidus vortex et tartarea charibdis, et saxis illisa naufragia, ac mortifere submersiones, quid aliud estimanda sunt quam peccata? Restat igitur ut hec navis cursu prospero tuta possit portum desiderate urbis intrare, et ita Deo precem fundere, ut naufragantes mereantur audiri.

cf Ctp 1.1.10 pt]

¹ Hec pars cont. CPVBSL; Hex pars sextadecima cont. H; Hec sextadecima pars cont. M; *om. Fr*

² M *adds capitulatio for 1-362*

³ Tropica disputatio beati Clementis, quanta vel qualia mundi discrimina patiaturs Ecclesia *add. as rubr. M*

⁴ [atque his qui irrationabili fidem nostram ratione discutiunt, inseritur in or.] *add. Fr*

2

¹ *Episcopi impositam a Deo sibi curam in populis protegendis non ambigant. Ex concilio Toletano² cap. 32³*

Episcopi in protegendis populis ac defendendis, impositam a Deo sibi curam non ambigant. Ideoque dum conspiciunt iudices ac potentes pauperum oppressores existere, prius eos sacerdotali admonitione redarguant, et si contempserint emendare, anathematizentur.

BD 15.1]

¹ Ut *add. M, om. CPS*

² Ex conc. Tol. CPM; *om. S*

³ cap. 32 CRPVB; cap. 33 S; IV, cap. 31 M

3

De illis qui in episcopis predam fecerint. Ex concilio Carthaginensi, cap. 8

Ut si quis quemlibet exspoliaverit, et admonente episcopo non reddiderit, excommunicetur.

BD 15.2]

4

Ut episcopi potestates admoneant, ut pauperes non opprimant. Ex concilio Aurelianensi¹, cap. 4

Ut iudices aut potestates² qui pauperes opprimunt, si commoniti a pontifice suo non emendaverint, excommunicentur.

(*Conc. Turo. 2 cap. 27*) BD 15.3]

¹ Ex - Aur. CPM; om. S

² [potentes, orig.] add. Fr

5

De eadem re. Ex concil. Magontiensi, cap. 8

Ut episcopi potestatem habeant res ecclesiasticas providere, regere, et gubernare, atque dispensare, secundum canonum auctoritatem, volumus ut laici in eorum ministerio obediant episcopis, ad regendas ecclesias Dei, viduas et orphanos defendendos, et ut obedientes sint eis ad eorum Christianitatem servandam, et episcopi consentientes comitibus et iudicibus ad iustitias faciendas, et ut nullatenus per aliquorum mendacium, vel falsum testimonium neque per periurium, aut per premium lex iusta in aliquo depravetur.

(*Magun. concil. 1 cap. 8 sub Leone III*). BD 15.4]

6

De secularibus ecclesiam vel clericum iniuste calumniantibus. Ex concilio Agathensi, cap. 32¹

Si quis secularium pro calumnia ecclesiam aut clericum fatigare tentaverit, et evictus fuerit, ab ecclesie liminibus et catholicorum communione (nisi digne penituerit) arceatur.

BD 15.5] (5. q. 6, c. Si quis vero secularium.)

¹ Ex – 32 RL] Ex penitentiali Bede H

7

Ut contemptores canonum excommunicentur. Ex concilio Carthaginensi, cap. 15

Ut laici contemptores canonum excommunicentur, clerici honore priventur.
(*Conci. Cart. 1 cap. 14 sub Iul. I*) BD 15.6]

8

De prevaricatoribus divinarum legum. Ex concilio apud Lauriacum, cap. 10

Si quis publicus divine legis prevaricator, vel pro manifestis criminibus sanctorum canonum contemptor repertus fuerit, ac sanctorum Patrum constitutionibus episcopalibus obtemperare distulerit, anathematizetur.

(*cap. 1*). BD 15.7]

9

Quod non liceat imperatoribus vel cuiquam potentum aliquid agere contra divinum mandatum. Ex concilio¹ Adriani pape, cap. 16²

Non licet ergo imperatori vel cuiquam pietatem custodienti aliquid contra mandata divinitatis presumere, nec quicquam quod evangelicis propheticisque seu apostolicis regulis obviet, agere. Iniustum enim iudicium et definitio iniusta, regio metu vel iussu a iudicibus ordinata non valeat. Nec quicquam quod contra evangelicam, et propheticam, aut apostolicam doctrinam, constitutionemque eorum sive sanctorum Patrum actum fuerit, stabit. Et quod ab infidelibus aut hereticis factum fuerit, omnino cassabitur.

(*post concilium Nicenum II ex diversis collec.*). BD 15.8] Ctp 3.29.1

¹ conc. CRM; decretis PVBS

² cap. 16 CPBM; om. S

9A (B)

cf below, 16.11A

10

Ut nemo contra canones esse presumat. Ex concil. Triburiensi, cap. 10¹

Ut constitutiones contra canones et decreta presulum Romanorum, vel bonos mores, nullius sint momenti.

(*ex capitulis Adriani pape*). BD 15.9] Ctp 3.29.3 (Dist. 10. c. Constitutiones.)

¹ Ut - x CPM; Ut constitutiones contra canonum nemo esse presumat S

11

De imperatoria lege. Ex decretis Pii pape, cap. 3¹

Lex imperatorum non est supra legem Dei, sed subtus.

(*C. Lege imperatorum.*) BD 15.10] Ctp 3.29.4

¹ cap. 3 CPBM; om. S

11A (PV; B as 9A)

¹*Quod imperatori non sit obediendum si aliquid precepit contra Deum. Augustinus in psalmis*

Iulianus extitit infidelis imperator, nonne extitit apostata, iniquus idolatra? Milites Christiani servierunt imperatori infideli. Ubi veniebatur ad causam Christi, non agnoscebant nisi illum qui in celo erat. Quando volebat ut thurificarent preponebant² illi Deum. Quando autem dicebat, Producite aciem, ite contra illam gentem, statim

¹ Quando canonica ventilantur, nisi sint religiosi, laici non intersint. Ex concilio Cabilonensi, cap. 6, *add. and canc.* (*cf below, c. 12*) P

² -bant P; -bat B

obtemperabant. Distinguebant Dominum eternum a³ domino temporali, et tamen subditi propter Dominum eternum etiam domino temporali.

Ctp 3.29.2 (cf above 5.7, 16.9A)

³ ss V

12

Quando canonica ventilantur, nisi sint religiosi, laici non intersint. Ex concilio Cabilonensi, cap. 6

Quando ea que canonica sunt ventilantur, vel quando regularia examinantur, neque aliquos laicos interesse, nisi religiosos, oportet, et nisi hos tantummodo, qui in propria appellantur persona.

BD 15.11] Ctp 3.29.5

13

Ut laici in sinodo, nisi clericis iubentibus, docere non audeant. Ex concilio Carthaginensi, cap. 118¹

Laici in sinodo, presentibus clericis, nisi ipsis iubentibus, docere non audeant.
BD 15.12]

¹ cap. 118 CPS; IV, cap. 98 M

14

Ut¹ populus docendus sit, non sequendus. Ex decretis Celestini pape, cap. 22

Docendus est populus, non sequendus, nosque² si nesciunt quid liceat, quidve non liceat commonere, non his consensum prebere debemus. Quisquis vero conatus fuerit tentare prohibita, sentiet censuram canonicam minime defuturam.
(epist. III, cap. 3). BD 15.13] (Dist. 62, c. Docendus.)

¹ Ut CPS; Quod M

² nosque CPSM; eosque *Fr*

15

De illo qui contra decretum episcopi venerit. Gregorius dicit¹

Si quis venerit contra decretum episcopi, ab ecclesia abiciatur.
BD 15.14]

¹ Greg. dicit CPB; *om.* S; Greg. dictum M

16

Admoneatur¹ imperator, ut constitutis apostolice sedis obtemperet. Ex decretis Anastasii pape

Illud vero peculiarius pro amore imperii vestri, et beatitudine que² consequi poterit regnum, pro apostolico officio predicamus, ut (sicut decet, et Spiritus sanctus dictat) monitis nostris obedientia prebeat, ut bona omnia vestra respublica consequatur, sicut in Exodo promittitur, Si audieris vocem Domini Dei tui, et que placent feceris coram eo, et obedieris preceptis eius, et custodieris omnem iustitiam eius, omnem infirmitatem, quam importavi Egiptiis, non importabo in te. Ego enim sum Dominus qui salvum facio te. Et illic iterum tuba potentissima canitur, Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te aliud, quam ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis eius, et diligas eum, et servias Domino Deo tuo ex toto corde, et ex tota mente tua? Custodi precepta Domini Dei tui, et iustitias quas ego mando tibi. Hec me suggerentem frequentius non spernat pietas tua, ante oculos habens Domini in Evangelio verba, Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; et qui me spernit, spernit eum qui me misit. Nam et Apostolus concinens Salvatori nostro ita loquitur, Quapropter qui hec spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit Spiritum suum sanctum in nobis. Pectus clementie vestre sacrarium est publice felicitatis, ut per instantiam vestram, quam velut vicarium presidere iussit in terris, evangelicis, apostolicisque preceptis non dura superbia resistatur, sed per obedientiam, que sunt salutifera, compleantur.

(Anasta. 2 ad Anastasium August., cap. 6). BD 15.15]

¹ Admon. CPS; Quod admonendus sit M

² ss S; [qua] add. M

17

Generalis admonitio regum. Ex registro¹ Gregorii² ad Aldebertum regem Anglorum, cap. 264³

Propter hoc omnipotens Deus bonos quosque ad populorum regimina perducit, ut per eos omnibus, quibus prelati fuerint, dona sue potestatis⁴ impendat. Quod in Anglorum gente factum cognovimus, cui vestra gloria idcirco est preposita ut bona que vobis concessa sunt, etiam subiecte vobis genti superno beneficio restaurentur. Et ideo, gloriose fili, eam quam accepisti divinitus gratiam sollicita mente custodi. Christianam fidem in populis tibi subditis extendere festina, zelum rectitudinis tue in eorum conversione multiplica, idolorum cultus insequens fanorum edificia evertit. Subditorum mores in magna vite munditia exhortando, terrendo, corrigendo et boni operis exempla monstrando, edifica, ut illum retributorem invenias in celo cuius nomen atque cognitionem dilataveris in terra. Ipse enim vestre quoque glorie nomen etiam posteris gloriosius reddet cuius vos honorem queritis et servatis in gentibus. Sic enim Constantinus quondam piissimus imperator, Romanam rempublicam a perversis idolorum cultibus revocans, omnipotenti Deo Domino nostro Iesu Christo secum subdidit, seque

¹ sancti add. M, om. CPS

² Greg. PVM; om. CRBS

³ 264 CPS; 263 M

⁴ [pietatis] add. M

cum subiectis populis tota ad eum mente convertit. Unde factum est ut antiquorum principum nomen suis vir ille laudibus vinceret, et tanto in opinione predecessores suos, quanto et in bono opere superaret. Et nunc itaque vestra gloria cognitionem unius Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti regibus ac populis sibimet subiectis festinet infundere, ut et antiquos gentis sue reges laudibus ac meritis transeat, et quanto in subiectis suis etiam aliena peccata deteraserit, tanto etiam de peccatis propriis ante omnipotentis Dei terribile examen securior fiat. Paulo post. Preterea scire vestram gloriam volumus, quia sicut in Scriptura sacra ex verbis Domini omnipotentis agnoscimus, presentis mundi iam terminus iuxta est, et sanctorum regnum venturum est, quod nullo unquam poterit fine finiri. Appropinquante autem eodem mundi termino, multa imminet, que antea non fuerunt, videlicet immutationes eris, terroresque de celo, et contra ordinationem⁵ temporum tempestates, bella, fames, pestilentie, terremotus per loca; que tamen non omnia nostris diebus ventura sunt, sed post nostros dies subsequuntur. Vos itaque si qua ex his evenire in terra vestra cognoscitis, nullo modo vestrum animum perturbetis, quia idcirco hec signa de fine seculi premittuntur, ut de animabus nostris debeamus esse solliciti, et de mortis hora suspecti, ut venturo Iudici in bonis actibus inveniamur esse prepositi⁶.
(lib. regist. 9, epist. 60) BD 15.16]

⁵ [ordinem] add. M²

⁶ esse prep. CPS; preparati M

18

Alia admonitio principum. Ex Registro Gregorii, ad Iustinum pretorem Sicilie. cap. 2

Quod lingua loquitur, attestatur conscientia, quia dudum vos, et nullius dignitatis occupationibus implicatos, multum dilexi multumque veneratus sum. Ipsa namque incessus vestri modestia quibusdam conatibus exiebat ut diligi etiam a nolente debuisset. Et cum vos venissem ad administrandam preturam¹ Sicilie audirem, valde gavisus sum; et quia quamdam inter vos atque ecclesiasticos simulationem subrepere comperi, vehementissime contristatus sum. Nunc vero quia et vos administrationis cura, et me studium huius regiminis occupat, in tantum vos recte diligere specialiter possumus, in quantum generalitati minime nocemus. Unde per omnipotentem Dominum rogo, in cuius tremendo iudicio nostrorum actuum posituri rationem sumus, ut eius respectum semper gloria vestra ante oculos habeat, et nunquam quodlibet, ex quo inter nos vel parva dissensio proveniat, admittat. Nulla vos lucra ad iniustitiam pertrahant. Quam sit vita brevis aspiciat; ad quem quandoque ituri estis iudicem, qui iudiciariam potestatem geritis, cogitate. Solerter ergo intuendum est quod cuncta lucra hic relinquimus, et solas dispensativorum² lucrorum causas nobiscum ad iudicium deportamus. Illa ergo nobis sunt commoda querenda, que nequaquam mors adimat, sed mansura in perpetuum presentis vite finis ostendat.

(lib. I regist., ep. 2). BD 15.17]

¹ [prefecturam] add. M²

² dispens. CPBSM; dispendiosorum P²V; [dispendiosorum] add. M²

19 (CRBV²SLM)

Item adhortatio principum. Ex registro Gregorii, ad Gennadium patricium et exarchum, cap. 72¹

Si non ex fidei merito et Christiane religionis gratia tanta excellentie vestre bellicorum actuum prosperitas eveniret, non summopere miranda fuerant, cum sciamus hec etiam antiquis bellorum ducibus fuisse concessa. Sed cum futuras, Deo largiente, victorias non carnali providentia, sed magis orationibus prevenitis, fit ut hoc in stuporem veniat, quod gloria vestra non terreno consilio, sed Deo desuper largiente discedat². Ubi³ enim meritorum vestrorum loquax non discurrit opinio, que et bella vos frequenter appetere non desiderio fundendi sanguinis, sed dilatande causa reipublice in qua Deum coli conspiciamus, loquitur, quatenus Christi nomen per subditas gentes fidei predicatione circumquaque discurrat? Sicut enim exteriora vos virtutum opera eminentes in hac vita constituunt, ita et internorum⁴ ornamenta ex corde mundo procedentia, in futura vita celestium gaudiorum participatione glorificant.

(lib. I regist. ep. 73). BD 15.18] (23, q. 4, c. Si non.)

¹ 72 CS; 75 RL

² discedat CRBSL; descendat [dispensat add. M²] M

³ Ibi VL

⁴ [interna morum, habet Grego.] add. M²

20 (CRBV²SLHM)

Qualiter studendum sit regibus, sacerdotum vel populi peccata ulcisci. Ex registro Gregorii ad Brunichildem¹ reginam Francorum, cap. 272

Cum scriptum sit, Iustitia elevat gentem, miseros autem facit populos peccatum, tunc regnum stabiliri creditur, cum culpa que cognoscitur, citius emendatur. Multorum igitur ad nos relatione pervenit (quod dicere sine afflictione cordis nimia non valemus), ita quosdam sacerdotes in illis partibus impudice ac nequiter conversari ut et audire nobis opprobrium et lamentabile sit referre. Ne ergo postquam huius nequitie huc usque se tetendit opinio, aliena pravitas aut nostram animam, aut vestrum regnum peccati suo iaculo feriat, ardentem ad hec debemus ulciscenda consurgere, ne paucorum fames multorum esse possit perditio. Nam causa sunt ruine populi sacerdotes mali. Quis enim pro populi peccatis se intercessor obiiciat, si sacerdos qui exorare debuerat, graviora committat, Sed quoniam eos, quorum est locus hec insequi, nec sollicitudo ad requisitionem, nec zelus excitat ad vindictam, scripta ad nos vestra discurrant, ut personam, si precipitis, cum vestre auctoritatis assensu transmittamus, que una cum aliis sacerdotibus hec et subtiliter querere, et secundum Deum debeat emendare. Nec enim dissimulanda sunt que dicimus, quia qui emendare potest et negligit, participem se, procul dubio, delicti constituit. Providete ergo anime vestre, providete nepotibus, quos cupitis regnare feliciter, providete provinciis, et priusquam Creator noster manum suam ad feriendum excutiat, de correctione huius sceleris studiosissime cogitate, ne tanto postmodum acrius feriat, quanto modo diutius et clementer exspectat. Scitote autem quia magnum Deo nostro sacrificium placationis offeretis, si tanti labem facinoris de vestris citius finibus amputatis. Data die X Kal. Iulii, indictione IV.

¹ -dam V

(li. 9 regist. ep. 64) BD 15.19]

21 (CRBV²SLHM)

Unde supra. Ex registro ad Theodoricum regem Francorum, cap. 274

Excellentie vestre index cordis epistola quanta in vobis fulgeat cum regia potestate¹ prudentia, ita luculenti copia sermonis edocuit ut dubium esse non valeat quicquid laudabile de vobis fama narraverit. Et quoniam exhortationem nostram adeo regiis animis per laudis predicamenta placuisse signastis, ut quicquid ad Dei nostri cultum, quicquid ad ecclesiarum reverentiam, quicquid ad honorem pertinere cognoscitis sacerdotum, studiose statui et velitis in omnibus custodire, iterata vos per vestram mercedem² adhortatione pulsamus, ut congregari sinodum iubeatis. Et sicut dudum scripsimus corporalia in sacerdotibus vitia, et Simoniace heresis pravitatem omnium episcoporum definitione dampnari, atque a regni vestri amputari finibus faciatis, nec plus illic³ per pecuniam obtinere quam precepta Dominica precipiunt permittatis. Nam dum omnis avaritia idolorum sit servitus, quisquis hanc in dandis honoribus et maxime ecclesiasticis, vigilanter non precavet, infidelitatis perditioni subiicitur, etiamsi tenere fidem quam negligit videatur. Sicut ergo contra exteriores hostes, ita quoque contra interiores animarum adversarios studete esse solliciti, ut per hoc quod Dei nostri inimicis fideliter repugnatur, et hic feliciter ipsius protectione regnetis, et ad eterna postmodum gaudia eius duce gratia veniatis.

(li. 9, epist. 53) BD 15.20]

¹ ss V

² [pro vestra magna mercede] add. M²

³ [illis] add. M²

22

Quod multorum solamen sit, si prudentes viri regibus adhereant. Ex registro Gregorii, ad Asclepiodum¹ patricium Anglorum², cap. 271

Prudentes viros sicut estis regibus adherere multorum solamen est. Nam dum prestari sibi locum ad anime datum utilitatem intelligunt, certum est quia mercedis causas alias, ubi inveniunt, non preponunt.

(li. 12 regist. epistola 17) BD 15.21]

¹ -piodum CPS; -piodotum M

² Anglorum CRPSL; Gallorum M

23

Ut regum adversarii excommunicentur. Ex concilio apud Lauriacum, cap. 13¹

Si quis potestati regie (que non est, iuxta Apostolum, nisi a Deo) contumaci et inflato spiritu contradicere vel resistere presumpserit, et eius iustis et rationabilibus imperiis secundum Deum et auctoritatem ecclesiasticam obtemperare noluerit, anathematizetur

¹ 13 CPSM; 14 Fr

(cap. 3). BD 15.22] Ctp.3.29.6

24

De illis qui principi non obediunt. Ex concilio Toletano¹

In libro Regum legitur, Qui non obedierit principi, morte moriatur. In concilio autem Agathensi precipitur ut anathematizetur.
BD 15.23]

¹ Ex - Tol. CPM; om. S

25

De illis qui in adversitate proprie gentis, aut patrie, culpabiles inveniuntur. Ex eodem concilio

Nobis igitur ratio persuasit sinodaliter decernere, ut quicumque laicorum adversitate proprie gentis, aut patrie, vel regie potestatis ad exterar partes se conferendo noxius fuerit, ultra repertus perpetua sit excommunicatione dampnatus, et nunquam illi preter in ultimo mortis sue, communio tribuatur.

(Tolet, conc. 6. cap. 12, quanquam non iisdem verbis) BD 15.24]

26

Ut nullus presumat, principe vivente, alium eligere regem. Ex eodem concilio cap. 17¹

Quanquam in concilio anteriori², quod anno primo gloriosissimi principis nostri habitum est, de huiusmodi re fuerit promulgata sententia, tamen placet iterata, iuxta quod convenit, custodire. Itaque regis vita constante, nullus sibi aliquo opere, vel deliberatione, seu cuiuscumque dignitatis laicus, seu gradu episcopatus, presbiterii, aut diaconii consecratus, ceterisque clericatus officiis deditus, futurum regem provideat contra viventis regis utilitatem et procul dubio voluntatem, blandimento vel suasionem per eandem spem, aut alios in se trahat, aut ipse in alium acquiescat. Iniquum enim et valde execrabile a Christianis debet haberi futuri temporis illicitis prospicere, et vite sue ignaros ventura disponere. Quod si quisquam iam talia iniqua deliberatione cum quocumque est meditatus, hoc sibi noverit esse sacerdotali moderamine concessum, ut si venialiter possit, hoc sine mora presentis principis auribus studeat publicare. Si autem obticeat, et deliberationis sue machinamenta noluerit dicere, pessimo plectatur anathemate.

(Eiusdem conc. cap. 17) BD 15.25]

¹ cap. 17 CPVS; cp. xvi B; om. RLM

² (cap. 4, conc. Toleta. 5) add. M²

27

Ut nemo intendat in interitum regis. Eiusdem VII, cap. 18¹

Iam quidem in antecedente universali sinodo salutis nostrorum principum constat esse consultum, sed libet iterare bene sancita, et digna auctoritate munire salubriter ordinata. Ideoque contestamur coram Deo, et omni ordine angelorum, coram prophetarum atque apostolorum, vel omnium martirum choro, coram omni ecclesia catholica et Christianorum cetu, ut nemo intendat in interitum regis, nemo vitam principis nece attrectet, nemo regni eum gubernaculis privet, nemo tyrannica presumptione apicem regni sibi usurpet, nemo quolibet machinamento in eius adversitatem sibi coniuratorum manum associet. Quod si in copiam horum quisquam nostrorum temerario ausu presumptor exstiterit, anathemate divino percussus, absque ullo remedii loco habeatur condempnatus eterno iudicio.

(cap. 2 et 3 Toletan. conc. V). BD 15.26]

¹ (Ex add. C²) Eiusd. VII cap. 18 CPBS; Ex eodem RL; Ex concilio Toletano VI cp. xviii H²; Ex eodem concil. VI, cap. 18 M

28

De fidelibus regum. Ex eodem concilio¹

Proinde² decrevit concilium sanctum omnes qui pro fidei³ obsequio et sincero servitio voluntatibus vel iussis paruerint principis, totaque intentione salutis eius, custodiam vel vigilantiam habuerint regni, a successoribus nec a dignitate, nec a rebus pristinis causa repellantur iniusta, sed et nunc ita pro uniuscuiusque utilitate principis moderentur discretione, sicut eos prospexerit necessarios esse patrie, et sic illis impertiatur benignitas ut in ceteris maneat gratia et potestas, quatenus ita omnia in rebus iuste conquisita lucrentur, ut posteris relinquendi, vel quibus voluntas eorum decrevit conferendi, spontaneo fruantur arbitrio. Ceterum si infidelis quisquam in capite regio, aut inutilis in rebus commissis exstiterit, in clementie eius manu, posteritatis nutu constet huiusmodi moderatio. Nefas est enim in dubium deducere ius potestatis, cui omnium gubernatio superno constat delegata iudicio. Quod si post eius discessum quispiam repertus fuerit eius vite fuisse infidelis, quicquid largitate ipsius in rebus habuit conquisitis careat, confiscandum, et fidelibus largiendum.

(cap. 6, conc. Toleta. 5) BD 15.27]

¹ VI cap. 14 add. M, om. CPS

² ut anno primo serenissimi principis nostri add. M, om. CPS

³ fidei CPS; fideli M

29

De regum sobole. Ex eodem concilio VII¹, cap. 16

Sicut insolentia malorum regum odiosa semper et execrabilis existit subiectis, ita bonorum provida utilitas amabilis efficitur populis. Quocirca quis ferat, aut quis talem errantem Christianum videat, qui regiam sobolem, aut posteritatem conetur exspoliare rebus, aut privare dignitatibus? Quod deinde ne fiat, generalis promatur de filiis principis

¹ VII CPB; om. S; VI M

sententia nostra, id est, de presentis excellentissimi Chintillani regis posteritate dentur apta nobis decreta, ut ea que sinodus² preterito anno in hac ecclesia habita constituit, circa omnem posteritatem eius universitas regni sui conservet, hoc est, ut prebeatur filiis³ dilectio benigna et firma, et tribuantur ubi loci opportunitas exhibuerit, defensiones ad adminicula iusta, ne de rebus iuste profligatis, aut parentum dignitate procuratis, vel largitate principum, aut alicuius impensis, aut etiam proprietate debitis, fraudentur qualibet insidia calliditatis, neve a quoquam ledendi eos prebeantur argumenta machinationis⁴. Quia dignum est ut cuius regimine habemus securitatem, eius posteritati decreto concilii impertiamus quietem.

BD 15.28/

² (cap. 4, co. Toleta. 5) add. M²

³ filiis CP²VBSM; om. P; [eius] add. Fr

⁴ arg. mach. ss P

30

Quod quicquid commotus animus fecerit, hoc iustum putet¹. Ex registro Gregorii ad Mauricium augustum, cap. 213

Omnipotenti Deo reus est qui serenissimo domino, in omne quod agit et loquitur, purus non est. Ego autem indignus pietatis vestre famulus, in hac suggestionem mea, neque ut episcopus, neque ut servus iure reipublice, sed iure privato loquor. Quia, serenissime domine, et illo iam tempore dominus meus fuisti, quando adhuc dominus omnium non eras.² Illa prepositorum sollicitudo utilis, illa est cautela laudabilis, in qua totum ratio agit, et furor sibi nil vindicat. Restrungenda ergo sub ratione potestas est, nec quicquam agendum prius quam concitata ad tranquillitatem mens redeat. Nam commotionis tempore, iustum putat ira quod fecerit.

(lib. 2 regist. ep. 61, seu cap. 100) BD 15.29/ Ctp 3.29.7

¹ -et CPS; -at M

² (D. Gregor. I. VIII Regist., ep. 12 ad Guidiscalcum duc. Camp., et citat. 11, q. 3, c. Illa prepositorum.) add. Fr

31

Quod laici presbiteros, qui ecclesias illorum tenent, non aliud quam divinum officium facere cogant. Ex dictis Augustini

Admoneo, vos, dilectissimi, Deum timere, sacerdotes honorare, reddentes eis debitum sanctitatis, ut vobis adiuvantibus ipsi inconturbati valeant atque securi salutaria predicare, et regulam atque vigorem ecclesiasticum conservare, ita ut clerici omnes suis subiaceant episcopis, et ab illis doceantur. Preceptum quippe est a Domino, Reddite que sunt Cesaris Cesari, et que sunt Dei Deo. Apostolicum preceptum vobis mando, ut nullus secularis clericum in suum habeat obsequium, sed illi, cuius signaculum in capite habet, mente deserviat et corde, educatus in his que a suo precipiuntur episcopo. Detestabile est enim et iniquum opus clericum in ludis inveniri, aut cum accipitribus vel venationibus degere vitam, tantisque scenicis causis sauciatum ad episcopatum aut presbiterium, vel quibuslibet sacerdotalibus officiis accedere, non bonis, sed malis vitiis plenum. Scriptum namque est, Qui diligitis Dominum, odite malum. Nam et hoc hortamur Christianitatem

vestram, ut iuxta sanctorum canonum instituta, nec ecclesiis a vobis fundatis aliunde veniens presbiter suscipiatur, nisi a vestre ecclesie fuerit episcopo consecratus, aut ab eo per commendatitias litteras suscipiatur. Multi enim sibimetipsi mendaces, multoties servi cuiusquam fugam arripientes dominis suis semetipsos quasi consecratos presbiteros annuntiant, dum non sint. Sunt autem ministri diaboli, et non Dei, et qui eos suscipiunt similiter, quia scriptum est, Videbas furem, et cum eo currebas, etc.

JE 2288; BD 15.30] Ctp 3.29.8

32

Ut Iudei super Christianos non ponantur. Ex concilio Meldensi, cap. 3

Ne Iudei administratorio usu sub ordine villicorum atque exactorum Christianam familiam regere audeant, nec eis hoc a quoquam fieri precipiatur. Si quis vero contra hec agere presumpserit; si episcopus, presbiter, aut diaconus fuerit, proprio submoveatur gradu. Si vero monachus fuerit, communione privetur. Similiter et laicus. Et si perseveraverint inobedientes, anathematizentur.

BD 15.31]

33

Quod sancta ecclesia unum Patrem habeat in celis. Ex concilio Cabilonensi, cap. 51

Quia ergo constat in ecclesia diversarum conditionum homines esse, ut sunt nobiles et ignobiles, servi, coloni, inquilini, et cetera huiusmodi nomina. oportet ut quicumque eis prelati sunt, clerici sive laici, clementer erga eos agant, et misericorditer eos tractent, sive in exigendis ab eis operibus, sive in accipiendis tributis, et quibusdam debitis; sciantque eos fratres suos esse, et unum habere Patrem Deum, cui sic clamant, Pater noster, qui es in celis, unam matrem sanctam ecclesiam, que eos intemerato sacri fontis utero gignit. Disciplina igitur eis misericordissima, et gubernatio opportuna adhibenda est. Discipline indisciplinate vivendo auctorem suum offendunt, gubernationes in quotidianis vite commeatibus prelatorum adminiculo destitute, fatiscunt.

(Cabi. conc. 2) BD 15.32]

34

De illo qui pro catholica fide tribulationes patitur. Ex concilio Carthag.¹ cap. 43

Christianum catholicum qui pro catholica fide, et pro ecclesiasticis rebus et Christiana religione tribulationes patitur, omni honore a sacerdotibus honorandum, etiam et per diaconum² victus ei ministretur³.

BD 15.33]

¹ IV *add.* M, *om.* CPS

² ut *add.* M, *om.* CPS

³ decretum est *add.* M, *om.* CPS

35

De heredibus, si iussa testatoris non impleverint, ut episcopus adimpleat. Ex concilio Magontiensi, cap. 1

Si heredes iussa testatoris non adimpleverint, ab episcopo loci illius omnis res que his relicta est canonice interdicatur, cum fructibus et ceteris emolumentis, ut vota defuncti impleantur.

BD 15.34] Ctp 3.29.9

36

Ut laici, quamvis religiosi, ecclesiastica non disponant. Ex eodem concilio, cap. 5¹

Laicis quamvis religiosis nullo modo de ecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi unquam attribuitur facultas.²

(co. Roma. 3 sub Symmacho, cap. 3) BD 15.35] Ctp 3.29.10 (16, q. 7, c. Laicis.)

¹ 5 CPM; 6 S

² Laicis quamvis religiosis – facultas at foot of leaf V

37

De illis qui res ecclesie a regibus petunt. Ex concilio Lugdunensi, cap. 11¹

Qui res ecclesie petunt a regibus et horrende² cupiditatis impulsu egentium substantiam rapiunt, irrita habeantur que obtinent, et a communione ecclesie, cuius facultatem auferre cupiunt, excludantur.

BD 15.36] Ctp 3.29.11

¹ De illis – 11 in outer mg. V

² -de CPSM; -di Fr

38

De eo, si episcopus ecclesiasticum, et comes seculare placitum una die condixerint. Ex concilio Triburiensi cap. 9, cui interfuit rex Arnulfus¹

Cum autem episcopus ecclesiam a Domino Deo sibi commissam regens, episcopatum circumeundo perrexerit, et placitum canonice constitutum decreverit, populumque sibi creditum illo invitaverit, atque comes eadem die sciens placitum ab episcopo conductum, vel nesciens placitum cum populo suum condixerit, et banno illuc venire preceperit, placitum comitis omnes postponant, et comes ipse, idemque populus post episcopum festine pergant, scientes se non illic seditiosa contentione decertare, sed pro fide catholica invigilare, non cumulum pecuniarium, sed lucrum congregare animarum. Unde in eadem epistola beati Clementis, Vestrum, qui legatione domini fungimini, est docere populos, eorum vero est vobis obedire, ut Deo. Et in epistola Alexandri pape successoris Evaristi, Si quis autem legationem vestram impedit, non unius, sed multorum profectum avertit. Et sicut multis nocet, ita a multis est arguendus; et quia Dei causam impedit, et statum ecclesie conturbat, ideo a liminibus eius arceatur. Quapropter nullus comes, nullusque iudex, nullus omnino in clericatu vel seculari habitu

¹ cui - Arn. CPM; om. S

constitutus, legationem episcoporum impediatur, vel conturbare presumat. Ut autem unanimitas et concordia sit inter episcopos et comites, placuit ut si quis episcopus domi residens conventum populi esse voluerit, et comes nihilominus in ipsa eademque die placitum condixerit, effectum obtineat, qui prior iudicaverat, salva tamen dignitate et potestate episcopi.

BD 15.37] Ctp 3.29.12

39 (CRBV²SLHM)

De regibus bene regentibus. Ex dictis Isidori

Qui intra¹ seculo bene temporaliter imperat, sine fine in perpetuum regnat, et de gloria seculi huius ad eternam transmeat gloriam. Qui vero prave regnum exercent, post vestem fulgentem et lumina lapillorum, nudi et miseri ad inferna torquendi descendunt. Reges a recte agendo vocati sunt; ideoque recte faciendo regis nomen obtinetur, peccando amittitur. Nam et viros sanctos proinde reges vocari in sacris eloquiis invenimus, eo quod recte agant, sensusque proprios bene regant, et motus resistentes sibi rationabili discretionem componant. Recte igitur illi reges vocantur, qui tam semetipsos quam subiectos bene regendo modificare noverunt. Quidam ipsum nomen regiminis ad immanitatem transvertunt crudelitatis, dumque ad culmen potestatis venerint, in apostasiam statim labuntur, tantoque se tumore cordis extollunt, ut cunctos subditos in sui comparatione despiciant, eosque quibus preesse contigit non agnoscant. Quibus congrue per ecclesiasticum dicitur, Ducem te constituerunt? noli extolli. Dum mundi reges se ceteris sublimiores sentiunt, mortales tamen se esse cognoscant, nec regni gloriam, qua in seculo sublimantur aspiciant, sed opus quod secum ad inferos deportent, intendant. Si ergo carebunt huius temporibus gloria, illa agant que post finem sine fine possideant. Dum Apostolus dicat, Non est potestas nisi a Deo, quomodo per prophetam de quibusdam potestatibus dicitur, Ipsi regnaverunt, sed non ex me? Quasi diceret, Non me propitio, sed me² irato. Unde inferius per eundem prophetam dicit, Dabo, inquit, tibi regem in furore meo. Quo manifestius elucet, bonam malamque potestatem a Deo ordinari, sed bonam propitio, malam irato. Reges quando boni sunt, muneris esse Dei, quando vero mali, sceleris esse populi. Secundum meritum enim plebeium disponitur vita rectorum, testante Iob, Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi. Irascente enim Deo talem rectorem populi suscipiunt qualem pro peccato merentur. Nonnunquam pro malitia plebis etiam reges mutantur, et qui ante videbantur esse boni, accepto regno, fiunt iniqui.

(lib. 3 De summo bono, cap. 48) BD 15.38]

¹ intra CRS; in hoc M

² [etiam summe, orig.] *add. Fr*

40 (CRBV²SL(H)M)

De eadem re. Ex dictis eiusdem

Qui recte utitur regni potestate, ita se prestare omnibus debet, ut quanto magis honoris celsitudine claret, tanto in semetipso humiliet mentem, proponens sibi exemplum humilitatis David, qui de suis meritis non tumuit, sed humiliter sese deiiciens, dixit, Vilis incedam, et vilis, apparebo ante Dominum qui me elegit. Qui recte utitur regni potestate,

formam iustitiae factis magis quam verbis instituet. Iste nulla prosperitate erigitur, nulla adversitate turbatur. Non innititur propriis viribus, nec a Domino recedit cor eius. Regni fastigio humili presidet animo. Non eum delectat iniquitas, non inflammat cupiditas. Sine defraudatione alicuius ex paupere divitem se facit, et quod iuxta potestatem a populis extorquere poterat, sepe misericordia clementia donat.¹ Dedit Deus principibus presulatum pro regimine populorum, et illis eos preesse voluit, cum quibus una est eis nascendi moriendique conditio. Prodesse ergo debet populis principatus non nocere, nec dominando premere, sed condescendendo consulere, ut vere sit utile hoc potestatis insigne, et dono Dei pro tuitione utantur membrorum Christi. Membra enim Christi fideles sunt populi, quos dum ea potestate quam accipiunt, optime regunt, bonam utique vicissitudinem Deo largitori restituunt. Bonus rex facilius ad iustitiam a delicto regreditur, quam de iustitia ad delictum transfertur. Ut noveris hoc esse casum, illud propositum. In proposito eius esse debet, nunquam egredi a veritate. Quod si casu titubare contigerit, mox resurgere.

(*ibid. cap. 49*) BD 15.39]

¹ Qui recte utitur – donat *om.* H

41

De patientia regum. Ex dictis eiusdem¹

Plerumque princeps iustus etiam malorum errores dissimulare novit, non quod iniquitati eorum consentiat, sed quod aptum tempus correctionis exspectet, quando eorum vitia vel emendare valeat, vel punire. Multi adversus principes coniurationis crimine deteguntur, sed probare volens Deus clementiam principum, illos male cogitare permittit, istos non deserit. De illorum malo bene istis facit, dum culpas quas illi agunt, isti mira patientia indulgent. Reddere malum pro malo vicissitudo est iustitiae. Sed qui clementiam addit iustitiae, non malum pro malo culpatis reddit, sed bonum pro malo offensis impertit.

(*ibi. ca. 50*) BD 15.40] Ctp 3.29.13

¹ eiusdem CBSM; Isidori P

42

De delictis regum seu exemplis¹. Ex dictis eiusdem²

Difficile est principem regredi ad melius, si vitiis fuerit implicatus. Populi enim peccantes iudicem metuunt; reges autem, nisi solo Dei timore metuque gehenne coerceantur, libere in preceps proruunt, et per abruptum licentie in omne facinus vitiorum labuntur. Quanto quisque in superiori constitutus est loco, tanto in maiori versatur periculo; et quanto splendoris honore quisque celsior est, tanto, si delinquit, peccato maior est. Potentes enim potenter tormenta patientur. Cui enim plus committitur, plus ab eo exigitur, etiam cum mensura³ penarum. Reges vitam subditorum facile exemplis suis vel edificant vel subvertunt, ideo principem non oportet delinquere, ne formam peccandi

¹ seu exempl. CPS; *om.* M

² Ex - eiusd. *here* CPM, *before* De S

³ [usura] *add. Fr*

faciat, peccati eius impunita licentia. Nam rex qui ruit in vitiis cito viam ostendit erroris. Sicut legitur de Ieroboam, qui peccavit et peccare fecit Israel. Illi autem ascribitur quicquid exemplo eius a subditis perpetratur. Sicut nonnulli bonorum principum Deo placita facta sequuntur, ita facile multi prava eorum exempla sectantur. Plerique autem apud iniquos principes, necessitate magis quam voto, mali existunt, dum imperiis eorum obediunt. Nonnulli autem sicut prompti sunt sequi reges in malum, sic pigri sunt imitari illos in bonum. Sepe unde mali reges peccant, inde boni iustificantur, dum precedentium cupiditatem et malitiam corrigunt. Nam re vera peccatis eorum communicant, si quod illi diripuerunt, isti retentant. Cuius peccatum quisque sequitur, necesse est ut eius⁴ penam sequatur. Neque enim erit impar supplicio, cuius errore quisque par est ac vitio.
(*ibid. cap. 51*) BD 15.41] Ctp 3.29.14

⁴ nec. - eius *in mg.* C

43

Quod reges legibus teneantur. Ex dictis eiusdem¹

Iustum est principem legibus obtemperare suis. Tunc enim iura sua ab omnibus custodienda existimet, quando et ipse illis reverentiam prebet. Principes legibus teneri suis, nec in se posse dampnare iura que in subiectis constituunt. Iusta est enim vocis eorum auctoritas, si quod populis prohibent, sibi non licere patiantur. Sub religionis disciplina seculi potestates subiecte sunt. Et quamvis culmine regni sint prediti, vinculo tamen fidei tenentur astricti, ut fidem Christi suis legibus predicent, et ipsam fidei predicationem moribus bonis conservent.

(*ibidem cap. 52*) BD 15.42] Ctp 3.29.15 (*Dist. 9, c. Iustum est.*)

¹ Ex - eiusd. *here CPM, before Quod S*

44

De disciplina regum in ecclesia. Ex dictis eiusdem

Principes seculi¹ nonnunquam intra ecclesiam potestatis adepte culmina tenent, ut per eandem potestatem disciplinam ecclesiasticam muniant. Ceterum intra ecclesiam potestates necessarie non essent, nisi ut quod non prevalet sacerdos efficere per doctrine sermonem, potestas hoc imperet² per discipline terrorem. Sepe per regnum terrenum celeste regnum proficit, ut qui intra ecclesiam positi contra fidem et disciplinam ecclesie agunt, rigore principum conterantur³, ipsamque disciplinam, quam ecclesie humilitas exercere non prevalet, cervicibus superborum potestas principalis imponat, et sic venerationem meretur, ut virtutem potestatis impertiat⁴. Cognoscant principes seculi Deo debere reddere se rationem propter ecclesiam, quam a Christo tuendam suscipiunt. Nam sive augeatur pax et disciplina ecclesie per fideles principes, sive solvatur, ille ab eis rationem exigit qui eorum potestati suam ecclesiam credidit.

(*ibid. cap. 53*) BD 15.43] Ctp 3.29.16 (23, q. 5, c. *Principes seculi.*)

¹ seculi PVBSM; *om.* CRLH

² [impleat] *add.* M²

³ [coerceantur] *add.* M²

⁴ [et ut venerationem accipiat, virtutem, etc. Sic hodie Gratia. et Isi.] *add.* M²

45

Cur Deus alios ad libertatem, alios autem ad servitutem discrevisset¹. Ex dictis eiusdem

Propter² peccatum primi hominis humano generi pena divinitus illata est servitutis, ita ut quibus aspicit non congruere libertatem³, his misericordius irroget servitutem. Et licet peccatum humane originis per baptismi gratiam fidelibus cunctis dimissum sit, tamen equus Deus ideo discrevit hominibus vitam, alios servos constituens, alios dominos, ut licentia male agendi servorum, potestate dominantium restringatur. Nam si omnes sine metu fuissent, quis esset, qui a malis quempiam cohiberet? Inde et in gentibus principes regesque electi sunt, ut terrore suo populos a malo coercerent, atque ad recte vivendum legibus subderent. Quantum pertinet ad rationem, non est personarum acceptio apud Deum, qui mundi elegit ignobilia, et contemptibilia et ea que non sunt, ut ea que sunt destrueret, ne gloriatur omnis caro, hoc est, carnalis potentia coram illo. Unus enim Dominus equaliter et dominis fert consultum et servis. Melior est subiecta servitus quam elata libertas. Multi enim inveniuntur Deo libere servientes sub dominis constituti flagitiosis, qui, etsi subiecti sunt illis corpore, prelati tamen sunt mente.

BD 15.44] Ctp 3.29.17

¹ -isset CPS; -erit M

² Propter P²VFr BD; Principes CS; Per RLM [propter *add.* M²]; P *erased*

³ [dignitatem] *add.* M²

46*

¹*Chalcedonense concilium², cap. 4*

Nullum recipi in monasteriis servum obtentu monachi, preter domini sui conscientiam volumus. Transgredientem vero hanc diffinitionem nostram, excommunicatum esse decrevimus³.

(actione 15) Ctp 2.10.4 pt] (15, q. 16, c. Qui vere pureque).

¹ Ut nullus servus monachus fiat invito domino suo *add. as rubr.* M

² Chal. conc. CPSA; Ex Chalcedonensi conc. M

³ decrevimus CPSM; decernimus A

47*

¹*Gelasius per² Lucaniam, Brucies³ et Siciliam episcopis, cap. 11⁴*

Quisquis episcopus, presbiter et diaconus, vel eorum qui monasteriis preesse noscuntur, serviles et originarias personas apud se tenentes non restituendas patronis, aut deinceps vel ecclesiastice servituti, vel religiosis congregationibus putaverint applicandas, nisi voluntate forsitan dominorum et subscriptione⁵, vel testimonio primitus

¹ De eadem re *add. as rubr.* M

² per P²VBAM; super CRPSLH

³ -cies CPSA; -tios M

⁴ cap. 11 CPSA; *om.* M

⁵ [sub scripture testim. orig.] *add. Fr*

absolutas, vel legitima transactione concessas, periculum se honoris sui non ambigant communionisque subituros.

(*epist. 1, c. 16*)

48*

¹*Aurelianense concilium*² *tempore Childeberti regis, cap. 7*

Quecumque mancipia ab ingenuis dominis servitute laxantur, in ea libertate maneant quam tunc a dominis perceperunt. Huiusmodi libertas, si a quocumque pulsata fuerit, cum iustitia ab ecclesiis defendatur, preter eas culpas, pro quibus leges collatas servis revocare iusserunt libertates.

(*Aurel. 5*).

¹ Ne mancipia manumissa servituti denuo mancipientur *add. as rubr.* M

² Aurel. conc. CPS; Aurel. conc. III A; Ex concilio Aurelianensi M

49*

¹*Gregorius Mariniano*² *episcopo Ravenne*

Iohannes, presentium portitor, queritur uxorem suam, molestias Georgii cuiusdam refugientem, diu in septis venerabilibus residere, et nullum hactenus invenire solatium. Cuius quia de conditione esse controversiam asserit, et vestre eam fraternitati petiit commendandam, his vos hortamur affatibus, ut eidem mulieri servata equitate tuitionem debeatis impendere, et a nullo eam contra rationis ordinem gravari aliquo modo permittatis.

(*lib. 7 regist. epist. 21*)

¹ Exemplum eiusdem rei *add. as rubr.* M

² Mariniano CPBS; Martiniano A; Mariano M

50*

¹*Agathense concilium*². *cap. 6*

Si quos de servis ecclesie bene meritis episcopus libertate donaverit, collatam libertatem a successoribus placuit custodiri, cum eo quod eis manumisser in libertate contulerit. Quod tamen iubemus 20 solidorum modum, in terrula, vineola, vel hospitio tenere. Quod si amplius datum fuerit, post manumissoris mortem ecclesie revocetur.

(*cap. 7*). Ctp 2.28.6 pt] (12, q. 2, c. Si quos de servis.)

¹ De eo, si quem ecclesiastice familie episcopus servitute laxaverit *add. as rubr.* M

² Ag. conc. CPSA; Ex Agathensi concilio M

51*¹*Cap. 28*

Libertos, legitime a dominis suis factos, ecclesia, si necesse fuerit, tueatur. Quod si quis ante audientiam aut pervadere eos, aut expoliare voluerit vel presumpserit, ab ecclesia repellatur.

(*cap. 29*) *Ctp* 2.28.27] *IP* 2.82 (*Dist. 87, c. Libertos legitime.*)

¹ Ut liberos, si opus fuerit, Ecclesia tueatur *add. as rubr.* M

52*¹*Toletanum concilium*² *IV, cap. 73*

Liberti quicumque³ manumissi sunt, atque ecclesie patrocini commendati existunt, sicut regule antiquorum Patrum constituerunt, sacerdotali defensione a cuiuslibet insolentia protegantur, sive in statu libertatis eorum, sive in peculio quod habere noscuntur.

(*cap. 71*) *Ctp* 2.37.29] *IP* 2.83; *Dist. 87, c. Liberti qui a quibuscunque.*)

¹ Exemplum huius rei *add. as rubr.* M

² Tol. conc. CBSHA; Toletano concilio PV; Ex concilio Toletano M

³ quicumque CPBSM; quibuscunque A

53*¹*Vita beati Gregorii, lib. III, cap. 47*

Libertatem cuiusque hominis Gregorius contra iudicum insolentias, liberis nihilominus vocibus defendebat.

(*authore Ioan. diacono R. Ecclesie*) *IP* 2.83A

¹ De eadem re *as rubr.* Ex *add.* M

54*¹*Gelasius*² *Leontio exconsuli*³

Unum hoc bene et constanter novi, quia et si quam in rebus publicis fraudem fecit libertinus, substantia eius cedi debuit, non libertas. Nam in hoc quod liberi ceduntur, ut taceam, quod omnipotens Deus offenditur, ut taceam, quod vestra opinio vehementer gravatur, piissimi tamen imperatoris nostri tempora omnino fuscantur. Hoc enim inter reges gentium, et imperatorem regum distat, quia reges gentium⁴ domini servorum sunt; imperator vero, Romanorum dominus liberorum. Unde et vos quicquid agitis, prius quidem servata iustitia, deinde custodita per omnia libertate agere debetis

(*lib. regist. 8, cap. 51*)

¹ De eadem re *add. as rubr.* M

² Gelasius CPBS; Item (*following two Gelasius cc. from CB*) A; Gregorius M

³ -ulis H

⁴ et imperatorem regum – gentium *in mg.* V

55*¹*Item, Petro subdiacono*

Plerosque cognovimus de amissis mancipiis conqueri dicentes quia, si servus cuiuspiam fortasse fugiens dominum suum, iuris ecclesiastici se esse professus est, rectores ecclesie protinus hunc ut servum ecclesiastici iuris habeant, nullo agentes iudicio, sed servi vocem defendentes. Quod mihi tantum displicet, quantum a veritatis iudicio abhorret. Unde volo ut experientia tua, quecumque ita facta cognoverit, postposita tarditate, corrigat, et talia queque mancipia, si qua nunc iure ecclesiastico habentur, sicut sine iudicio ablata sunt, ita restitui ante iudicium decet, et si quid in eis sancte ecclesie legitime competit, tunc eorum possessores debent ordinata actione pulsari.

¹ De mancipiis fugitivis, ne quis ecclesiastico iure illa tueatur *add. as rubr.* M

56*¹*Capitularium lib. III, cap. 43*

Si quis per cartam ingenuus dimissus fuerit, et a quolibet homine in servum interpellatus fuerit, primum legitimus auctorem sue libertatis proferat, et in sua libertate perseveret. Si vero legitimus actor defuerit, testimonio bonorum hominum qui tunc aderant, quando liber dimissus fuerat, se defendere permittatur. Si vero testes defuerint, cum duabus aliis chartis, que eiusdem cancellarii manu firmate sint vel scripte, suam chartam, que tertia est, veram et legitimam esse confirmet. Cancellarius autem talis esse debet, qui pagensibus loci illius notus fuisset et acceptus. Si autem qui interpellatus fuerit ad servitium, nec actorem nec testimonia habuerit, neque alias duas chartas ad suam confirmandam invenire potuerit, tunc is qui eum interpellavit, secundum legem ipsam chartam falsam efficiat, et servum conquirat.

Anseg. 3.43] Ctp 3.29.18

¹ Quomodo defendere se debeat, qui libertate donatus ad servitutem revocatur *add. as rubr.* M

57* (CRSLHAM)¹*Capitularium lib. VI, cap. 46²*

Servo penitus non credatur, si super aliquem crimen obiecerit, aut si etiam dominum suum crimine impetierit. Nam etiamsi in tormentis positus exponat quod obiecit, credi tamen illi non oportet.

BenL 2.146 (B); cf 16.224 below] Ctp 3.29.19, 3.29.151; IP 5.27 (2, q. 7 et 8. De accusat. v. can. si testes, et per totam 4, q. et 3.)

¹ Ne servo credatur cuiuspiam crimen imponenti *add. as rubr.* M

² 46 CSM; vi RL; cap. x.xlvi A

58*¹*Cap. 159*²

Libertus vel liberta in nullis negotiis contra quemquam testimonium dicere admittantur, excepto in aliquibus causis, ubi ingenuitas deesse cognoscitur, sicut permissum est et de servis.

BenL 2.159(B)] Ctp 3.29.20

¹ Item, ne servilis conditionis persone contra aliquem testantur, nisi ingenui desint *add. as rubr.* M

² 159 CPVBM; 158 RLH

59*¹*Lib. VII, cap. 208*

Si servi facinora dominorum confessi sunt, nullo modo audiantur, nisi forte eos deferant maiestati.

BenL 3.208(B)] Ctp 3.29.21

¹ Servi testimonio adversus dominum minime standum *add. as rubr.* M

60*¹*Codicum lib. IV cap. 20, titulo VIII*

Servos pro dominis, quemadmodum adversus eos, interrogari non posse, pro facto autem suo posse interrogari non ambigitur.

Cod. 4.20.8] Ctp 3.29.22

¹ De eadem re *add. as rubr.* M

61*¹*Lib. IX, cap. 1, tit. XX*

Si quis ex familiaribus, et² ex servis cuiuslibet domus, cuiuscumque criminis delator atque accusator emerit, eius existimationem, caput, vel fortunas periturus, cuius familiaritati vel dominio inheserit, ante examinationem iudicii in ipsa expositione criminum, atque accusationis exordio, ultore gladio feriat.

Cod. 9.1.20] Ctp 3.29.23

¹ Item de eadem re *add. as rubr.* M

² et CPSHA; vel M

62*¹*Tit. XXI*

Liberti, si accusatores manumissorum, heredumve eorum presumpserint esse, eodem quo servi supplicio tenebuntur, luituri penas ante prohibite delationis exordium.

Cod. 9.1.21] Ctp 3.29.24

¹ Liberti patronos accusantes perinde puniendi ac servi *add. as rubr.* M

63*¹*Novellarum constitutio 69², cap. 2*

Si libertus contra patronum suum ingratus fuerit, rescindi debet libertas; cavere autem oportet ingratitudines, que legibus cognite sunt, veluti si libertus manus suas contra patronum moveat, vel si contumelias atroces ei fecerit, vel si magnum et intolerabile dampnum ei dederit, id est, si ad dedecus eius pertinentes iniurias effuderit. Si enim horum aliquid patronus vel liberi eius probaverint, ad pristinum statum convictus revertetur libertus³.

Jul. epit. 72.2; cf 16. 144 below] Ctp 3.29.25

¹ Libertum ad ingratitudinem erga patronum revocari debere in servitutem *add. as rubr.* M

² 69 CPVBM; 70 RLH

³ revertetur (-atur M) lib. CRPVBSLH; lib. rev. A

64*¹*Carthaginense concilium² VII, cap. 2*

Omnes servi, vel proprii liberti ad accusationem publice non admittantur, omnes etiam infamie maculis aspersi, id est histriones, aut turpitudinibus subiecte persone; heretici etiam, sive pagani, seu Iudei. Sed tamen omnibus quibus accusatio denegatur, in causis propriis accusandi licentia non neganda est.

cf Ctp 2.21.2] (4, q. 1, c. Diffinimus eum, et 4, q. 6, c. Omnibus quibus.)

¹ Que persone a publica accusatione arceantur *add. as rubr.* M

² Carth. conc. CRPA; Carthaginensi conc. V; Cartaginiense concilio B; Ex concilio Carthaginensi M

65*¹*Toletanum concilium² IV, cap. 69³*

Liberto adversus ecclesiam, cuius iuris exstitit, accusandi vel testificandi denegetur licentia. Quod si presumpserit, placet ut in servitutem proprie ecclesie revocetur, quia⁴ nocere conatur.

(cap. 67) Ctp 2.37.26b] (12, q. c. Episcopus qui mancipium.)

¹ Ne libertus ecclesiam cuius antea servus fuerat, accusare presumat *add. as rubr.* M

² Tol. conc. CPSA; Ex Toleta. concil. M

³ IV - 69 CPAM; *om.* S

⁴ quia CPSAM; cui *Fr*

66*¹*Ispalense concilium² II, cap. 9³*

Libertorum statum, quem⁴ contra episcopum suum, vel patronam ecclesiam nituntur, decidi potius quam conservari convenit, ut quorum libertas perniciosa est, sit

¹ De eodem *add. as rubr.* M

² Isp. conc. (-ilio B) PVBSA; Hispal. conc. CR; Ex Hispalensi conc. M

³ *inscription applied to c. 67 L*

salutifera servitus, et qui superbire noverunt adepta libertate elati, perdita discant⁵ obedire subiecti.

(cap. 8 conc. Spalensis 2) Ctp 2.49.4b] (12, q. 2, c. Octava discussio.)

⁴ quem CPBSL; qui AM

⁵ discant CPSAM; [rediti, discant, orig.] add. Fr

67*

¹Toletanum concilium² VIII³, cap. 16

Libertis ecclesie eorumque propagini ex omnibus que de iure ecclesie noscuntur habere, nihil licebit in extraneum dominium transactione quacumque deducere. Sed si ex his quelibet fortasse vendere voluerint, sacerdoti eiusdem ecclesie offerent convenienter emenda, earumque rerum pretia, ut eis placuerit, aut dispensent, aut habeant. Nam in dominium partis alterius rei sue censum nullo modo transire permittimus. Suis autem filiis, vel propinquis eiusdem vel servitio vel patrocinio subiugatis, quecumque vendere vel donare voluerint, aditus omnino patebit.

¹ Liberti, eorumque posterii qualiter cum rebus ab Ecclesia sibi commissis agere debeant add. as rubr. M

² Tol. conc. CPSA; Ex Toleta. concil. M

³ VIII CPVBS; IX AM

68*

¹Gelasius² Bonifacio episcopo

Metuentes famuli dominos si ad ecclesie septa confugerint, intercessionem debent quarere, non latebras, ne hec ipsa presumptio tarditatis temeritatem augeat renitendi. Filius etenim noster vir spectabilis Petrus queritur servum suum in ecclesia S. Clementis diutius commorari, cui cum deputasset sacramenta prestari, illum egredi nulla ratione voluisse. Et ideo supradictus homo de presenti cum eo quem elegerit esse mittendum, cum de impunitate eius sacramenta prebuerint, eum facias ad dominum suum modis omnibus remeate. Aut si in hac pervicacia forte perstiterit, post sacramentum sibi prestitum, reddatur invitus.

(17, q. 4, c. Metuentes.)

¹ Famulos ad ecclesiam confugientes contra voluntatem dominorum suorum non esse tuendos add. as rubr. M

² Gelasius CPSA; Gregorius M

69*

¹Petro subdiacono Campanie

Mancipia si qua in monasterio Sancti Severini, vel in alia ecclesia eiusdem castelli de civitate refugerint, mox ut ad notitiam tuam pervenerit, nullo modo illic ea immorari permittas, sed intra civitatem in ecclesiam revocentur. Et si iustam contra dominos suos

¹ De eadem re as rubr.; Idem add. M

querelam habuerint, congrua ordinatione de ecclesiis exire necesse est. Si vero venialem culpam commiserint, dominis suis accepto de venia sacramento, sine mora reddantur.
(*lib. Regist. II, epist 1, seu c. 46*)

70*

¹ *Arelatense concilium*², cap. 6

Si quis mancipia clericorum pro suis mancipiis ad ecclesiam fugientibus, crediderit occupanda, per omnes ecclesias districtissima dampnatione feriatur.

¹ Ne quis mancipia clericorum pro suis occupet *add. as rubr.* M

² Arelatense conc. CBSAL; Aurelianense conc. PV; Ex Arelatensi concilio M

71*

¹ *Codicum lib. VI, cap. 1 titulo IV*

Quicumque fugitivum servum in domo vel in agro inscio domino eius suscepit, cum compari alio vel 20 solidis reddat.

Cod. 6.1.4] Ctp 3.29.26

¹ Si quis fugitivum servum clam domino suo suscepit, quo damno mulctetur *add. as rubr.* M

72*

¹ *Tit. VI*²

Alienum servum sine voluntate domini qui sciens vendidit, seu donavit, vel alio modo alienavit, nihil ei diminuere potest. Et si contrectet, vel apud se detinuerit, furtum facit.

Cod. 6.2.6] Ctp 3.29.27

¹ Quod furti reus sit, qui servum a domino suo quolibet modo alienaverit *add. as rubr.* M

² VI CPMA; II S

73*

¹ *Gregorius*² *Anthemio subdiacono*

Presentium lator Gaudentius³ insinuavit nobis, ab actoribus sancte Romane cui Deo auctore presidemus ecclesie, sibi violentiam irrogari, asserens quod filios suos iuri predictae velint ecclesie vindicare. Oblatis etenim ab eo documentis, novimus Siricam uxorem presentium portitoris, ab Etia quondam beate memorie, Morene cuidam femine titulo donationis fuisse largitam, et ab eadem Morena per epistolam manumissam. Et ideo indecens esse credimus ut progeniti ex libera muliere filii ad servitium retrahantur. Propterea experientie tue presenti auctoritate precipimus, ut his ipsis documentis, sicut et nos didicimus, exuto a curis animo, diligenter intendat, quatenus si documenta nulla sunt

¹ Ne quis apostolice sedis censura manumissum, ad servitium retrahat *add. as rubr.* M

² Gregorius AM; Gelasius CRPVS

³ Gaudentius CPSHM; Gaudiosus A; [Gaudiosus est apud Gregor.] *add.* M²

ab ecclesie parte, que documentis huius hominis debeant obviare, ab eius se molestia sine aliqua retractatione suspendat. Durum est enim ut, si alii pro mercede sua libertates tribuunt, ab ecclesia, quam tueri hec oportuerat, revocentur.

(lib. I Regist. ep. 53)

74* (CRSLAM)

¹*Pandectarum lib. XXI, tit. I²*

Qui ad amicum domini deprecaturus confugit, non est fugitivus. Immo si ea mente aut non impetrato auxilio, domum non revertatur, nondum fugitivus est³.

Dig. 21.1.43.1; CB Varia 1A 19] Ctp 3.29.28

¹ Servum non esse fugitivum qui ad amicum domini sui, causa intercessionis confugerit *add. as rubr.* M

² *insc. applied to c. 73 L*

³ fug. est CAM; est. fug. S

75*

¹*Lib. XLIV, titulo secundo*

Si servus quem possidebam fugerit, etiamsi pro libero gerat, videbitur a domino possideri. Sed hoc tunc intelligendum est, cum si² apprehensus fuerit, non sit³ pro libertate sua litigare; nam si paratus est litigare, non videbitur a domino possideri cui se adversarium preparavit.

Dig. 41.3.15.1; CB Varia 1A 24b] Ctp 3.29.29; IP 5.47

¹ Quod servus fugiens, servi per hoc iugum non abiiciat *add. as rubr.* M

² is *add.* M, *om.* CPSA

³ non sit CPSA; nolit M

76* (CRSLAM)

¹*Tit. VIII*

De his servis qui ad² edem sacram vel statuam principum confugiunt, precepit³ ut si intolerabilis videatur dominorum sevitia, cogantur servos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis detur. Et recte; expedit enim reipublice ne quis re sua male utatur. Cuius rescripti ad Elium Martianum emissi verba sunt hec; dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, ne cuiquam hominum ius suum detrahatur. Dominorum interest, ne auxilium contra sevitiam vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur his, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerint, et si vel durius habitos quam equum est, vel infami iniuria affectos⁴ cognoveris, vendere iube, ita ut in potestatem domini non revertantur.

Inst. 1.8.2] Ctp 3.29.30

¹ De dominis si famulis intolerabiles fiant *add. as rubr.* M

² ad CSM; *om.* A

³ (Diu [DivusFr] Antoninus) *add. in text* M, *om.* CSA

⁴ mecum est vel – affectos *in mg.* V

77* (CRBSAM)¹*Gelasius Iohanni episcopo Vivonensi*²

Uxor Felicis et filia Romam (quia sic oportuit) pervenerunt. Siquidem hunc ipsum primum se ad barbarorum basilicam conferentem, seque bonas causas habere iactantem, egredi sub hac conditione precepimus, ut si actus suos fideliter et rationabiliter allegaret, nihil contra eum prorsus asperum fieri, durumque pateremur. Alioquin si contra fidem et utilitatem dominicam venisse probaretur, ipse sibimet imputaret atque ordinationi congrue subiaceret. Qui superveniente filio nostro viro spectabili Orthasio, sic est ad singula queque convictus, ut os aperire non posset, et vera esse que huic obiicerentur, propria voce fateretur. Ideoque tenetur mancipatus custodie.

CB Gel. 77; Ctp 1.46.46] (17, q. 4, c. Uxor Felicis)

¹ Exemplum vindicte in eos qui se iustas habere causas mendaciter fingunt *add. as rubr.* M

² Vivon- CSA; Vivan- M; [Viennensi legit Gratia.] *add.* M²

78* (CRSHAM)¹*Pandectarum lib. IX, tit. II*

Si servum tuum latronem insidiantem mihi, occidero, securus ero. Nam adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere. Lex duodecim tabularum furem noctu deprehensum occidere permittit, ut tamen id ipsum cum clamore testificetur. Interdiu autem deprehensum, ita permittit occidere, si is telo se defenderit, ut tamen eque cum clamore testificetur.

Dig. 9.2.4; CB Varia 1A. 13a; cf below 16. 172a] Ctp 3.29.31

¹ Quod homicidii reus non sit, qui alienum servum insidiantem sibi occiderit *add. as rubr.* M

79* (CRSLAM)¹*Tit. IV*

Si servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat; ipse enim videtur dominus occidisse. Si autem inscienter, noxalis est. Nec enim debuit ex² maleficio servi in plus teneri quam ut noxe eum dedatis³.

Dig. 9.4.2pr; CB Varia 1A. 14a] Ctp. 3.29.32

¹ Quod dominum par culpa constringat, si quem eo sciente servus occiderit *add. as rubr.* M

² ex CSA; *om.* M

³ dedatis CSA; *dedat* M

80*¹*Agathense concilium*², cap. 60³

Si quis servum proprium sine conscientia iudicis occiderit, excommunicatione vel penitentia biennii, reatum sanguinis emundabit⁴.

(cap. 62) cf BD 6.18; Ctp 2.28.61]

¹ Penitentia eius qui proprium servum extra iudicis conscientiam peremerit *add. as rubr.* M

² Ag. conc. CPSA; Ex Agathensi conc. M

³ 60 CPSHM; 61 A

⁴ [emend., or.] *add. Fr*

81*¹*Gregorius Petro subdiacono Sicilie*

Cognovimus quod si quis ex familia ecclesie culpam fecerit, non in ipso, sed in eius substantia² vindicetur. De qua re precipimus ut, si quis culpam fecerit, in ipso, sicut dignum est vindicetur; a commodo autem eius absterneatur. Nisi forte parum aliquid, quod in usum exsecutoris qui ad eum mittitur, proficere possit³.

(li. I regist., epist. 42 [MGH ed. i. 65 lines 14-18]). Ctp 1.55.89 to absterneatur] (16, q. 6. c. Cognovimus.)

¹ Si quis peccaverit, in eo non in substantia eius vindicandum *add. as rubr.* M

² *corr. fr.* familia S

³ [non possit habet Greg.] *add. M*². A *continues*, Item. Si qui ex familia ecclesiastica - iuri ecclesie conserventur (MGH i. 67, lines 14-19), *om.* CPSHM

82*¹*Gregorius in pastoralis, lib. II*

Servi admonendi sunt ne dominos despiciant, ne Deum offendant, si ordinationi illius superbiendo contradicant.

(parte 3, admonitione 6)

¹ Qualiter admonendi sint servi *add. as rubr.* M

83*¹*Ambrosius super epistolam*² primam ad Corinthios

Si³ qui sub iugo sunt servi, dominos suos dignos omni honore existiment, ne nomen Dei et doctrina blasphemetur. Hec de illis scribit Apostolus, qui infideles habent dominos, precipiens eis, ut omne obsequium suis prebeant dominis, licet sint a pietate alieni.

¹ Item admonitio servorum *add. as rubr.* M

² epist. CPSM; *om.* A

³ Si CPVBSM; Hi R²LH

84*

¹*In argumento epistole ad Philemonem.*

Servos omne servile obsequium suis dominis prebere precipit Apostolus cum omni sollicitudine, sive impios habeant, sive pios dominos.

¹ De eadem re *as rubr.* Eiusdem *add.* M

85*

¹*Sermo Augustini in Quadragesima de*² *concordia, qui sic incipit, Dies isti sancti*

Aliquando dominus homo peccat in servum suum, quia etsi ille dominus est, ille servus, ambo tamen servi alieni sunt, quia ambo Christi sanguine redempti sunt; tamen durum videtur, ut hoc etiam iubeam, hoc precipiam, ut si forte dominus peccat in servum suum iniuste litigando, iniuste cedendo, dicat illi, Ignosce mihi, da mihi veniam quia non debet facere, sed ne ille incipiat superbire. Quid ergo? ante oculos Dei peniteat eum, ante oculos Dei puniat cor suum. Et si non potest servo dicere, quia non oportet, Da mihi veniam, blande illum alloquatur; blanda enim appellatio, venie est postulatio.

(*homel. 40, lib. quinquagin. homel.*)] *Ctp* 3.29.33

¹ Qualiter dominus servum placare debeat iniuste a se lesum *add. as rubr.* M

² *fraterna add.* M, *om.* CPSHA

86*

¹*Codicum libro III, cap. 22*², *tractat. 20*³

Non⁴ servum, quem res tuas detinere assueveras, sed eius dominum de rebus repetendis conveniendum esse perspicis.

Cod. 3.32.20] Ctp 3.29.34

¹ De servo qui res detinet alienas *add. as rubr.* M

² 22 CPVBSLA; 32 M

³ 20 CVBSAM; 15 P; 30 RLH

⁴ Non CRPSLM; Con BH; []on V

87*

¹*Tract. 23*

Si mancipium tuum per vim aut per furtum ablatum alii ex nulla iusta causa distraxerunt, vindicanti tibi dominum, solvendi pretium nulla necessitas irrogetur.

Cod. 3.32.23] Ctp 3.29.35

¹ Quod mancipium furtim et iniuste distractum dominus sine pretio vindicabit *add. as rubr.* M

88*¹*Cap. 41, tract. 2*

Si servi vestri, inscientibus vobis, aut etiam prohibentibus, furtim arbores ceciderunt, frustra veremini, ne ex persona eorum ultra noxe deditionem sitis obstricti, cum ex delictis servorum domini ignorantes, vel prohibentes, ita condemnari debeant, ut aut noxe dedere servum, aut condemnationes sufferre in sua habeant potestate.

Cod. 3.41.2] Ctp 3.29.36

¹ De servis furtim arbores succidentibus *add. as rubr.* M

89*¹*Cap. 13, titulo V*

Ex patroni, vel ex domini contractu, liberti vel servi conveniri non possunt.

Cod. 4.13.5] Ctp 3.29.37

¹ Quod patronis vel dominis peccantibus, liberti vel servi sint innocentes *add. as rubr.* M

90*¹*Cap. 20, tit. I*

Servus tuus, pecuniam mutuam accipiens, ita demum te institoria actione obligavit, si cum eum officio alicui, vel negotiationi exercende preponeres, etiam ut faceret, ei permissum a te, probetur. Quod si ea actio locum non habet, si quid in rem tuam verum probabitur, actione in eadem re proposita cogaris exsolvere.

Cod. 4.25.1] Ctp 3.29.38

¹ Si servus mutuam accepit pecuniam, quidquid ex ea in usum domini transierit, domino solvendum *add. as rubr.* M

91*¹*Titulo III*

Institoria adversus eum actio competit, a quo servum mense prepositum dicis, si eius negotii causa, quod per eum exercebatur, depositam pecuniam nec redditam, potest probari.

Cod. 4.25.3] Ctp 3.29.39

¹ De eodem *add. as rubr.* M

92*¹*Cap. 27², tit. III*

Etiam³ mandante, neque subscribente, neque iubente domino, pecuniam mutuam Prisce dedisses, tamen ea quantitas si in rem domine eius iustis erogationibus versa est,

¹ De eadem re *add. as rubr.* M

² 27 CPSA; 26 M

³ si neque *add.* AM, om. CPVS

apud suum iudicem eam conveni, consecuturus secundum iuris formam, id quod tibi deberi apparuerit.

Cod. 4.26.3] Ctp 3.29.40

93*

¹*Lib. VI, cap. 6, titulo I*

Contra patronum tuum famosam actionem instituere non potes.

Cod. 6.6.1] Ctp 3.29.41

¹ Neminem contra patronum suum publice posse clamare *add. as rubr.* M

94*

¹*Lib. IX², cap. 15³, tit. VIII*

Nexum⁴ non facit prediorum, nisi persona que iure potuit obligare. Per servum autem, procuratorem, colonum, vel actorem, conductoremve preiudicium possessioni, invito vel inscio domino, imponi non posse, in iure et legum actoribus⁵ declaratur.

Cod. 8.15.8] Ctp 3.29.42; IP 5.48

¹ Nulli servilis conditionis inscio domino vel invito licere possessionibus preiudicium facere *add. as rubr.* M

² IX CRPSL; VIII H

³ 15 CPVSA; 16 RLHM

⁴ Sexum V

⁵ act- CPSA; auctoritatibus *corr. to* auctoribus R; auctori L; auth- M

95*

¹*Cap. 51², titulo I³*

Si invito vel ignorante te, partus ancille tue expositus est, repetere eum non prohiberis⁴; sed restitutio eius (si non a fure vindicaveris) ita fiat, ut si qua in alendo eo, vel forte ad discendum artificium iuste consumpta fuerint, restituantur.

Cod. 8.51.1] Ctp 3.29.43; IP 5.51

¹ De partu ancille, si inscio vel invito domino expositus fuerit *add. as rubr.* M

² Cap. 51 CVBSLHM; Cap. 51, cap. 1 P; Cap. l. i. A

³ tit. i *om.* H

⁴ -eris PV²BSAM; -ueris CRL; ? V

96*

¹*Titulo II*

²Unusquisque sobolem suam nutriat; quod si exponendam putaverit, animadversioni que constituta est, subiacebit. Sed nec dominis vel patronis repetendi aditum relinquimus, si ab ipsis expositos quodammodo ad mortem, voluntas que

¹ Item de partu servili *add. as rubr.* M

² Sancimus - procreatus (*cf c 97*) *add. and canc.* S

misericordie est amica, non collegerit. Nec enim suum dicere poterit, quem pereuntem contempsit.

Cod. 8.51.2] Ctp 3.29.44; IP 5.52

97*

¹ Titulo III

Sancimus nemini licere, sive ab ingenuis genitoribus puer parvus² procreatus, sive a libertina³ progenie, sive servili conditione maculatus, expositus sit, eum puerum in suum dominium vindicare, sive nomine⁴, sive ascriptione, sive colonarie conditionis. Sed neque his qui eos nutriendos sustulerunt licentiam concedi penitus eum⁵ quadam distinctione⁶ eos tollere, et educationem eorum procurat⁷ sive masculi sint sive femine, ut eos vel loco liberorum, vel loco servorum, aut colonorum habeant, sed nullo discrimine habito, hi qui ab huiusmodi hominibus educati sunt, liberi et ingenui appareant.

Cod. 8.51.3] Ctp 3.29.45; IP 5.53

¹ Ne quis puerum cuiuscunque conditionis expositum sibi vindicet in servum *add. as rubr.* M

² parvus CPSL; parvulus AM

³ sive a lib. *in mg.* C

⁴ dictum (?) *add.* A, dominii *add.* M, *om.* CPS

⁵ eum CPS; cum AM

⁶ [distinctione M²] ita *add.* M, *om.* CPSA

⁷ -at CPSA; -are M

98*

¹ Cap. 50, tit I

Servorum capitis criminibus dampnatorum peculia dominis non auferri notum est; sed quod servum dominus habuisse probaverit, recipiet.

Cod. 9.49.1] Ctp 3.29.46

¹ De servis damnatis, quid rerum suarum ad dominos pertineat *add. as rubr.* M

99*

¹ Cap. 2, tit. II

Si cuiusdam crimini servus² obnoxius postulatur, dominus eum defendere potest, et in iudicio sistere accusatoris intentionibus responsurum. Post probationes³ autem criminis non ipse dominus sed servus pro suo delicto condemnationem sustinebit⁴.

Cod. 9.2.2] Ctp 3.29.47

¹ Quod dominus servum defendere possit in iudicio accusatum *add. as rubr.* M

² cuiusdam (cuius L, cuidam M, cuiusquam P²?) crimini servus CPBSHM; cuius servus crimini R; cuiusquam servus criminis V

³ probat- CPBSLH; propriat- A; probationem M

⁴ Post - sustinebit CPBSLHAM; *om. Fr*

100*¹*Capitularium lib. VII, cap. 342*

Qui metu et impressione alicuius terroris, apud acta presidis servum se esse mentitus est, postea statum suum defendendi non preiudicatur.

BenL 3.342(B)] Ctp 3.29.48; IP 5.49

¹ Quod libertatem non amittat, si quis territus apud iudicem servum se esse mentiatur *add. as rubr. M*

101*¹*Lib. V, cap. 306*

Si quis ex servo alieno aliquid² comparaverit nesciente domino suo; si dominus firmam³ noluerit⁴ esse emptionem, reddet pretium emptori, ut emptio nihil habeat firmitatis.

BenL 1.306a(B)] Ctp 3.29.49; IP 5.50

¹ De eo qui a servo alieno aliquid comparaverit nesciente domino suo *add. as rubr. M*

² *in mg. C*

³ *fir- CRPSLHA; infir- M*

⁴ *nol- C²PVA; vol- RSLHM*

102*¹*Hieronimus ad Paschasium Alexandrinum*

De servo qui fugerat dominum suum interrogabas, si ille in illa fuga mortuus fuerit, utrum liceret pro eo orare, an non. Hoc in divinis libris non invenimus prohibitum; sed tamen ab apostolis firmiter preceptum, ut servi sint subditi in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis, sed etiam discolis, et in Gangrensi concilio², ita scriptum est, Si quis servum sub pretextu divini cultus doceat proprium dominum contempnere, ut sic discedat ab eius obsequio, anathema sit. Unde datur intelligi quia si ille anathema meruit qui docet servum proprium contempnere dominum, et ab eius obsequio discedere, quanto magis ille qui dominum spernit, et eius servitio subdi noluerit! Sed tamen distantia est inter illum qui per superbiam fecerit, et illum qui per necessitatem coactus est crudelitate domini sui.

Ctp 3.29.50

¹ Quod uterque anathema sit, et servus qui dominum suum superbe fugerit, et is qui eum ad huiusmodi fugam incitaverit *add. as rubr. M*

² (cap. 3) *add. M²*

103*¹*Pandectarum lib. XXII*

Nec patroni patroneve adversus libertos, neque liberti adversus patronos cogantur testimonium dicere.

Dig. 22.5.4; CB Varia 1A 20c] Ctp 3.29.51

¹ Ne patroni et liberti mutuo sese testimonio impetere cogantur *add. as rubr. M*

104*¹*Lib. XLIV, tit. VIII*

Apud omnes eque² gentes animadvertere possumus dominis in servos vite necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur.
Dig. 1.6.1.1; CB Varia 1A 27a] Ctp 3.29.52

¹ Dominos habere potestatem in servos servandi eos atque perdendi *add. as rubr.* M

² eque CPSM; pereque A

105*¹*Institutionum lib. II, tit. VI*

Si is ad quem ancille pertinet ususfructus², partum suum esse credens, vendiderit aut donaverit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur.
Inst. 2.6.5] Ctp 3.29.53; IP 5.54

¹ Quod furtum non faciat, qui rem ancille proprie, quoquo modo donaverit *add. as rubr.* M

² ususfructus CPAM; usus S

106*¹*Lib. III, tit. XXX*

Ex maleficio² servorum, velut si furtum fecerit, aut bona rapuerit, aut dampnum dederit, aut iniuriam commiserit³, noxales actiones prodite sunt, quibus domino dampnato permittitur aut litis estimationem sufferre, aut hominem noxe dedere. Noxa autem est corpus quod nocuit, id est servus; noxia ipsum maleficio, velut furtum, dampnum, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxe deditione perfungi. Namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis dampnosam esse. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus, servum actori quidem noxe dedendo liberatur, nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur. Si autem dampnum ei cui deditus est resarcierit, quesita pecunia auxilio pretoris invito domino, manumittetur. Item⁴. Si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.
Inst. 4.8.pr, 1-3, 6] Ctp 3.29.54

¹ De servis malefacientibus *add. as rubr.* M

² -icio CPSA; -iciis M

³ fecerit ..[etc]. commiserit CPSA; fecerint - commiserint M

⁴ (aliquanto post) *add. M*². H lacks all to Si dominus

107*¹*Tit. XXXII*²

Admonendi sumus acquiri nobis non solum per nosmetipsos, verum etiam per eas quoque personas, que in nostra potestate sunt, veluti per servos nostros, et filios, ut tamen

¹ De his que filii acquirunt et servi *add. as rubr.* M

² Tit. XXXII CPSA; Lib. III, tit. XXIX M

quod per servos quidem nobis acquiritur, totum nostrum fiat; quod autem per liberos quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit acquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis, id est ususfructus quem nostra decrevit constitutio, ut quod ab actione commodum perveniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietatem autem filio servetur.

Inst. 3.28pr; CB Varia 1A 41] Ctp 3.29.55

108*

¹*Lib. IV, tit. I*

Illud quesitum est, cum Titius servum Mevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet, et ad eum perferret, et servus id ad Mevium pertulerit; Mevius dum vult Titium in ipso deprehendere, permisit servum quasdam res ad eum perferre, utrum furti, an servi corrupti teneatur Titius, an neutro. Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti² actionem prestantibus, quibusdam furti tantummodo, nos huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem sanximus, non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari. Licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regule que servi corrupti actionem introducant, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei penalis actio imposita, tanquam si re ipsa fuerit servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate, et in alium servum qui possit corrumpi tale facinus a quibusdam perpetretur.

Inst. 4.1.8; CB Varia 1A 42b] Ctp 3.29.56

¹ Exemplum iuste ultionis, ne quis alienum servum corrumpere vel sollicitare presumat *add. as rubr.* M

² teneatur Titius an neutro. Et – corrupti *at foot of leaf V*

109*

¹*Tract.* ²*VI*

Si iussu domini cum servo negotium gestum fuerit, in solidum pretor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

Inst. 4.7.1; CB Varia 1A 47] Ctp 3.29.57

¹ De servo cum quo negotium gestum fuerit *add. as rubr.* M

² Tract. CBSAM; Tit. PV

110*

¹*Prosper, lib. II de vita contemplativa, cap. 4*²

Domini servos velut eorum in Christo conservi, misericorditer tractent, et servi dominis ita ex corde deserviant ut voluntatem non solum dominorum suorum, sed etiam Dei hoc ipsum iubentis efficiant.

CB Varia II 8d] Ctp 3.29.58

¹ De dominis et servis quomodo sese sibi conformare debeant *add. as rubr.* M

² 4 CPSA; 3 M

111*¹*Gelasius Honorio episcopo*

Illud etiam sinceritatem tuam non latere volumus, ad nos fuisse perlatum, quod ampliatus conductor, quem non solum servum constat ecclesie, sed ita rationibus a multis temporibus implicatum, ut, etiamsi esset ingenuus, donec ratiocinia cuncta deduceret, modis omnibus obnoxius haberetur, ausu temerario molitus fuerit condere paginam testamenti, cuius omne peculium ecclesiastico iuri legibus non dubitetur obstrictum. Quapropter his presumptionibus vice nostra, tua fraternitas contradicat, nec fieri prorsus aliqua subreptione permittat. Ac si eidem quicquam humanitatis forte contigerit, quia grandevus esse memoratur, mox eius sine dilatione substantiam unanimitas tua filiis eius duntaxat, quibus patrimonium probatur commissum, sub fideli descriptione contradat, donec temporibus universis quibus hoc patrimonium gubernasse cognoscitur, partes Dominicas cogatur reddere indempnes.

CB Gel 61; Ctp 1.54.54] (13, q. 2, c. Illud etiam.)

¹ De hominibus ecclesiastici iuris, ne testamenti sibi paginam faciant *add. as rubr.* M

112*¹*Thelesphorus papa fratribus episcopis*

Tu quis es qui iudicas alienum servum? Procul dubio transgressor es legis Dei et apostolorum atque prophetarum, et non solum harum, sed etiam humanarum. Omnes enim leges, tam divine quam humane, alienum servum iudicare prohibent.

CB Varia 1B 64]

¹ Ne quis servum iudicet alienum *add. as rubr.* M

113*¹*Institutionum lib. IV, tit. IV*

Servis ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur. Non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos et uxores. Sed ita cum quid latrocinii commissum fuerit, et quod aperte ad contumeliam domini respicit, veluti si quis alienum servum verberaverit; et in hunc casum actio proponitur. At, si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. Si communi servo iniuria facta sit, equum est non pro ea parte qua dominus quisque est, estimationem iniurie fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria.² Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietas Mevii, magis Mevio fieri iniuria intelligitur. Sed si libero qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine id experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit; tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. Idem ergo est et in servo alieno bona tibi fide servienti, ut toties admittatur iniuriarum actio, quoties in contumeliam tuam ei iniuria facta sit.

Inst. 4.4.3-6; CB Varia 1A 45a pt.] Ctp 3.29.59-60

¹ De eadem re uberius *add. as rubr.* M

² H ends cap. here; RL have break

114*

¹*Augustinus super Iohannem pars*² *I, tract. 44*

Aliquando illicito iugo et improbo subiecti fugiunt ad ecclesiam, qua retinentur ingenui a servitute. Interpellatur episcopus, et nisi curet operam impendere ne ingenuitas opprimatur, immisericors deputatur.

Ctp 3.29.61

¹ Quod plerunque illicite oppressi ecclesie patrociniū querunt subiecti *add. as rubr.* M

² pars CRPVBSA; parte HM

115

¹*Novellarum Iustiniani, Constitutio 1, cap. 1*

Si quis parentem, vel filium, vel fratrem, vel patronum heredem constituerit, et legatum sive fidei commissum ab eo legibus non incognitum alicui reliquerit, si quidem voluntatem defuncti scriptus heres impleverit, et sine frustratione legatum exsolverit, habeat firmiter hereditatem defuncti, et iudicio potiatur eius cuius everti iudicium passus non est. Si autem reluctandum esse voluntati testatoris existimaverit, et legatario moras fecerit, in tantum ut etiam legatarius iudicem adeat, et victricem sententiam capiat, et tamen nihilominus heres moras similiter faciat, et post iudiciale calculum, annale pretereat spatium, tunc solam legitimam portionem sibi debitam heres institutus habeat, et reliquam partem amittat.

Jul. epit. 1.1] Ctp 3.29.62

¹ De rebus defuncti testatoris *add. as rubr.* M

116¹

²*Cap. 4*³

Intra annum modis omnibus relictum prestetur legatum; initium autem anni esse oportet illud tempus, quo iudiciali sententia reus admonitus est propter legati solutionem; anno autem transacto, heres qui legata non solverit, hereditatem testatoris amittat.

Jul. epit. 1.4] Ctp 3.29.63

¹ *whole cap. in mg.* R

² Ut infra annum heres legata solvat *add. as rubr.* M

³ Cap. 4 CPM; *om.* S

117

¹*Constitutio 4, cap. 1*

Si quis crediderit alicui, et fideiussorem vel mandatorem acceperit, vel eum qui pecuniam pro eo constituerit, non prius contra tales personas actiones moveat suas quam adversus ipsum reum principalem egerit, eumque inopem invenerit vel in solidum, vel

¹ Quid creditorem agere oporteat, cui debitum die statuto non solvitur *add. as rubr.* M

pro parte. Postquam enim egentia laborare noscitur reus sive in solidum, sive pro parte, tunc contra fideiussores vel mandatores creditorem intendere oportet. Item². Hec autem sic intelligenda sunt ut nullam facultatem habeat creditor res vindicare, priusquam personales actiones exerceat, tam contra ipsum reum principalem quam contra fideiussores eius et mandatores, eosque non solvendo esse appareat.

Jul. epit. 3.1] Ctp 3.29.64

² (ibid. c. 2) *add. M*²

118

¹*Cap. 2*

Si quis pecuniam mutuaverit, debitor autem pecuniam non habuerit, mobilem rem creditori prestet, si habet. Si autem rem mobilem non habeat, tunc immobilem rem suam, si habet, vendere debet, et pecuniam debitam ex pretio rei solvere. Sin autem emptorem non inveniatur, tunc predium quod optimum habet creditori suo prestet, et actione qua obstrictus est liberetur. Ubi autem emptorem predii sui invenerit, caveat creditori pecuniam debitam soluturum se, et post cautionem liceat ei constituere venditionis contractum. Creditoris autem appellatione significatur non solum is qui mutuum dedit alicui pecuniam, sed etiam omnes qui aliquam actionem contra aliquem habent.

Jul. epit. 3.2] Ctp 2.29.65

¹ Qui mutuum acceperit pecuniam quid facere debeat, si pecuniam non habuerit quam reddat *add. as rubr.*
M

119

¹*Cap. 10*

Capitali crimine dampnatorum bona, non ad lucrum presidis² preferri³, sed cognatis punitorum reddi oportet.

Jul. epit. 21.10] Ctp 3.29.66; IP 5.55

¹ Quid fieri debeat de bonis capitaliter damnati *add. as rubr.* M

² -dis RPBSLM; -diis C

³ pref- CPBS; perf- M

120

¹*Constitutio 24, cap. 2*²

Si consultatio speretur, et princeps occupatus non possit senatum ad hoc ipsum colligere, allegationes litigatorum maneant in eadem figura, et nullum preiudicium patiantur, quamvis tempus statutum transactum sit, usque eo videlicet donec princeps vacationem habens, senatores convocaverit.

Jul. epit. 24.2] Ctp 3.29.67

¹ Ut allegationes litigatorum permaneant ut sunt, donec princeps accipiat tempus iustitiam iudicandi *add. as rubr.* M

² cap. 2 CPM; *om.* S

121¹*Constitutio 31 cap. 1*

Hec constitutio iubet neminem lenonem esse, neque in urbe imperiali, neque in provinciis et hoc prohibere debent pretores et presides. Ultimo enim supplicio subiiciuntur qui contra constitutionis normam lenones esse ausi sunt. Omnia autem instrumenta et fideiussiones apud lenones interpositas, vel a lenonibus contra bonos mores factas, infirmas atque invalidas esse constitutio iubet.

Jul. epit. 31.1; cf 8. 305 above] Ctp 3.29.68; IP 5.56

¹ Ut lenones nusquam esse sinantur, imo et manuscripta eorum inania sint *add. as rubr.* M

122¹*Constitutio 32² cap. 1*

Si quis nefarium et incestum atque dampnatum matrimonium contraxerit, liberos autem ex priore legitimo matrimonio non habuerit, statim suis facultatibus careat, et dos que data est ei fisci viribus³ vindicetur. Post publicationem autem et cinguli sui patiatur amissionem, et exilio puniatur. Quod si vilior sit, et corporali questionem subsistat, et uxor eius contra leges nupta easdem penas patiatur, scilicet si nulla iusta excusetur ignorantia.

Jul. epit. 32.1; cf 9. 3 above] IP 5.57

¹ Quo supplicio plectatur incestum matrimonium *add. as rubr.* M

² 32 CRPVBSM; 34 H

³ vir- CPS; iur- M

123¹*Constitutio 34, cap. 4²*

Si quis nepotes ex filio reliquerit et ex filia, nepotes vel neptes pariter ad hereditatem ab intestato avi defuncti vocentur, et non minus tertiam partem sicut ante capiant, sed integram portionem consequantur, nepotes ex filia talem accipiant nati qualem accipiunt nepotes ex filio procreati. Item³. Si avia decesserit nepotibus ex filio et nepotibus⁴ ex filia derelictis, omnes pariter ad hereditatem avie sue vocentur, et omnino nulla sit differentia, utrum omnes nepotes sint aut⁵ neptes, utrum ex filio an ex filia procreati sint⁶.

Jul. epit. 34.4] Ctp 3.29.69; IP 5.58

¹ Qualiter nepotes et neptes avi vel avie hereditates inter se partiantur *add. as rubr.* M

² cap. 4 CPM; *om.* S

³ (eodem §.) *add.* M²

⁴ nepotibus CPS; neptibus M

⁵ aut CPS; an M

⁶ sint C²RPVHM; sunt CS

124*¹Constitutio 35 cap. 4²*

Si quis prolata manu sua negaverit et dixerit talem scripturam suam non esse, postea actor probatione vexetur, et aliis difficultatibus³, vel si litteras quidem suas agnoverit, dixerit autem pecuniam sibi numeratam a creditore non esse, in utrumque casum convictus, in duplo debitam quantitatem prestet. Quod si iudex contra presentem legem iudicaverit, ipse penam actoris reddat. Si quis autem dixerit sibi nullam adnumeratam esse pecuniam, postea autem confessus sit, et dixerit se etiam particulares solutiones solvisse, quamvis re vera persolverit, attamen nihilominus integram sortem⁴ existat⁵.

Jul. epit. 34.8] Ctp 3.29.70

¹ Quid patiatu debitor qui tempore redditionis voluerit frustrare creditorem *add. as rubr.* M

² 4 CRPBLM; 5 H

³ [Haloand. Et hoc habentem suas litteras, ut in ea comprobanda magnis negotiis actor implicari cogatur. Ita quoque Grecus codex.] Post pauca *add.* M²

⁴ sortem CRPBSLM; partem H

⁵ existat CRPS; exolvat M

125 (CRSHM)

¹Si mulier post mortem mariti, necdum annali spatio completo, ad secundas properaverit nuptias, omni quidem modo inter infames erit. Sed si quidem liberos ex priori matrimonio non habeat, infamiam quidem solvere poterit, si preces imperatori porrexerit, et divino principis nutu priori opinioni restituta fuerit, res autem a priori marito sibi relictas nullo modo lucrabitur.

Jul. epit. 36.11; cf above 8.272]

¹ De muliere nubente intra annum luctus, ut infamis sit *add. as rubric* M

126*¹Cap. 23²*

Si mulier liberis suis res quasdam³ donaverit, posteaque ad secundas pervenerit nuptias, et ingratitude velamento donationem semel a se factam revocare maluerit, nullo modo hoc poterit facere, nisi specialiter probaverit, vel quod vite eius filius insidiatus sit, vel quod ei manus impias intulerit, vel quod tales insidias concinnaverit ut facultatibus suis totis privaretur.

Jul. epit. 36.23] Ctp 3.29.71

¹ De muliere que secundo nubens, res filiis suis ante donatas retrahere tentaverit *add. as rubr.* M

² 23 CPS; 33 M

³ quasdam CVBSHM; quasdas P

127 (CRSLHM)¹*Cap. 24*

Mulier, que ad secundas migraverit nuptias, privilegiis vel dignitatibus prioris mariti non utatur².

Jul. epit. 36.24; cf 8. 273 above] Ctp 3.29.72

¹ Quod mulier secundo nubens, privilegia prioris mariti amittat *add. as rubr.* M

² utatur RSL; utitur C

128 (CRSHM)¹*Cap. 25*

Si liberta² mulier patrono suo copulata nuptiis quidem eius renuntiaverit, ad secundum autem matrimonium migrare voluerit, id facere invito patrono non poterit, alioquin si contra voluntatem eius nupserit, non fiunt nuptie, sed ut meretrix coniuncta esse videtur.

Jul. epit. 36.25; cf 8.57a above] Ctp 3.29.73

¹ De liberta patroni sui uxore *add. as rubr.* M

² liberta CS; libera R

129 (CRSHM)¹*Cap. 27*

Si mulier libertorum² suorum tutelam administraverit, et post inchoatam administrationem ad secundas voluerit migrare nuptias, prius filiis suis impuberibus tutorem petere debet, eique ministrationem³ administrationis sue⁴ reddere, et post, reddita ratione, si debetrix appareat, debitum suum persolvere debet, deinde si velit, ad matrimonium secundum perveniat. Si autem hac observatione contempta secundas contraxerit nuptias, non solum res ipsius, id est matris, liberis eius hypothetice⁵ titulo supponatur, sed etiam res vitrici ex presentis constitutionis auctoritate.

Jul. epit. 36.27; cf 8. 273 above, and note there] Ctp 3.29.74; IP 6.72

¹ De muliere que liberorum suorum tutelam assumens, denuo nubere vult *add. as rubr.* M

² libertorum CRHS; -erorum M

³ minist. CRS; *om.* M

⁴ rationem *add.* M, *om.* CRSH

⁵ -etice CRS; -ece M

130 (CRSLHM)¹*Constitutio 38, c. 2*

Si mulier defuncto marito antequam annus legitimus transeat, ad secundas nuptias non migraverit, more autem meretricum ab aliquo stuprata conceperit et pepererit, ut sit clarum id quod natum est defuncti mariti non esse, easdem penas patiat, quas ex superiori constitutione patitur ea que ante tempus legitimum nuptias secundas contraxerit.

¹ De muliere que intra annum luctus citra matrimonium conceperit, ut perinde infamis sit ac si nupsisset *add. as rubr.* M

Jul. epit. 37.2; cf above 8.312]

131

¹ *Constitutio 42, cap. 2*

Si hereticus contra hereticum litiget, liceat cuivis eorum² hereticum testem adducere. Sin autem orthodoxus contra hereticum litiget, pro orthodoxo quidem heretici etiam³ testimonium valeat, contra orthodoxum autem⁴ solius orthodoxi testimonium valeat⁵. Orthodoxis autem litigantibus, ad testimonium nullus heretico pateat aditus.

Jul. epit. 41.2] Ctp 3.29.75; IP 5.28a

¹ Quales testes adesse oporteat heretico contra hereticum, vel orthodoxo contra hereticum, aut certe catholicis invicem litigantibus *add. as rubr. M*

² eorum CPSM; alium *Fr*

³ her. et. CRPVBLM; et. her. H

⁴ autem CRPVSM; au' BL; aut H

⁵ contra orth. - val. *in mg P*

132

¹ *Constitutio 45, cap. 2*

Omnes litigatores postquam iusiurando suo³ addunt, quia non delationis nec calumnie causa, nec vexandi adversarii gratia probationes in tota causa ab adversario suo exigant; nam antea in unoquoque capitulo, cum litis litigator ab adversario suo probationes exegisset, iurare compellebatur, quod non calumnie causa complura sacramenta prestaret; ideoque unum iusiurandum sufficiat.

Jul. epit. 44.3] Ctp 3.29.76

¹ Quod ad dirimendam partium controversiam unum sufficiat iusiurandum *add. as rubr. M*

² Const. - 2 *in mg S*

³ iusiurando suo CPS; iusiurandum suum M

133

¹ *Constitutio 48, cap. 3*

Si quis ex sententia iudicis admonitus fuerit, habeat post admonitionem viginti dierum spatium.

Jul. epit. 47.3a

Item

Intra vicesimum diem litis contestatio facta nullius² momenti est. Si quis autem iudicem recusaverit, et alium pro eo petierit, eumque iterum recusare maluerit, ut aliquem sibi iudicem petat, non audietur³.

Jul. epit. 47.3c] Ctp 3.29.77; IP 5.46c from Si quis autem

¹ Iudiciarie conventus quanto secum spatio deliberare debeat, et ne quis iudicem spernat *add. as rubr. M*

² *corr. fr.* nullus C

³ -etur CPS; -iatur M

134*¹Constitutio² 52, cap. 1*

Si quis debitorem suum egrotantem et periclitantem mori, molestare voluerit pro debito suo, non liceat ei hoc facere, cum neque uxori eius, neque liberis aliquam inquietudinem afferre permittatur, neque signa edibus eius imponere, nisi post mortem debitoris consistente³ iudicialis calculus probatus fuerit, et legitima ordinatio secuta sit, sed neque mortuo debitore deductionem eius, et funus impediat. Si enim tale aliquid perpetraverit suis actionibus cadit, sive iustas habeat intentiones, sive non, et non solum debitam sibi quantitatem amittat, sed etiam alterum tantum heredibus eius pro iniuria defuncti prestare compellatur, et non sufficiunt iste pene, cum et tertia pars bonorum eius publicetur, et ipse infamia notetur.

Jul. epit. 54.1] Ctp 3.29.78

¹ Quid pati debeat qui debitorem suum egrotantem molestare, vel defuncti funus impedire presumpserit *add. as rubr.* M

² Constituo S

³ [Haloand., non prius decreto et legitimo ordine post eius mortem, qui debere dicebatur custodito] *add.* M²

135*¹Constitutio² 63³, cap. 11⁴*

Ab initio antequam administrationes⁵ immisceant tutor vel curator cuiusvis persone, sacramentum prestare compellitur per divinas Scripturas, quod omnia gesturus est que pupillo commoda esse putaverit. Eadem dicimus et de iis qui curas egerint.

Jul. epit. 65.11] Ctp 3.29.79

¹ De tutoribus pupillorum *add. as rubr.* M

² Constituo S

³ 63 CRPVSLM; 43 B; 53 H

⁴ 11 CPBSL; 1 RHM

⁵ -iones CPBS; -ioni se M

136*¹Constitutio 64, cap. 1*

Si quis depositum in alicuius cautelam dare voluerit, necessarii sunt ei tres testes. Nam littere depositarii sole non sufficiunt depositori, ad plenissimam depositi dati probationem. Testimonia autem sic exhiberi oportet, ut dicant testes quod sub presentia sua vel susceptum est depositum, vel quod depositarius suscepisse conscripsit.

Jul. epit. 66.1] Ctp 3.29.80; IP 5.19 from Testimonium autem

¹ De his qui res suas apud alios deponunt *add. as rubr.* M

137¹Cap. 2

Si quis sine tabellione componere instrumentum maluerit, sive de mutuo, sive de deposito, sive de aliqua quacumque causa, tres testes adhibeat. Alioquin littere ipsius sole credende non sunt. Nulla autem differentia est, utrum subscripsissent testes, an presentibus eis instrumentum compositum esset.

Jul. epit. 66.2] Ctp 3.29.81

¹ Qua cautela conficienda sint instrumenta *add. as rubr.* M

138¹Cap. 5

Instrumenta quoque que apud tabelliones componuntur, subscriptione testium sicut dictum est, muniri precipimus ante completionem, scilicet a tabellione insertam.

Jul. epit. 66.5] Ctp 3.29.82

¹ Item de eodem *add. as rubr.* M

139¹Cap. 10

Si sine scriptura aliqui contraxerint, liceat eis vel testimoniis vel iurisiurandi religione veritatem manifestare, scilicet actore quidem testes producente.

Jul. epit. 66.10] Ctp 3.29.83

¹ Quomodo manifestanda sit veritas absque scriptura *add. as rubr.* M

140

¹Liceat patri in testamento suo legitimos successores sibi scribere filios naturales, ut tamen illi post mortem parentis supplicent imperatori, et testamentum patris ostendant, et principe annuente intantum capiant paternitatem, in quantum scripti sunt.

Jul. epit. 67.1a] Ctp 3.29.84a

¹ Quod a principe confirmari debeat filiis testamentum defuncti patris naturalis. Item *add. as rubr.* M; *no break* RH

141¹Item

Legitimis filiis natis non aliter legitimi naturales fiunt, nisi dotalia instrumenta pater cum matre eorum confecerit.

Jul. epit. 67.1b] Ctp 3.29.84b

¹ Quomodo filii naturales efficiantur legitimi *add. as rubr.* M

142 (CRSLHM)¹*Constitutio 65, cap. 1*²

Si quis divinis tactis Scripturis, iuraverit mulieri legitimam se eam uxorem habiturum, vel si in oratorio tale sacramentum dederit, sit illa legitima uxor, quamvis nulla dos, nulla scriptura alia interposita sit.

Jul. epit. 67.4; cf 8. 44 above] Ctp 3.29.85

¹ Matrimonium consensu contrahi, etiam sine dotis promissione aut scriptura alia *add. as rubr. M*

² cap 1 CRS; *om. M*

143¹*Constitutio 66, cap. 2*

Si cui preses provincie suspectus esse videtur, et litigare apud eum solum noluerit, liceat ei ad episcopum invocare, ut cum ipso considente causam audiat, et vel amicali compositione litigatores transigere faciant. vel cognitaliter, ita tamen ut sententia legibus consentanea imponatur.

Jul. epit. 69.2] Ctp 3.29.86

¹ Quod ei liceat episcopum appellare, cui provincie preses fuerit infensus *add. as rubr. M*

144 (CRSLHM)¹*Constit. 69, cap. 1*²

Si libertus circa patronum suum ingratus fuerit, rescindi debet libertas. Cavere autem oportet ingratitudines que legibus cognite sunt, veluti si libertus manus suas contra patronum moveat, vel si contumelias atroces ei fecerit, vel si magnum et intolerabile dampnum ei dederit, id est si ad dedecus eius pertinentes iniurias effuderit; si enim horum aliquid patronus vel liberi eius probaverint, ad pristinum statum convictus libertus revertitur.

Jul. epit. 72.2; cf 16. 63 above] Ctp 3.29.86A (ms J)

¹ De liberto qui patrono suo fuerit ingratus *add. as rubr. M*

² 1 CRM (cap. 1 *before* Const. R); 2 S

145a (CRSM)¹*Cap. 3*

Si quis libertam suam uxorem ducere voluerit, dotalia instrumenta cum ea componat, et habebit legitimam uxorem, quamvis ipse summa dignitate prefulgeat. Et si liberi ex tali connubio procreati fuerint, legitimi successores patri suo succedunt.

Jul. epit. 72.3, cf 8. 57a above] Ctp 3.29.87

145b*Cap. 4*

¹ Ancillam si dominus manumiserit et uxorem duxerit, etiam filii eius liberi sint, quos de eo adhuc in servitute genuit *add. as rubr. M*

Si quis ex ancilla sua liberos habuerit, eamque manumittere velit, et dotalibus instrumentis factis uxorem legitimam habere, compositione instrumentorum dotalium liberi eius manumitti videntur.

Jul. epit. 72.4] Ctp 3.29.88

146

¹ *Constitutio 70, cap. 1*

Si quis cum monachis aut² sanctimonialibus habeat litigium, non audeat monachum vel sanctimoniale ad civilem iudicem accusare vel trahere, sed magis adeat civitatis episcopum. Ille enim estimabit utrum representari principalis persona³ debeat, an per economos, vel apocrisiarios defendi, cum omni scilicet honestate, ita ut episcopus legibus et canonibus consentaneam sententiam proferat.

Jul. epit. 73.1] Ctp 3.29.89

¹ De eo qui cum monachis et sanctimonialibus causam habuerit *add. as rubr.* M

² aut CPBSHM; vel RL

³ [principali persone] *add.* M²

147

¹ *Constitutio 73, cap. 5*

Iudices sententiam scriptis dicant, et provocationes condemnato non denegentur, nisi forte ter appellare aliquis maluerit, vel contumax in absentia fuit; nam et tertia provocatio preiudicata est, et contumaces condemnati appellare non possunt.

Jul. epit. 76.5] Ctp 3.29.90; IP 5.46d

¹ Quomodo sententia proferatur *add. as rubr.* M

148

¹ *Cap. 12*

In summa constituimus post hec licitum non esse ut cum sacramento litigatorum arbiter eligatur. Etsi enim suam contra ius sententiam dederit, ipse denuo rationem daturus est.

Jul. epit. 76.12] Ctp 3.29.91

¹ Ne cum litigatorum sacramento arbiter eligatur *add. as rubr.* M

149

¹ *Cap. 14*

Omnes lites² secundum leges et constitutiones dirimantur, quamvis iussio nostra vel pragmatica sanctio contrarium statuerit.

Jul. epit. 76.14; cf above 4. 192] Ctp 3.29.92

¹ Qualiter lites componi debeant *add. as rubr.* M

² *corr. fr.* leges C

150¹*Constitutio 74, cap. 1*

Si quis cum clerico litigium habuerit, si quidem de causa pecuniaria, adeat prius episcopum, cuius iudicio clericus suppositus est. Ille autem sine dampno, sine dilatione, competentem finem liti impositurus est. Sin autem noluerit episcopus litem dirimere, tunc ad civiles iudices disceptatio cause perveniat. Ubi autem causam dirimere episcopus vult, sine scriptura omnia procedant, et definitiva sententia ab eo sine scriptis inferatur. Quod si de criminali causa litigium emerit, tunc competentes interpellati consentaneum legibus terminum cause imponant, ita tamen ut disceptatio litis duorum mensium spatium non excedat, a litis contestatione numerandum. Non aliter autem puniatur clericus, nisi obnoxius repertus sacerdotio nudatus fuerit ab episcopo suo, vel clericatus honore. Sin autem crimen ecclesiasticum est, tunc secundum canones episcopo soli cause examinatio, et pena procedat, nullam communionem aliis iudicibus in huiusmodi causis habentibus.

Jul. epit. 77.1; cf 6. 427 above] Ctp 3.29.93

¹ Quid faciat qui contra clericum querimoniam habuerit *add. as rubr.* M

151¹*Constitutio 79*

Nemo intelligatur concubinam habere, qui cum multis mulieribus concumbere solet. Nam quemadmodum qui legitimam uxorem habet, aliam habere durante eodem matrimonio non potest, ita et qui unam concubinam habet, non potest alias eo tempore habere.

Jul. epit. 82.12] cf. 8. 60 above] Ctp 3.29.94

¹ Neminem posse plures concubinas simul habere *add. as rubr.* M

152¹*Constitutio 80, cap. 1*

Nullius recipiatur testimonium, nisi eius qui sit bona opinione, vel quem dignitas commendat, vel militia, vel vite honestas, vel artis titulus laudabilis, vel etiam aliorum testium vox, de bona vita eius consentiens. Alius autem testis vilissimus si productus in iudicio fuerit, liceat iudici si hoc estimaverit², tormentis eum subigere. Si quis autem scripserit se debere alicui pecuniam, postea autem dicat se sine scriptis eam solvisse, non audiatur, quamvis testes produxerit, nisi secundum observationem nostre constitutionis, sic³ tamen ut testes duorum alterum dicant, vel quod presentibus ipsis et ad ipsum rogatis debitor creditori pecuniam solvit, vel quod ad hoc ipsum accepti audierunt⁴ creditorem dicentem pecuniam sibi solutam fuisse. Non admittimus autem testimonia eorum qui

¹ Quod non sit audiendus testis, nisi probabilis vite, et quomodo iudicande sint tergiversationes debitorum *add. as rubr.* M

² estim- CRM; existim- PVBS

³ sic CVBSM; si P

⁴ -unt CPS; -int M

dicere solent transeuntes se audisse aliquem dicentem pecuniam sibi solutam⁵ esse sed nec tabulariorum⁶ sola presentia sufficit, nisi testes quoque rogati subscripserint⁷. Item. Plurium et bonorum⁸ testimonia sequi oportet, et eos qui contraria dixerint, si quidem per errorem, convenit admittere; sin autem per astutias aliquas, tormentis subicere.

Jul. epit. 83.1] Ctp 3.29.95; IP 5.25 to tormentis eum subigere, then from Non admittimus autem - rogatis subscripserint

⁵ fuisse. Non - sol. CPM; om. S

⁶ tab- CPM; stab- S

⁷ -int CVBSM; -it P. H ends cap. here

⁸ bonorum PVBSM; bona CR

153

¹Cap. 4

Si testis productus servus esse dicatur, ille autem dicat se liberum esse, siquidem ingenuum², scribatur quidem testimonium eius, postea autem si probatus fuerit servus, nullius momenti sit. Sin autem libertinum se esse dixerit, siquidem instrumentum³ manumissionis sue ostenderit, dicat testimonium; sin autem in alio loco dicat instrumenta⁴ sui status habere, scribatur quidem testimonium eius; postea autem si non produxerit instrumenta⁵, nullius momenti sit.

Jul. epit. 83.4] Ctp 3.29.96; IP 5.26

¹ Testis qui putatur ingenuus, quando servus fuerit comprobatus, testimonium eius nihil valere *add. as rubr.* M

² -uum RPVBSM; -ium C

³ instr- C²RSM; str- CPVB

⁴ instr- C²RM; str- CPVBS

⁵ instr- C²RM; str- CPVB; tor str- S

154

¹Cap. 5

Si quis dixerit testem productum inimicum suum esse, si quidem ex criminali causa, omnino non dicat testimonium. Sin autem ex alia occasione, dicat² testimonium, sed perscriptio³ eius ei opponatur.

Jul. epit. 83.5] Ctp 3.29.97; IP 5.28b

¹ Testem non audiendum quem inimicum eius esse claruerit, contra quem productus est *add. as rubr.* M

² Sin autem ex - dicat *in mg.* P

³ per- CPBS; pre- M

155 (CRPVSMH)¹Cap. 6²

Si quis mediatorem partium se³ dixerit, ideoque se non oportere in dubium testimonium in alterutrum eorum dicere, illi autem consenserint ut producat, consequens est ut in hoc casu etiam invitus testimonium dicat.

Jul. epit. 83.6] Ctp 3.29.98

¹ De eo qui se mediatorem partium profitetur *add. as rubr.* M

² Cap. 6 PVS; *om. CRH with no break*, M

³ se CRSM; *om. PV*

156¹Cap. 7

Testium² productio non aliter habeatur, nisi presente quoque adversaria parte, vel contumaciter non veniente, scilicet ut salva ei prescriptio³ competit⁴, quam opponendam⁵ existimaverit. Contumaciter autem non videtur abesse qui ex necessitate abfuit forte enim intra loca sanctorum fugerat.

Jul. epit. 83.7] Ctp 3.29.99; IP 5.20

¹ Ut testes non producantur nisi presentibus adversariis *add. as rubr.* M

² Testium B

³ ei *add. PVBS, om. CRM*

⁴ -it CPS; -at M

⁵ -am CVBSM; -um ?P

157¹Constitutio 84, cap. 1

Si mater marito defuncto² filiorum suorum tutelam gubernare maluerit, renuntiet secundis nuptiis in iudicio sine iusiurando; res autem suas impuberi filio suo obliget, atque ita ei tutela committatur.

Jul. epit. 87.1; cf 8.274 above] Ctp 3.29.100; IP 6.73

¹ De muliere que post obitum viri filiorum tutelam acceperit *add. as rubr.* M

² mar. def. CPBM; def. mar. S

158¹Constitutio 99, cap. 1²

Nullus hereticus militet, vel curas publicas gerat. Item³. Omnino eos qui non communicant in ecclesia hereticos vocamus, quamvis nomen Christianorum usurpent.

Jul. epit. 102.1] Ctp 3.29.101

¹ Ut nullus qui ecclesie non communicat, functiones publicas agat *add. as rubr.* M

² 99 cap. 1 CPM; 105 cap. 7 (*cf c 159, where S repeats it*) S

³ *an erased insc. here S*

159 (CRSM)¹*Constitutio 105, cap. 7*

Si in adulterio maritus putaverit suam uxorem convinci, prius debet inscriptiones deponere vel contra mulierem vel contra adulterum, et si talis accusatio vera comprobata fuerit, tunc repudium mittat.

Jul. epit. 108.7; cf 8.109 above] Ctp 3.29.102

¹ Maritus accusaturus uxorem adulterii, necesse habeat inscribere *add. as rubr.* M

160 (CRSM)¹*Cap. 8*

Si vite mulieris quocumque modo insidiatus fuerit maritus, vel si aliis hoc facientibus conscius, non manifestaverit mulieri, et secundum leges eam non vindicaverit, si castitati mulieris insidiatus fuerit, vel aliis eam in adulterium prodere conatus fuerit; item si maritus ei de adulterio inscriptiones posuerit, et adulterium probare non poterit, licoat mulieri repudium mittere marito. Item. Illis penis subiiciatur maritus si adulterii accusationem non probaverit, quas mulier passura fuisset, si convicta fuisset. Item. Si in eadem domo in qua mulier cum ipso habitat, contempnens eam, cum alia muliere inveniatur in domo manens, vel in eadem civitate degens in alia domo cum alia muliere frequenter manens convincatur, et semel et bis criminatus, vel per parentes suos, vel per parentes mulieris, vel per alias idoneas personas, huiusmodi turpitudine nisi abstinerit, liceat mulieri dissolvere nuptias.

Jul. epit. 108.8; cf 8. 110 above] Ctp 3.29.103

¹ Quando mulier repudium mittat marito *add. as rubr.* M

161 (CRSM)¹*Cap. 14*

Si quis suspicatus fuerit de aliquo velle eum pudori uxoris sue illudere, liceat ipsi marito testationes in scriptis habitas ad suspectum hominem mittere, et ter ei denunciare per ipsas testationes et idoneos testes continentes, ne cum uxore sua inveniatur; et si post tres testationes in scriptis habitas, et idoneos homines habentes, invenerit eum quem contestatus est cum uxore sua, vel in sua domo vel in domo mulieris, vel in domo illius adulteri, vel in popina, vel in prastino, liceat marito sine ullo periculo manibus suis eum occidere. Sin autem in alio locoprehenderit eum colloquium habentem cum uxore sua, convocatis idoneis testibus tribus, per quos possit probare apud iudicem invenisse eum cum uxore sua colloquium habentem, tradat eum iudici; et si iudex invenerit post tres testationes hominem suspectum collocutum mulieri fuisse, nullo alio exquisito, quasi adulterum puniat.

Jul. epit. 108.14; cf 8. 111 above]Ctp 3.29.103A (ms J)

¹ Quomodo maritus adversus eum quem habet suspectum adulterii procedere debeat *add. as rubr.* M

162 (CRSM)¹*Cap. 15*

Si post tres contestationes invenerit maritus uxorem suam in sacro loco cum suspecto homine colloquium habentem, tradat eos ecclesie defensori vel aliis clericis, ut separatim custodiantur in periculo defensoris vel clericorum, ut auditos iudex mittat ad religiosum civitatis episcopum, et auctoritate ipsius accipiat eos, et penis contra adulteros positus utrosque afficiat, nullo alio requisito, si post tres contestationes inventus est cum muliere locutus. Est autem iustissimum neque adulteros, neque raptos mulierum sacrorum septis vindicari, et multo magis si quis de ipso adulterio intra sacra aliene mulieri locutus est. Et generaliter definimus, si quis invenerit uxorem, vel filiam, vel neptem, vel nurum deprehenderit cum aliquo colloquium habentem, et suspicatus fuerit turpitudinis causa eos convenisse, liceat ambos tradere defensori ecclesie vel aliis clericis, periculo eorum separatim custodiendos, donec iudici innotescere fecerit, et ille secundum leges personas acceperit, et causam discusserit.

Jul. epit. 108.15; cf 8.112 above/ Ctp 3.29.104

¹ De eadem re *add. as rubr. M*

163a (CRSLHM)¹*Pandectarum libro*²

Si quis iudicio se sisti promiserit, et valetudine, vel tempestate, vel vi fluminis prohibitus, se sistere non possit, exceptione adiuvatur.

Item³. Quod diximus succurri ei etiam qui tempestate aut vi fluminis prohibitus non venit, tempestatem sic intelligere debemus sive maritima sive terrestris sit, tempestatemque intelligere debemus talem, que impedimento sit itineri vel navigationi. Vis fluminis etiam sine tempestate accipienda est. Vim fluminis intelligimus, si magnitudo eius impedimento sit, sive pons solutus sit, vel navigium non stetit. Si quis tamen cum posset non incidere in tempestatem vel in fluminis vim, si ante profectus esset, vel tempore opportuno navigasset, ipse se arctaverit, numquid exceptio et minime prosit? quod quidem causa cognita erit statuendum. Nam neque sic arctandus erit, ut possit ei dici, cur non multo tempore ante profectus est quam dies promissionis veniret? Neque iterum permittendum est ei, si quid sit quod ei imputetur, causari tempestatem vel vim fluminis. Quid enim, si quis cum Rome est et ipso tempore promissionis sistendi, et nulla necessitate urgente, voluntatis causa in municipium profectus sit, nonne indignus est cui hec exceptio patrocinetur? Aut quid si tempestas quidem in mari fuit, terra autem iste potuit venire, vel flumen circumire? Eque dicendum est non semper ei exceptionem prodesse, nisi angustie non patiebantur terra iter metiri vel circumire, cum tamen vel flumen sic abundasset ut implesset omnem locum in quo sisti oportuit, vel aliqua fortuita calamitas eundem locum evertit, vel prescientiam venienti periculosam fecit; ex bono et equo et hic exceptio ei accommodanda est. Simili modo exceptio datur ei, qui cum ad iudicium venire volebat, a magistratu retentus est, et retentus sine dolo malo ipsius. Nam si ipse hoc affectavit, vel causam prestiterit, non ei proderit exceptio, sed ipsi quidem

¹ De his qui ad iudicium venire aliqua necessitate impediuntur *add. as rubr. M*

² lib' CRPV; liber SH; libro M. *Inscr. before 163b below PV*

³ (paulo post, § Quod diximus) *add. M*²

dolus eius oberit, ceterorum non oberit qui malo dolo fecerunt ut retineretur, sed si privatus eum detinuerit, nullo modo ei proderit hec exceptio.

Dig. 2.11.2.3, 6-9; CB Varia 1A 2a] Ctp 3.29.105a

163b

*Item*⁴

Si funere quis domestico impeditus non venit, debet ei exceptio dari.

Dig. 2.11.4.2; CB Varia 1A 2b] Ctp 3.29.105b

⁴ Item CSHM; Pandectarum lib' PV (*cf above*)

164

¹Ne quis messium vindemiarumque tempore adversarium cogat ad iudicium venire, oratione divi Marci exprimitur, quia occupati circa rem rusticam in forum compellendi non sunt. Sed si pretor aut per ignorantiam vel socordiam evocare eos perseveraverit, hi qui sponte venerint siquidem sententiam dixerint, presentibus illis et sponte iitigantibus sententia valebit, tametsi recte non fecerit, qui eos vocaverit². Item³ Solet etiam messis, vindemiarumque tempor eius dici de rebus que tempore vel morte periture sunt, veluti furti, dampni, iniurie, iniuriarum atrocium que de incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata rapuisse dicuntur, et si que similes sunt.

Dig. 2.12.1.1, 3; CB Varia 1A 2b-c] Ctp 3.29.105c

¹ Item de feriis *add. as rubr.* M

² voc- CPS; evoc- M

³ (ibidem l. 3) *add.* M²

165

¹Pacta² que turpem causam continent, non sunt observanda³. Item⁴. Contra iuris civilis regulas pacta conventa, rata non habentur.

Dig. 2.14.27.4; CB Varia 1A 3a-b] Ctp 3.29.105d

¹ De pactis *add. as rubr.* M

² Facta H

³ Pacta – observanda *as rubr.* V

⁴ Item CRPVM; *om.* BS. (ibidem, l. 28) *add.* M²

166

*Item*¹

Si cum ea quis nuptias vel sponsalia constituat, quam uxorem ducere vel non potest, vel fas non est, erit notatus.

Dig. 3.2.13.4; CB Varia 1A 6d] Ctp 3.29.105e

¹ Contrahentem matrimonium illicitum, infamem fieri *add. as rubr.* M

167¹ *Titul. 4*²

Solvendo quisque, pro alio licet invito et ignorante, liberat eum. Quod autem alicui debetur, alius sine voluntate eius non potest iure exigere.

Dig. 3.5.38; CB Varia 1A 6d] Ctp 3.29.106a

¹ De solutionibus *add. as rubr.* M

² Tit. 4 CPS; *om.* M

168

¹ Quod metus causa gestum erit, ratum non habeo². Item³ Vim accipimus atrocem, et eam que adversus bonos mores fiat, non eam quam magistratus recte intulit, scilicet iure licito et item iure honoris quem sustinet.⁴ Metum autem presentem accipere debemus, non suspicionem inferendi eius.⁵ Metus autem causa abesse videtur qui iusto timore mortis vel cruciatus corporis contreritus abest.

Dig. 4.2.1, 4.2.3.1, 4.2.1.9, 4.6.3; CB Varia 1A 7, catena] Ctp 3.29.106b

¹ De eo quod metus causa sit *add. as rubr.* M

² -beo CPS; -bebo M

³ (ibid. l. 3, § Sed vim) *add.* M²

⁴ (Ibid. l. 9) *add.* M²

⁵ (Lib. 4, tit. 6, l. 3) *add.* M²

169

¹ Reipublice causa eos solos² abesse intelligimus, qui non sui commodi causa, sed coacti sunt.

Dig. 4.6.36; CB Varia 1A 7b] Ctp 3.29.106c

¹ Quis reipublice causa absit *add. as rubr.* M

² solos CPBHM; *om.* S

170*Item*¹

Si de re sua quis arbiter factus sit, sententiam dicere non potest.

Dig. 4.8.51; CB Varia 1A 7 end] Ctp 3.29.106d

¹ Ne quis sit iudex vel arbiter in re propria *add. as rubr.* M

171

¹ Nauta, et caupo, et stabularius mercedem accipiunt non pro custodia, sed nauta ut traiciat vectores, caupo ut viatores manere in caupona patiat, stabularius ut permittat iumenta apud eum stabulari, et tamen custodie nomine tenetur, nam et fullo et sarcinator

¹ Naute, caupones, stabularii, unde mercedem accipiant *add. as rubr.* M

non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt, et tamen custodie nomine ex locato tenentur.

Dig. 4.9.5; CB Varia 1A 8J Ctp 3.29.106e

172

¹*Lib. IX, tit. II*²

Itaque si servum tuum latronem insidiantem mihi occidero, securus ero. Nam adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere. Lex duodecim Tabularum furem noctu deprehensum occidere permittit, ut tamen id ipsum cum clamore testificetur. Interdum autem deprehensum ita permittit occidere, si is et telo defenderet, ut tamen eque testificetur. Item³. Qui occiderit adulterum deprehensum servum alienum, hac lege non tenebitur. Item⁴. Si quis in stipulam suam, vel spinam, comburende eius causa, ignem immiserit, et ulterius evagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam leserit, inquiramus num imperitia eius aut negligentia id accidit; nam, si die ventoso id fecerit, culpe reus est. Nam et qui occasionem prestat, dampnum fecisse putatur. In eodem crimine est, et qui non observavit ne ignis longius procederet. At si omnia que oportuit observavit, vel subita vis venti ignem longius produxit, caret culpa. Item⁵. Qui pecus alienum in agro suo deprehenderit, non iure id includit, nec agere illud aliter quam (ut supra diximus) quasi suum, sed abiicere debet sine dampno, vel admonere dominum ut suum recipiat.

Dig. 9.2.4, 9.2.30pr, 9.2.39; CB Varia 1A 13 catena; for beginning cf above 16.78J Ctp 3.29.31, 107

¹ Quod securus sit qui alienum servum sibi insidiantem occiderit; et de quibusdam aliis *add. as rubr.* M

² (lib. 4) *add.* M²

³ (ibid. l. 30) *add.* M²

⁴ (ibi. § In hac quoque) *add.* M²

⁵ (ibid. l. 39) *add.* M²

173

¹*Titulo IV*²

Si servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat; ipse enim videtur dominus occidisse. Si autem insciente eo, noxalis est actio; nec enim debuit ex maleficio servi in plus teneri quam ut noxe eum dedatis³.

Dig. 9.4.2pr; CB Varia 1A 14 aJ Ctp 3.29.108a

¹ Quod dominus quoque culpabilis sit, quo sciente servus aliquem occiderit *add. as rubr.* M

² IV PVBSM; III C; II RL

³ -atis CPS; -at M

174

¹*Item*

Ob rem igitur honestam datum ita repeti potest, si res propter quam datum est secuta non est. Quod si turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest.

¹ De conditione, causa data, causa non secuta *add. as rubr.* M

Dig. 12.5.1.1-2; CB Varia 1A 15 b] Ctp 3.29.108b

175

¹*Tit. I, Lib. XVI*²

Qui patitur ab alio mandari ut sibi credatur, mandare intelligitur.

Dig. 17.1.18; CB Varia 1A 16 end] Ctp 3.29.109

¹ Quod mandare intelligitur, qui mandari ab alio patitur ut sibi credatur *add. as rubr.* M

² Tit. I Lib. XVI CPS; Lib. XVII, tit. I M

176

¹*Tit. II*

Societas si dolo malo, aut fraudandi causa coita sit, ipso iure² nullius momenti est, quia fides bona contraria est fraudi et dolo. Item³. Quod autem ex furto, vel ex alio maleficio quesitum est, in societatem non oportere conferri⁴ palam est, quia delictorum turpis ac feda communio est. Item⁵. Si maleficii societas coita sit, constat nullam esse societatem. Generaliter enim traditur rerum inhonestarum nullam esse societatem.

Dig. 17.2.3.3, 53, 57; CB Varia 1A 17a] Ctp 3.29.110 to esse societatem

¹ Nullius momenti esse societatem dolo ac fraude compositam *add. as rubr.* M

² *in mg* C

³ (ibid., l. 53) *add.* M²

⁴ conferri CPS; converti M [conferri *add.* M²]

⁵ (lib. 57) *add.* M

177

¹*Lib. XXI, tit. I*²

Qui ad amicum deprecaturus confugit, non est fugitivus, imo si ea mente ut non impetrato auxilio domum non revertatur, non est fugitivus.

Dig. 21.1.43.1; CB Varia 1A 19] Ctp 3.29.111

¹ Non esse fugitivum qui ad amicum deprecaturus confugerit *add. as rubr.* M

² 1 CPM; 2 S

178

¹*Tit. II*

Si quis rem meam vendidit minoris quam mandavi, non videtur alienata.

Dig. 21.3.1.3; CB Varia 1A 20a] Ctp 3.29.112

¹ Rem non alienari que minoris venditur quam mandatur *add. as rubr.* M

179¹*Lib. XXII, tit. II*²Ei³ incumbit probatio qui dicit, non qui negat.*Dig. 22.3.2; CB Varia 1A 20b] Ctp 3.29.113; IP 5.18*¹ Ad quem probatio cause pertineat *add. as rubr.* M² II CPS; III M³ Ei CRPBM; Si L**180**¹*Tit. IV*²

Ne invito denuntietur, ut testimonium litis dicat adversus socerum, generum, vitricum, privignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eosve qui priore³ gradu sint. Item. Ne liberto ipsius, liberorum eius, parentum, viri, uxoris. Item. Patrone et ut⁴ ne patroni⁵ patrone, adversus libertos, neque liberti adversus patronum cogantur testimonium dicere.

*Dig. 22.5.4; CB Varia 1A 20c] Ctp 3.29.114a; IP 5.32*¹ Qui testes sint cogendi, vel non *add. as rubr.* M² IV CPS; V M³ -ore CPS; -ori M⁴ Item. Patrone - ut CPS; Et M⁵ vel *add. M, om.* CPS**181***Item*¹

Idonei non videntur esse testes, quibus imperari potest ut testes sint². Testis idoneus pater filio, aut filius patri non est. Item³. Qui falso vel varie testimonia dixerunt, vel utrique parti prodiderunt, a iudicibus puniuntur. Item⁴. Pater et filius qui in⁵ potestate eius est. Item⁶. Duo fratres qui in eiusdem patris potestate sunt, testes utrique in eodem testamento, vel eodem negotio fieri possunt, quoniam nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. Item⁷. Ex eo quod prohibet lex Iulia de adulteriis testimonium dicere condemnatam mulierem, colligitur etiam mulieres testimonium in iudicio dicendi⁸ ius habere.

*Dig. 22.5.6, 9, 16, 17, 18; CB Varia 1A 20d] Ctp 3.29.114b; IP 5.33-7*¹ Item CPS; Qui testes non sint idonei M² Item *add. M, om.* CPS. (lib. 9) *add. M*²³ (ibid., l. 16) *add. M*²⁴ (ibid., l. 17) *add. M*²⁵ in PVSM; non C⁶ Qui falso vel varie – Item *om.* H⁷ (ibid. l. 18) *add. M*²⁸ *in mg* S

182¹*Item. Lib. XXIII, cap. 1*²

Sponsalia, sicut nuptie, consensu fiunt contrahentium, et ideo sicut nuptiis, ita sponsalibus filiamfamilias consentire oportet.³ Que patris voluntati non repugnat, consentire intelligitur. Tunc autem dissentienti a patre licentia conceditur, si indignus moribus, vel turpis sponsus ei a patre eligitur.

Dig. 23.1.11-12; CB Varia 1A 2b] Ctp 3.29.115a

¹ Qualiter sponsalia fieri debeant *add. as rubr.* M

² Item. Lib. - cap. 1 CS; Lib. - cap. 1. Item P; Item lib. XXIII M

³ Item *add.* M, *om.* CPS. (lib. 12) *add.* M²

183

¹Filiofamilias dissentiente, sponsalia eius nomine fieri non possunt.²In sponsalibus contrahendis etas contrahentium definita non est, ut in matrimoniis. Quapropter a primordio etatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligatur, id est, si non sint minores quam septem annis. Tit. II³. Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensu opus est, sed recte contractum non impedit.⁴In libere mulieris consuetudine, non concubinatus, sed nuptie intelligende sunt, si non corpore questum fecerit.⁵Item⁶. Que in adulterio deprehensa est, quasi publico iudicio dampnata est. Proinde si adulterii condemnata esse proponatur, non tantum quia deprehensa est, erit notata, sed quia et publico iudicio dampnata. Generaliter definiendum est, donec certum est maritum vivere in captivitate constitutum, nullam habere licentiam uxores eorum migrare ad aliud matrimonium.

Dig. 23.1.13-14, 23.2.16.2, 23.2.24, 23.2.43.12, 24.2.6; CB Varia 1A 21c-2, 24 pt] Ctp 3.29.115b, 116

¹ Item, de diversa qualitate et conditione nubentium *as rubr.* M. (Lib. 13) *add.* M². *No break* PCS

² (lib. 14) Item *add.* M²

³ (lib. 16, § Furor) *add.* M²

⁴ (lib. 24) Item *add.* M²

⁵ H *omits all to here*

⁶ (lib. 43, § Que in adulterio.) *add.* M²

184¹*Institutionum lib. I, tit II*

²Non scripto in ius venit, quod usus probavit. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem imitantur. Item.³ Ea que ipsa sibi queque civitas constituit, sepe mutari solent, vel tacito consensu principis⁴, vel alia postea lege data⁵.

Inst. 1.2.9, 11; CB Varia 1A 25 pt] Ctp 3.29.117; IP 5.59

¹ Diuturnos mores plerumque pro iure teneri *add. as rubr.* M

² Ex *add.* M, *om.* CPVS

³ (Paulo post) *add.* M²

⁴ pp *add.* PVS, *om.* CRBLM

⁵ data CPS; lata M

185¹*Tit. III*²

Ingenuus is est qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino et altero ingenuo. Sed et si quis de matre libera nascitur patre servo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam habuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et ex contrario³ si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere qui in utero est Ex his et illud quesitum est, si ancilla pregnans manumissa sit, deinde ancilla⁴ postea facta pepererit⁵, liberum an servum pariat. Marcellus probat liberum nasci; sufficit enim ei qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse; quod et verum est.

Inst. 1.4pr; CB Varia 1A 26] Ctp 3.29.118; IP 5.60a

¹ De his qui de utrisque parentibus ingenuis, vel diversa conditione generantur *add. as rubr.* M

² III CPS; IV M

³ ex cont- CPS; e cont- M

⁴ pregnans - anc. ss. P

⁵ -erit CPSM; -erit *Fr*

186¹*Tit. VIII*²

Apud omnes pereque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vite necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiri. Item³. Qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur quam qui servum alienum occiderit. ⁴Pius⁵ Antonius⁶ consultus a quibusdam presidibus provinciarum, de his servis qui ad edem sacram, vel statuam principum confugiunt, precepit ut si intolerabilis videatur dominorum sevitia, cogantur servos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis detur. Et recte, expedit enim reipublice ne quis re sua male utatur. Cuius rescripti ad Elium Martianum emissi verba hec sunt, Dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, ne cuiquam hominum ius suum detrahatur; dominorum interest ne auxilium contra sevitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos quam equum est, vel infami iniuria affectos⁷ cognoveris, vendere iube, ita ut in potestatem domini non revertantur.

Inst. 1.8.1-2; CB Varia 1A 27 pt] Ctp 3.29.119

¹ Quod eque puniri debeat qui sine causa proprium, quam qui alienum servum occiderit, et varia causatio de fugitivis servis *add. as rubr.* M

² lib. I *add. M, om. CPS.* (§ Nam apud omnes.) *add. M*²

³ H *omits all to here;* (§ Sed hoc tempore) *add. M*²

⁴ (Post pauca) *add. M*²

⁵ Pius PBSM; Prius CR

⁶ -onius CPS; -oninus M

⁷ quam mecum est vel infami iniuria affectos *in mg.* V

187¹*Libro X², titulo X*

Duo³ fratres qui in eiusdem potestate patris⁴ sunt, utrique testes in uno testamento possunt fieri, quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. In testibus autem non debet esse qui in potestate testatoris est.

Inst. 2.10.8-9; CB Varia 1A 33] Ctp 3.29.120

¹ Quod plures ex una domo testes alieno negotio adhiberi possint *add. as rubr.* M

² X CPS; II M

³ Quo V

⁴ pot. pat. CPS; pat. pot. M

188¹*Tit. XII*

Non omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent. Item². Testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est.³ Item. Furiosi, qui⁴ mente carent, non⁵ ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus, aut⁶ furiosus postea compos mentis factus fuerit, et decesserit. Furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur. Item⁷. Mutus et surdus⁸ non semper testamentum facere possunt. Utique autem de eo surdo loquitur⁹ qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudiat¹⁰. Nam et mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur.

Inst. 2.12.pr, 1, 3; CB Varia 1A 34] Ctp 3.29.121; IP 5.60b

¹ Quinam testamenta facere possint *as rubr.* Lib. II *add.* M. (§ Non tamen) *add.* M²

² (§ Preterea testamentum) *add.* M²

³ L *ends cap. here*

⁴ qui CPS; quia M

⁵ non CPS; Neque M

⁶ *lacuna follows C*

⁷ (Item. § Surdus) *add.* M²

⁸ Mut. et sur. CPS; Sur. et mut. M

⁹ -itur CPS; -imur M

¹⁰ -iat CPS; -it M

189¹*Libro II, tit. I²*

Si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, ea tamen cum qua potuerit habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, filiosque vel filias habuerit, non solum eos liberos qui post dotem editi sunt, iustos, et in potestate esse patris, sed etiam anteriores, quia et iis qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis

¹ De filiis ancille quos de domino suo forte genuerit, et postmodum manumissa et legitime copulata, alios liberos procreaverit *add. as rubr.* M

² I PVS; II CRM; ? B

prestiterunt, obtinere censuimus, etiam si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint, ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptis suorum³ heredum numero sunt⁴.

Inst. 3.1.2; CB Varia 1A 35a] Ctp 3.29.122

³ *corr. fr. eorum P*

⁴ ita demum - numero sunt CPS; *om. M*

190

¹ *Tit. XVIII*

Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

Inst. 3.19.24; CB Varia 1A 39a] Ctp 3.29.123

¹ Nihil valere quod turpi ex causa promittitur *add. as rubr. M*

191

¹ *Lib. I, tit. II*

² Vim atque iniuriam propulsemus; nam iure hoc venit ut quod quisque ob tutelam sui corporis fecerit, iure fecisse estimetur.

Dig. 1.1.3; CB Varia II 16a] Ctp 3.29.124

¹ Vim atque iniuriam propellendam *add. as rubr. M*

² Ut *add. M, om. CPS*

192

¹ *Tit. 2²*

Cum lex in preteritum quid indulget, in futurum vetat.

Dig. 1.3.22; CB Varia II 16b pt] Ctp 3.29.125; IP 5.60c

¹ Quod lex preterita sic errata remittit, ne tale quid ulterius fiat *add. as rubr. M*

² Tit. II CRVBSL; Item P; Tit. III H; Item. tit 2 M

193

¹ *Titulo V²*

Septimo mense nasci perfectum partum iam receptum est, propter auctoritatem doctissimi viri Hippocratis, et ideo credendum est eum qui ex iustis nuptiis septimo mense natus est, iustum filium esse. Item³. Cum legitime nuptie facte sint⁴, patrem liberi sequuntur, vulgo quesiti matrem sequuntur⁵. Item⁶. Vulgo concepti dicuntur, qui patrem

¹ De his qui diverse nascuntur *add. as rubr. M*

² (lib. 12) *add. M²*

³ (ibid. l. 19) *add. M²*

⁴ sint CPS; sunt M

⁵ vulgo ques. - seq. CPV²LM; *om. SV*

demonstrare non possunt vel qui possunt quidem, sed eum habent quem habere non licet. Item⁷. Lex nature hec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur.⁸ Item⁹. Qui in utero sunt, in toto pene iure civili intelliguntur in rerum natura esse; nam et legitime hereditates his restituuntur, ita ut si pregnans mulier ab hostibus capta sit, id quod natum erit, quamvis apud bone fidei emptorem pepererit, tanquam furtivum usu non capitur. Item¹⁰. Furiosus licet ducere uxorem non possit, retinere tamen matrimonium potest.

Dig. 1.5.12, 19, 23, 24, 26, Dig. 1.6.8; CB Varia II 16 pt] Ctp 3.29.126; IP 5.61-5 to usu non capitur

⁶ (ibid. l. 23) *add.* M²

⁷ H *lacks* Cum legitime nuptie – Item; (lib. 24) *add.* M²

⁸ H *ends cap. here*

⁹ (lib. 26) *add.* M²

¹⁰ Item *add.* M, *om.* CPS. (lib. I, tit. 6, l. 8) *add.* M²

194

De¹ lege Theodosiana. De illicito pacto²

Si inter aliquos conveniat, ut de admittendo crimine, vel inferenda violentia, vel faciendo quod leges aut honestas prohibet, aut de rebus alicuius, aut de bonis inventis aliqui paciscantur; hec pacta valere non possunt.

Pauli Sent. 1.1.2 int.; Ctp 3.29.127

¹ De CPS; Ex M

² *rubr. before insc.* M

195

¹Item in² lib. V

Si aliquis unam rem per legitimas scripturas duobus donaverit, uni prius et alteri postea, non querendum est in his donationibus qui prius qui posterius acceperit, sed qui rem tradente donatore possederit, is eam cui est tradita possidebit. Nec interest utrum in parentes, an in extraneos facta sit talis donatio.

Pauli Sent 5.12.4 int.] Ctp 3.29.128; IP 5.66a

¹ De re, mediante scriptura, duobus diversis temporibus tradita *add. as rubr.* M

² in CPS; *om.* M

196

De petitione¹ debiti

Licet prior petitor offerat sacramentum, tamen cum nulla probatio est debiti, is qui accusatur potest fidem suam iurisiurandi² religione firmare.

Pauli Sent 2.1.2 int.] Ctp 3.29.129a; IP 5.66b

¹ -ione CRBSLM; -ionum P; -ionibus V

² iuris- CRP²V²BSLM; ius- PVHFr

197

¹Si quando pulsatus repetenti² pecuniam obtulerit sacramentum, et ille ei iurisiurandi³ necessitatem ultro concesserit, non potest postea ab eo debitum postulare.

Pauli Sent 2.1.3 int.] Ctp 3.29.129b; IP 5.66c

¹ De eadem re *add. as rubr.* M; *no break in P*

² -enti CPSM; -endi *Fr*

³ iuris- CPSM; ius- *HFr*

198

¹Heres eius cui pecunia credita dicitur, ad sacramentum vocari non potest, quia que² egerit auctor³ suus ad integrum scire non potuit.

Pauli Sent. 2.1.4 int.] Ctp 3.29.129c; IP 5.66d

¹ Pro re obtinenda quis debeat iurare *add. as rubr.* M

² que CPS; quid M

³ auctor CPS; actor M

199

¹Quidquid in rem commodatam ob morbum, vel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest.

Si factio incendio, ruina, naufragio, aut quolibet simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is cui commodata est, nisi forte cum possit rem commodatam salvam facere², suam pretulit.

Si servum vel equum vel quecumque alia aliquis ab altero ad usum tantum servienti commodata suscepit, et eos ad pugnam vel ubi vite periculum incurrant duxerit, ad redditionem commodate rei merito a domino retinetur.

Si factio³ pretio rem vendendam aliquis cuicumque⁴ crediderit, et dum ab eo vendenda profertur, quacumque occasione perierit, ei perit qui eam dederat distrahendam. Ceterum si rem acceptam, non rogante domino, sed promittente⁵ eo qui accepit, dum velit venundare, perdiderit, sibi rei perditae ingerit detrimentum.

Creditor si sine conditione pignus sibi depositum tenens ter debitorem suum convenerit, ut soluto debito pignora sua recipiat. Quod si debitor noluerit post tres admonitiones, soluto debito, pignora sua suscipere⁶, creditor distrahendi pignoris liberam habebit potestatem.

Pauli Sent 2.4.1, 2, 3 int., 4 int., 2.5.1 int.] Ctp 3.29.129d; IP 5.67-8, 69a

¹ De impensis in res commodatas factis, et ad quid commodatarius teneatur *add. as rubr.* M

² *corr. fr.* dicere C

³ Si factio] Facto si B

⁴ cuicumq- CRVBShL; qui- P; cuiusq- M

⁵ prom- CRP²VBSH; perm- P?M

⁶ *obsc. corr.* P

200*De sociis*

Sicut lucrum, ita dampnum inter socios communicatur, nisi quid culpa socii vel fraude eversum sit.

Pauli Sent. 2.16.1] Ctp 3.29.129e

201*De pactis*

Pacta¹ que ab invititis contra leges constitutionesque fiunt, nullam vim habere indubitati est iuris.

²Pactum³ quod mala fide est factum, irritum esse debet. Privata conventio iuri publico nihil derogat.

Ctp 3.29.129f

¹ Facta H

² Item *add.* M

³ Factum H

202

¹In criminalibus causis si quis antequam moriatur, non fuerit de facti sui scelere conventus atque convictus, si post eius obitum quod ab eo cuiusdam reddendum erat, fuerit apud successores eius fortasse repertum, hoc tantum ab herede reddendum est, quod ad eum cognoscitur pervenisse. Ceterum in tali re heres nec ad penam, nec ad aliquam satisfactionem² tenetur obnoxius.

For 201-2 see Conrat, Geschichte (1891), 90, 381n]; Ctp 3.29.130

¹ Que actiones in heredes transeant *add. as rubr.* M

² al. sat. CPS; sat. al. S

203*Qui debeant¹ iurare*

Lex precipit ut probatio non a possessore, sed a petitoris partibus requiratur, quia omnem probationem ab eo queri debere dicit, qui petitam rem desiderat obtinere, non ab illo qui se iuste tenere contendit, preter illum tantum casum, ubi interrogare necesse est possidentem, utrum ex sua persona, an ex successione ceperit possidere.

Lex Rom. Th. 11.14.6 int.] Ctp 3.29.131; IP 5.17

¹ -eant CPM; -ent S

204

*De iuramento testium*¹

Testes priusquam de causa interrogentur, sacramento debent constringi, ut² iurent se nihil falsi esse dicturos, honestioribus autem magis quam vilioribus fides adhibeatur. Unius autem testimonium, quamlibet splendida et idonea videatur esse persona, nullatenus audiendum.

Si quis ingenuus ingenuum vel servum percusserit, ut sanguis non exeat, pro unoquoque ictu usque ad tres solidos .i.³ culpabilis iudicetur. Si vero homo ecclesiasticus aut regius hoc fecerit, sol. 3. Similiter si servus homini ecclesiastico, vel regio, vel franco hoc fecerit, solidos 3, aut cum 6 iuret.

Si servus ingenuo aut regio vel ecclesiastico homini sanguinis effusionem fecerit, 5 solid. et dimidio culpabilis iudicetur, aut cum 6 iuret. Similiter si ingenuus, regius, aut ecclesiasticus homo servo os fregerit, 9 sol. culpabilis iudicetur, aut cum 6 iuret. Quod si servus homini franco hoc fecerit, 36 sol. aut cum 6 iuret⁴. Si vero regio aut ecclesiastico homini hoc fecerit, sol. 18⁵.

Quod si servus servum percusserit bis vel ter, propter pacis studium 4 denar. culp.⁶ iudicetur. Si sanguinem effuderit, sol. 3 et dimidium; si os ei fregerit, 5 sol.

Quod si oculum, auriculam, pedem, nasum excusserit, 18 sol., aut cum 6 iuret. Si quis ingenuus ingenuum⁷ percusserit, 18 sol. culpabilis iudicetur, aut cum 6 iuret.

Si quis ingenuus ingenuo in quolibet membro os fregerit, vel si eum transpunerit, vel intra coxas plagaverit⁸, 36⁹ sol. culpabilis iudicetur, aut cum 6 iuret.

Si pollicem ingenuus ingenuo excusserit, 50 sol., si pollex ibidem pependerit¹⁰, 36 sol.

Si secundus digitus unde sagittatur, excussus fuerit, 36 sol. componatur.

Si quis alicui manum aut¹¹ pedem truncaverit, vel oculum effoderit, auriculam vel nasum amputaverit, 100 sol. culpabilis iudicetur. In omni vero mancatione, si membrum mancatum pependerit, medietatem componat quam componere debuerat si ipsum membrum abscissum fuisset. Si medium digitum excusserit, 15 sol.; si quartum vel quintum, simililiter; si dentem, 5¹² sol.

Si quis hominem in capite ita¹³ plagaverit¹⁴ ut sanguis ad terram cadat, 15 sol. culpabilis iudicetur.

Ista omnia si negaverit, cum 6 iuret.

¹ et qualiter iudicabitur qui sic et sic deliquerit. *add.* M

² *ss* C

³ i C²RPBS; *om.* CM; id est R

⁴ Quod si servus homini - iuret CPBM; *om.* S

⁵ xviii VS; viiix P; xviii B; ix CRM

⁶ culp' PVBS, *om.* CRM

⁷ -nuum CVBS; -n' P; -nuam M

⁸ -gaverit CPM; -giaverit S

⁹ 36 RPBBSLM; 35 C

¹⁰ pependerit CRLM; pendiderit PVBS

¹¹ aut CPS; vel M

¹² 5 CRLM; 15 PVBS

¹³ ita CBSLM; *om.* PV

¹⁴ -gaverit CPLM; -giaverit S

Si quis hominem regium vel ecclesiasticum interfecerit, 100 sol. culpabilis iudicetur, aut cum 12 iuret. Si servum, 36 sol.¹⁵ aut cum 6 iuret.¹⁶ Unde autem liber homo 15 sol. persolvit, regius homo vel ecclesiasticus medietatem componat, vel deinceps quantumcumque¹⁷ culpa ascenderit.

Si quis ingenuus ingenuum interfecerit, et eum cum ramis cooperuerit, vel in puteo, vel in quocumque loco celare voluerit, quod dicitur mortridum, 600 sol. culpabilis iudicetur, aut cum 72 iuret. Ubicumque autem 600¹⁸ solidis accedunt, simili modo 72 iuratores.

Lex Rom. 11.14.2 int. to audiendum; Ctp 3.29.132; IP 5.21 to nullatenus audiendum

¹⁵ sol. CPM; *om.* S

¹⁶ Si servum 36 – iuret *in mg.* V

¹⁷ quantumcumque CPSM; quantumcumque *Fr*

¹⁸ 600 CPS; de M

205

¹*De lege Theodosiana*

Qui autem aliquem in carcerem detruxit, ut aliquid ab eo ei extorqueretur, quicquid ob hanc causam factum est, nullius est momenti.²

Dolus est cum aliud agitur, aliud simulatur. Qui dolum vel metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de vi et dolo actione tenebitur.³

Si quis id quod minori etate gessit, postquam maior effectus est silentio suo et taciturnitate revocare noluerit, de hac re integri restitutionem retinere non potest.

Pauli Sent. 1.7.10, 1.8.1-2, 1.9.2 int.] Ctp 3.29.133

¹ Lex de diversis causis *add. as rubr.* M

² Qui autem aliq. – momenti *om.* L

³ Qui autem – tenebitur *om.* H

206

¹*De quinto libello Capitularium², cap. 102*

Quicumque iudex aut secularis, presbitero, aut diacono, aut cuilibet clerico, aut de iunioribus absque audientia episcopi, vel archidiaconi, vel archipresbiteri iniuriam inferre presumpserit, anathema ab omnium Christianorum consortio habeatur.

BenL 1.192(B); cf Chartres BM 193 (172), 6.403 above] Ctp 3.29.134

¹ Ut anathema sit omnibus secularibus quicumque clerico cuilibet iniuriam fecerit *add. as rubr.* M

² De - Cap. CPS; Capitular. lib. V M

207¹206²

De latronibus ita precipimus observandum, ut pro prima culpa non moriatur, sed unum oculum perdat³. De alia vero culpa nasus ipsius latronis truncetur. De tertia culpa, si non emendaverit, moriatur.

BenL 1.206(E); cf Chartres BM 193 (172)] Ctp 3.29.135

¹ De latronibus, qui quali sententia paulatim multandi sint *add. as rubr.* M

² 206 CPS; Ca. 106 M; Capitul. c. 6 *Fr*

³ sed unum oc. perd. *in mg* P

208¹309

Placuit ut testes non admittantur qui sunt socii criminis, nec infames, nec calumniatores, vel ceteri quos canones et lex prohibet.

BenL 1.309(B)] Ctp 3.29.136; IP 5.29/30

¹ Ne infames persone testes fiant *as rubr.* cap. *add.* M

209¹313

Placuit, ut qui de se confessus est, super alium non credatur.

BenL 1.313(B)] Ctp 3.29.137; IP 5.31

¹ De eadem re *as rubr.*, cap. *add.* M

210¹314

Ut testimonium unius hominis non accipiatur. Nam, si ex utraque parte plures sint, veraciores atque religiosiores et honestiores eligantur, qui sacramento suum confirment testimonium, nihil se falsi esse dicturos.

BenL 1.314(B)] Ctp 3.29.138; IP 5.22

¹ Unius testimonium non recipiendum *as rubr.*, cap. *add.* M

211¹343

Fur² nocturno tempore captus in furto, dum res furtivas secum portat, si fuerit occisus, nulla ex hoc homicidio querela nascatur.

BenL 1.343(B)] Ctp 3.29.139

¹ Nequaquam homicidii esse reum, qui noctu furem res furtivas gestantem occiderit *as rubr.* cap. *add.* M

² Cur B

212¹344

Si quis de² fure nesciens aliquid comparaverit, querat accepto spatio venditorem. Quem si non potuerit invenire, probet se cum sacramento et testibus innocentem, et quod apud eum cognoscitur restituat, et furem querere non desistat. Quod si furem celare voluerit, et periurans postea detectus fuerit, tanquam ille fur ita iste in crimine dampnetur.
BenL 1.344(B)] Ctp 3.29.140

¹ Quid facto opus sit ei qui nesciens a fure aliquid comparaverit *as rubr.*, cap. *add.* M

² furto vel *add.* RL, *om.* CPVBSHM

213¹345

Si quis occulte, vel in die, alterius caballum, aut bovem, aut aliquod animal occiderit, et negaverit, et postea exinde probatus fuerit, tanquam furtivum componat.
BenL 1.345(B)] Ctp 3.29.141

¹ De eo qui alterius animal quodcumque occiderit *as rubr.*, cap. *add.* M

214¹346

Si quis causa faciente occiderit alienum² animal, et non negaverit, simile dare non tardet et cadaver mortui accipiet³.
BenL 1.346(B)] Ctp 3.29.142

¹ De eodem *as rubr.*, cap. *add.* M

² *in mg.* C

³ -iet CPSH; -iat M

215¹347

Si quis furtivam rem scienter emere presumpserit, et exinde probatus fuerit, similem reddat illi cuius pecuniam comparavit, salva videlicet eius iustitia in altero.
BenL 1.347(B)] Ctp 3.29.143

¹ De eo qui furtivam rem scienter emerit *as rubr.* cap. *add.* M

216¹348

Si quis de latrone furtivam rem scienter ad custodiendum acceperit, quasi fur componat.
BenL 1.348(B)] Ctp 3.29.144

¹ De eo qui latronis rem furtivam scienter acceperit custodiendam *as rubr.* *add.* M

217¹353

Si quis viam publicam, aut litostratum², vel viam communem alicui clausurit contra legem, cum sua lege componat, et clausuram quam ibi fecit tollat. Quod si negare voluerit, cum duodecim sacramenta talibus³ iuret.⁴

BenL 1.353(B)] Ctp 3.29.145

¹ De eo qui communem viam alicui clausurit *as rubr. cap. add. M*

² lito- CPM; lico- S

³ sac. tal. CRPLHM; sacramentalibus P²VBS

⁴ *End of cap. apparently over erasure V*

218¹²354

Si quisquam convicinalem vel pastorem clausurit, cum sua lege componat, et ipsam viam aperiat. Similiter et de semita faciendum est.

BenL 1.354(B)] Ctp 3.29.146

¹ *Whole cap. apparently over erasure V*

² De eodem *as rubr., cap. add. M*

219¹355

Si quis fontem quacumque invidia coinquinaverit vel maculaverit, emendet eum primo, ut nulla sit coinquinationis in eo suspicio, et cum lege sua vicinis² hoc emendet. Si autem plurimorum vicinorum puteus fuerit, compositionem inter se mutentur.

BenL 1.355(B)] Ctp 3.29.147

¹ De eo qui fontem vel puteum per invidiam coinquinaverit *as rubr., cap. add.. M*

² *Whole text to vicinis over erasure V*

220¹356

Si cui aurum, vel argentum, aut ornamenta, vel quaecumque species fuerint commodate, sive ad custodiendum tradite sint, vel vendende, et in domo ipsius cum rebus suis forsitan fuerint incendio cremate, una cum testibus qui commodata susceperant, prebeat sacramenta nihil exinde suis profuisse compendiis, et nihil cogatur exsolvere, excepto auro et argento quod ardere non poterat. Si vero que commodata fuerant, furto probantur ablata, ei qui commodata perdiderat spatium tribuatur, donec furem sua investigatione perquirat, et si eum invenerit, commodatori res proprias tantummodo reformare procuret. Compositio vero furti ad eum qui habuit commodata pertineat. Quod si fur non fuerit intra statutum tempus inventus, medietas rerum commodatarum domino

¹ De eo cui metallum aliquod vel species alicui fuerint commodate *as rubr. cap. add. M*

suscipiente reddatur. Dampnum vero medium utrique sustineant, et si, postmodum dominus apud eum qui commodaverit quecumque fuerint suppressa, repererit, sicut furtiva ab eo exigantur.

BenL 1.356(B)] Ctp 3.29.148

221¹

²365

Si quis vendiderit res alienas sine voluntate domini sui, aut servum, aut ancillam, aut quamcumque rem, ipsam legibus reddat. Et si ipsam non potest invenire, duos consimiles et equalis meriti³ reddat.

BenL 1.365(B)] Ctp 3.29.149

¹ c 221 after c 223 S

² De eo qui quamcumque rem alienam sine voluntate domini sui vendiderit *as rubr.* cap. *add.* M

³ meriti CRPBL; metiri H

222 (CRSLHM)

¹Cap.² 366

Si quis alicuius caballo, vel bovi, vel cuiuslibet quadrupedi unum oculum excusserit, appretietur illud pecus quod valet, et partem tertiam componat.

BenL 1.366(B)

¹ De dampno dato *add. as rubr.* M

² cap. CRM; *om.* S

223

¹*De sexto lib. capitul.*² 293

Quicumque post illam missam sancti Iohannis preteriti anni cuidam latroni mansionem³ dederit, si Francus est, cum 12 similibus Francis iuret quod latronem eum fuisse non scisset, licet pater eius sit aut frater, vel aliquis propinquus. Si hoc iurare non potuerit, et ab alio convictus fuerit quod latronem in hospitio suscepisset, quasi latro sit, quia infidelis est noster et Francorum; et qui illum suscepit similis est illi. Si autem audivit quod latro fuisset, et tamen non scit firmiter, iuret solus quod nunquam eum audisset nec per veritatem nec per mendacium latronem; aut sit paratus, si ille postea de latrocinio convincitur, ut similiter dampnetur.

BenL 2.293(E)] Ctp 3.29.150

¹ De eo qui latronem hospitio receperint *add. as rubr.* M

² De - capitul. (capitul. C, cap' RPV, capitularium S) CRPVS; Capitularium lib. VI, cap. M

³ [manumissionem] *add.* M²

224¹344

Servo penitus non credatur si super aliquem crimen obiecerit, aut si etiam dominum suum in crimine impetierit. Nam si in tormentis positus exponat quod obiicit, credi tamen illi nullo modo oportebit.

BenL 2.344(B); cf 16.57 above] Ctp 3.29.151

¹ Servum non audiendum crimen alicui impingentem *as rubr.* cap. *add.* M

225¹355

Apud quem scelus agnoscitur, et pars rapine fuerit inventa, statim socios suos nominare cogatur. Quos si nominare noluerit, teneatur ad vindictam. Quod si honestior persona est, et pro scelere rationem reddat, et que ablata vel eversa fuerant quadrupliciter restituat. Quod si certe apud servum rapine pars reperiatur, centum quadraginta flagella publice extensus accipiat, et socios suos nominare non differat.

BenL 2.355(B)] Ctp 3.29.152

¹ De his apud quos pars rapine deprehensa fuerit *as rubr.* cap. *add.* M

226¹*Ex septimo libro capitul.*² 181

In civilibus causis vel levioribus criminibus legibus³ dilatio prestanda est. Homicide, adulteri, malefici, venefici convicti, si appellare voluerint, non audiantur.

BenL 3.181(B); cf below 16.315] Ctp 3.29.153, cf 3.29.226, 238; IP 5.42

¹ De levioribus peccatis dilationem esse prestandam, et de sceleribus convictos si appellare voluerint, non audiendos. *add. as rubr.* M

² Ex - cap. (capitularium C; cap' PVS) CPS; Capitularium, lib. VII, ca. M

³ legibus CPSM; legum *Fr*

227¹298

Si facto pretio rem vendendam aliquis cuicumque tradiderit, et² dum ab eo vendenda profertur, quacumque occasione³ perierit, ei perit qui eam dederat distrahendam. Ceterum si rem acceptam, non rogante domino, sed permittente eo qui accepit, dum vellet venundare, perdiderit, sibi rei perditae ingerit detrimentum.

BenL 3.298(B)] Ctp 3.29.153A

¹ Si quis alicui rem suam tradiderit venundandam *as rubr.* cap. *add.* M

² Si facto pretio – trad. et *subseq. cancelled L, which omits rest.*

³ *add. at foot of leaf R*

228 (CRSHM)
¹299

Creditor si sine conditione pignus sibi depositum tenens, ter debitorem convenerit ut soluto debito pignora sua recipiat, et debitor noluerit post tres admonitiones soluto debito pignora sua recipere, creditor distrahendi pignoris habebit liberam potestatem.

BenL 3.299(B)] Ctp 3.29.153B

¹ De creditis rebus *as rubric* cap. *add.* M

229
¹303

Si quis debeat alicui solidos decem, et ille qui debet de quacumque ratione debeantur illi a creditore suo solido 5 et veniens creditor totos 10 solidos a debitore petat; si probaverit ille debitor sibi ab eo quinque solidos deberi, quare illum in solidum pro totis 10 solidis convenit, causam perdat, qui noluit debitum compensare. Similis ratio est de frumento, vel de aliis speciebus.

BenL 3.303(B)] Ctp 3.29.154

¹ *no insc. no break H*; De debitis solvendis, et de compensatione *as rubr*, cap. *add.* M

230
¹304

Qui filiofamilias contra interdicta legum inscio patre pecuniam commodavit, eam nec vivente nec mortuo patre ab eodem poterit postulare.

BenL 3.304(B)] Ctp 3.29.155

¹ Si filiofamilias inscio patre pecunia fuerit commodata. *as rubr*, cap. *add.* M

231
¹313

Si quis creditor, debitore in solutionem tardante, rem sibi pro debito positam distraxerit, si quid amplius acceptum fuerit quam debebatur, quod amplius acceptum est restituatur debitori.

BenL 3.313(B)] Ctp 3.29.156

¹ De pignoris vend[i]tione. *as rubr.* cap. *add.* M

232
¹308

Si quis cuilibet mandet ut rem suam decem solidis vendat, et ille eam octo vendiderit, pretium quod ei mandatum est, quicquid minus ab emptore percepit mandatori complere compellatur; venditio tamen rescindi non potest.

¹ Si quis rem alienam minoris vendiderit. *as rubr.* cap. *add.* M

BenL 3.318(B)] Ctp 3.29.157

233

¹326

Omnibus qui contra voluntatem defuncti faciunt ut indignis auferatur hereditas.
BenL 3.326(B)] Ctp 3.29.158

¹ Ut nemo contra voluntatem defuncti faciat. *as rubr.*, cap. *add.* M

234

¹327

Qui per² testamentum sibi aliquid derelictum acceperit et vindicaverit, et voluerit contra voluntatem defuncti agere, licentiam penitus non habebit.

BenL 3.327(B)] Ctp 3.29.159

¹ De eodem *as rubr.* cap. *add.* M

² per CPBSM; *om.* RLH

235

361¹

Qui in alterius famam in publico scripturam aut verba contumeliosa confinxerit², et repertus scripta non probaverit, flagelletur. Et ea qui prius invenerit, rumpat; si non vult auctoris ficti causam incurrere.

BenL 3.361(B)] Ctp 3.29.160

¹ 361 CPS; De eo qui ad ledendam alterius famam, scripturam aut verba contumeliosa confixerit M

² confinxerit RPBSM; confixerit C; [confixerit] *add.* M²

236

*Ex tertio libro capitul.*¹ *De pace servanda*², 61³

De latronibus qui magnam habent blasphemiam, quicumque aliquem ex his comprehenderit, nullum dampnum exinde patiat.

Anseg. 3.61] cf below 16.271] Ctp 3.29.161a, 195A

¹ capitularium CM; cap' PVBS; capitul' H

² cap. *add.* CRH, *om.* PVBS

³ Ex - cap. De - 61 CBPSH; De pace serv. Capitularium lib. III cap. 61 M

237

¹De pace et iustitia infra² patriam, sicut sepe per alia capitula iussi adimpletum fiat.

¹ De pace et iustitia intra patriam servanda *add. as rubr.* M; *no break* P; *whole canon as rubr. to c 238* CRVBH

Anseg. 3. 62] Ctp 3.29. 161b

² infra CRPS; intra M

238

¹*Ex quarto libro², cap. 13*

Si quis aut ex levi causa, aut sine causa, hominem in ecclesia interfecerit, de vita componat. Si vero foris rixati fuerint, et unus alterum in ecclesia fugerit, et ibi se defendendo eum interfecerit, et si huius facti testes non habuerit, cum 12 iuratoribus legitimis per sacramentum affirmet se defendendo eum interfecisse³, et post hec 10 sol. ad partem ecclesie quam illo homicidio polluerat, et insuper bannum nostrum solvere cogatur. Is vero qui interfectus est, absque compositione iaceat. Ac deinde interfector secundum iudicium canonicum congruam facinori quod admisit penitentiam accipiat. Si proprius servus hoc commiserit, iudicio aque ferventis examinetur, utrum hoc sponte, an se defendendo fecisset, et si manus eius exusta fuerit, interficiatur. Si autem non fuerit, dominus eius iuxta quod wergelt illius est, ad ecclesiam persolvat; aut eum si voluerit eidem ecclesie tradat. De ecclesiastico et fiscalino beneficiario servo volumus ut pro una vice wergeldis eius pro eo componatur, altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis, qui propter tale facinus ad mortem fuerit iudicatus, ad legitimos heredes illius perveniat. Si in atrio ecclesie, cuius porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiuscemodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur, vel componatur. Si vero porta ecclesie non est sacrata, eodem modo componatur sicut componi debet quod immunitate violata committitur.

Anseg. 4.13; cf RP 2.31] Ctp 3.29.162

¹ De violata immunitate Ecclesie *add. as rubr.* M

² Ex quarto lib. CPS; Capitularium lib. IV M

³ interfecerit et si huius - interf. *at foot of leaf* S

239

¹*Cap. 27*

Si liber homo de furto accusatus fuerit, et res proprias habuerit, in mallo ad presentiam comitis se adhramiat². Et si res non habet, fideiussores donet, qui eum adhramire³, et in placitum adduci faciant. Et liceat ei prima vice per sacramentum se secundum legem idoneare, si potuerit, aut si alia vice, duo vel tres eum de furto accusaverint, liceat ei contra unum ex his cum scuto et fuste in campo contendere. Quod si servus de furto accusatus fuerit, dominus eius pro eo emendet, aut eum sacramento excuset; nisi tale furtum perpetratum habeat, propter quod ad supplicium tradi debeat.

Anseg. 4.27] Ctp 3.29.163

¹ Liber homo seu servus quomodo se de furto purgare debeat *add. as rubr.* M

² [adhramiat] *add.* M²

³ [adhramire] *add.* M²

240¹45

De iniustis occasionibus et consuetudinibus noviter institutis, sicut sunt tributa, et telonia in media via, ubi nec aqua, nec palus, nec pons, nec aliquid tale fuerit, unde iuste census exigi possit, vel ubi naves subtus pontes transire solent, sive in medio flumine ubi nullum obstaculum est, ut auferantur. Antiqua autem ad nostram notitiam deferantur.

Anseg. 4.45] Ctp 3.29.164

¹ Ut iniuste consuetudines noviter illate tollantur. *as rubr*, cap. *add.* M

241¹63²

De forestibus nostris, ut ubicumque fuerint, diligentissime inquirent quomodo salve sint et defense, et ut comitibus denuntient, ne ullam forestem noviter instituant, et ubi noviter institutas sine nostra iussione invenerint, dimittere debeant.

Anseg. 4.63] Ctp 3.29.165

¹ Ut forestes nove dimittantur. *as rubr*, cap. *add.* M

² 63 CPBLM; 43 RH

242*De pacto legum*

Communes causas absentibus consortibus alii consortes agere possunt, si illi qui presentes sunt caveant acceptum esse illis qui absentes sunt, quicquid fuerit iudicatum, aut in presenti fideiussorem dederint, ut omnia que definita fuerint implere non differant.

Lex Rom. Th. 2.2.2] Ctp 3.29.166

243

¹Si quis pervasor finium fuerit approbatus, eo quod priusquam aliquid iudicio finiretur, id quod alter tenuerat invasisset, non solum illud quod male pervasit, amittat, sed ne unusquisque rem alienam occupet, cum fuerit in causa devictus, pervasor iuris alieni tantum spatii restituat. quantum presumpsit invadere.

Lex Rom. Th. 2.26.2] Ctp 3.29.167

¹ De pervasore finium *add. as rubr.* M

244

¹Cum inter e mentem atque vendentem fuerit res definito pretio comparata, quamvis plus valeat quam ad presens venditur, hoc tantummodo requirendum est, si nihil fraudis vel violentie egit ille qui comparasse probatur; et si voluerit revocare qui vendidit, nullatenus² permittatur.

¹ De rebus venalibus *add. as rubr.* M

² nullatenus CPM; nullo modo S

Lex Rom. Th. 3.1.1] Ctp 3.29.168

245

¹Prior ordinatio legis fuerat, ut si unus ex consortibus pro quacumque necessitate rem vendere voluisset, extraneus emendi licentiam non haberet, sed hoc melius probatur indultum, ut quicumque de suis rebus libero utatur arbitrio, et pretermisissis consortibus vel propinquis, cui voluerit vendendi² habeat liberam³ potestatem.

Lex Rom. Th. 3.1.6] Ctp 3.29.169

¹ Item de eodem *add. as rubr.* M

² *corr. fr.* vendidi P

³ hab. lib. CPS; lib. hab. M

246

¹Si contigerit ut maritus uxore superstite moriatur, quecumque a muliere marito in dote data fuerant, ad suum dominium femine revocabunt, nec heredes defuncti mariti hoc vindicare presumant.

Lex Rom. Th. 3.13.3] Ctp 3.29.170

¹ De dotalibus *add. as rubr.* M

247

¹*In² libro nono³*

Quicumque alium de homicidii crimine periculosa vel capitali obiectione pulsaverit, non prius a iudicibus audiatur quam se similem penam quam⁴ reo intendit, conscripserit subiturum; et si servos alienos accusandos esse crediderit, se simili inscriptione constringat, futurum ut supplicia innocentum servorum aut pena capitis sui, aut facultatum amissione compenset.

Ante inscriptionem nemo efficiatur criminosus, nam inscriptione per ordinem facta, tunc a iudice suscipiendus est reus, et custodie cum accusatore tradendus est, ea tamen ratione ut tam accusati quam accusatoris dignitas estimetur, et unumquemque ante discussionem ita iudex faciat custodire, ut eorum natalis aut dignitas patiuntur. Sane⁵ hi⁶ qui crimina sua in questione confessi sunt, de aliis si dicere voluerint, a iudice non credantur, quia iure et legibus constitutum est, ut spontanea professione reus reum non faciat, neque illi de altero credatur, qui se criminosum esse confessus est.

Lex Rom. Th. 9.1.14, 19; Ctp 3.29.171; for pt b see too above 5.286, Ctp 3.9.10; IP 5.14-15a to amissione compenset

¹ De eo qui capitali obiectione pulsatur *add. as rubr.* M

² In CPS; *om.* M

³ nono CPVS; octavo RL

⁴ quam CPSM; quum *Fr*

⁵ *corr. fr.* Sine P

⁶ hi RPVBS; ii CM

248 (CRSM)

¹Qui famosam chartam ad cuiuscumque iniuriam et² maculam conscripserit, et in secreto et³ in publico affixerit⁴, inveniendamque proiecerit, illum contra quem proposita est chartula non nocebit, nec fame eius aliquid derogabit. Sed si inveniri potuerit qui huiusmodi chartulam fecit, constringatur ut probet que⁵ conscripsit; qui si etiam que scripsit probare non potuerit, fustigetur qui infamare maluit quam accusare.

Lex Rom. Th. 9.34.1; cf above 6. 404] Ctp 3.29.172

¹ De famosis libellis *add. as rubr.* M

² *om.* R

³ et CRS; vel M

⁴ affixerit C²RM; afflixerit S

⁵ que CRS; quam M

249

¹Quicumque inscriptione premissa cuiuscumque criminis reum accusare voluerit, ab eo die quo inscripsit intra annum peragat propositas actiones. Qui si distulerit, infamis effectus, bonorum suorum quarta parte² multabitur.

Lex Rom. Th. 9.36.1] Ctp 3.29.173; IP 5.15b

¹ De eo qui per inscriptionem aliquem accusaverit, lib. IX *add.* M

² quarta parte CRM; quartam partem PVS

250

¹Iudices qui inscriptione premissa criminalia negotia audire ceperint, a die inscriptionis si inducias aut accusator aut reus petierit, intra annum prestare debebunt, ut hec actio intra anni circulum finiatur. Quod si accusator intra annum que proposuit probare distulerit, absoluto reo penam suscipiat legibus superioribus comprehensam. Quod si talis persona sit ad cuius deformitatem infamia non pertineat, exsilio deputetur. Tamen, si inter accusatorem et reum ita iudice presente convenerit, ut pro inscriptione utriusque partis integre inducie tribuantur, debet a iudice non negari futurum, ut pars que post inducias fuerit superata, districtiori sententia feriat.

Lex Rom. Th. 9.36.2] Ctp 3.29.174; IP 5.41 to superioribus comprehensam

¹ Ut intra annum criminalia negotia terminentur, cap. 18 *add.* M

251

¹Si quem penituerit accusasse criminaliter, et inscriptionem fecisse de eo quod probare non potuerit, si ei cum accusato innocente convenerit, invicem se absolvant. Si vero iudex eum qui accusatus est criminis esse cognoverit, et inter reum et accusatorem factum per corruptionem consensum, de colludio penam excipiat legibus constitutam.² Abolitionem invito reo postquam fuerit officii custodie traditus, intra dies 30, accusatori petenti dari permittimus, post hoc tempus nisi reus consentiat, censem

¹ Si quem penituerit se alium criminaliter accusasse, cap. 20 *add.* M

² *Break here* RL

non esse tribuendam. Si criminis accusator intra dies 30 abolitionem petierit, etiam invito reo a iudice concedatur, et liberi et accusatus, et accusator abscedant. Post 30 vero dies quam accusatus custodie fuerit traditus, nisi abolitionem et reus et accusator a iudice petierint, accusatori soli non esse prestandam. Quod si testes exhibiti ad petitionem accusatoris fuerint, et in custodiam missi fuerint³, et abolitio petita prestitaque⁴ fuerint, sumptus quos fecerunt testes, eis accusator exsolvat⁵. Nam, si testes exhibiti⁶ ab accusatore pene subiacuerint, etiamsi consentiant partes, abolitio a iudicibus denegetur; sed aut in accusatum si convictus fuerit, aut in accusatorem si non convicerit, legibus sententia iudicis penam quam passurus erat reus, accusator excipiat.

Lex Rom. Th. 9.37.1, 4] Ctp 3.29.175

³ et in cust. missi fuerint *om.* S

⁴ petita prestitaque CPBS; 'r' *add. in mg.* C²; praestita petitaque M; praest. penitaque *Fr*

⁵ *corr. fr.* abs- S

⁶ ad petitionem accusatoris – exhibiti *in mg.* P

252

¹ Si princeps cuiuscumque gravi accusatione commotus quemquam occidi preceperit, non statim a iudicibus que ab irato principe iussa sunt, compleantur, sed 30 dies qui puniri iussus est, reservetur donec pietas dominorum iustitiae amica subveniat.

Lex Rom. Th. 9.40.13] Ctp 3.29.176

¹ Ut iudices precipites non sint ad explendam sententiam principis ira dictatam, cap. 30 *add.* M

253

¹ *Ex lib. I Pauli Sententiarum*²

Si alienum animal cuiquam dampnum intulerit, aut alicuius fructus leserit, dominus eius aut estimationem dampni reddat, aut ipsum animal tradat; quod etiam de cane similiter est statutum.

Pauli Sent. 1.15.1] Ctp 3.29.177; IP 5.69b

¹ De eo si alienum animal damnum alicui fecerit *add. as rubr.* M

² Pauli sententia (sententia C, sent' P, sentent' S) CPSH; sent. Pauli M

254

¹ Ei qui irritatu suo feram bestiam vel quamcumque aliam quadrupedem in se proritaverit², eaque dampnum dederit, neque in eius dominum, neque in custodem actio datur.

Pauli Sent. 1.15.3] Ctp 3.29.178; IP 5.69c

¹ Si quaecumque animal ab aliquo irritatum damnum intulerit. Lib. IV *add.* M

² pror- CPS; irr- M

255

¹Cum multi fideiussores institerint, etiam si ad solvendum² que promiserunt probantur idonei, et possint omnes in solidum retineri, tamen restitutio debiti inter eos dividenda est, ut unusquisque id quod eum pro portione sua contigit³, exsolvat.

Pauli Sent. 1.20.1] Ctp 3.29.179; IP 5.70a

¹ Ut fideiussores solutionem debiti equaliter inter se dividant, lib. V *add.* M

² ad solv. PVBSM; absolv- CRP²

³ -igit CRBM; -ingit PVS

256

¹*Ex libro V*

In eos auctores qui famosos libellos in contumelia² alterius proposuerint, extra ordinem usque ad religionem³ insule vindicatur ista in tempore⁴.

Pauli Sent. 5.4.17] Ctp 3.29.180

¹ De his qui in contumeliam alicuius scripturam composuerint *add. as rubr.* M

² -lia CPS; -liam M

³ relig- CPS; releg- P²VM

⁴ in tempore CPVS; temeritas M

257

¹Convicium iudici ab appellatoribus fieri non oportet, alioquin infamia notantur, ista in tempore non ind².

Confessi debitores pro iudicatis habentur; ideoque ex die confessionis tempora solutionis prestituta computantur, ista in t' non ind³.

Pauli Sent. 5.4.18, 5.5A.2] Ctp 3.29.181-2

¹ Ne quis iudici convicium inferre presumat, cap. 11 *add.* M

² ista interp. [*lacuna*] non ind' P; ista int' non ind' V; ista in tempore non dec' B; ista in tempore non ind' S; *om.* CRM

³ ista in t' non ind' CRPVS; *om.* M; in tempore non indiget [interpretatione non indicet] *Ctp.* B *lacks all from* Confessi debitores

258

¹Quicumque tribus auctoritatibus² iudicis conventus, vel tribus edictis ad iudicem fuerit provocatus, aut uno pro omnibus peremptorio, id est quod causam exstinguit, fuerit evocatus et presentiam suam apud eum iudicem, a quo ei denuntiatur est exhiberi noluerit, adversus eum quasi in contumacem iudicari potest, quinimmo nec retractari per appellationem negotia possunt, quoties in contumacem fuerit iudicatum.

Pauli Sent. 5.5A.7] Ctp 3.29.183; IP 5.43

¹ De eo qui legitime vocatus ad iudicem venire noluerit. cap. 16 *add.* M

² [actionibus] *add.* M²

259

¹Si quando dum causa a iudice auditur, sacramentum petente ex litigatoribus uno, alter obtulerit litigator, qui iudicibus appellare voluerit, tunc appellare debet, quando sacramentum offertur, non postquam iuratur.

Pauli Sent. 5.32.1] Ctp 3.29.184

¹ De eo qui in iudicio appellare voluerit, cap. 19 *add.* M

260

¹Si quando inter litigatores de dampno presentie sue² fideiussore³ contentio est, si aliquis in cautione verborum preiudicium timeat, et propter hoc fideiussorem dare nolit, potest certum aliquid de rebus suis pene causa deponere; sed, si contra eum fuerit iudicatum, et ipse defuerit, perdet quod deposuit.

Pauli Sent. 5.33.2] Ctp 3.29.185

¹ De eo qui preiudicium timens fideiussorem dare noluerint, cap. 30 *add.* M

² sue CPVS²; tue S; sui M

³ -ore CPS; -oris M

261

De personis a quibus non sunt res accipiende. Ex libro I capitularium¹, cap. 83²

Statutum est ut nullus quilibet ecclesiasticus ab his personis res deinceps accipere presumat, quarum liberi aut propinqui hac inconsulta oblatione possunt rerum propriarum exheredari. Quod si aliquis deinceps hoc facere tentaverit, sinodali vel imperiali sententia modis omnibus feriat.

Ans. 1.83] Ctp 3.29.186

¹ Ex lib. I (*om.* R) Capit. (-arum B) CRPB; Capitularium libro I M

² cap. 83 PBSM; *om.* CRL

262

De mansis uniuscuiusque ecclesie. Cap. 85

Sancitum est, ut unicuique ecclesie unus mansus integer absque alio servitio attribuatur, et presbyteri in eis constituti non de decimis, neque de oblationibus fidelium, non de domibus, neque de atriis, vel de hortis iuxta ecclesiam positus, neque de prescripto manso aliquod servitium faciant, preter ecclesiasticum, et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendatur.

Anseg. 1.85; cf BD 3.52, 55] Ctp 3.29.187

263

De villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis. Cap. 86

Sancitum est de villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis, ut decime de ipsis villis ad easdem ecclesias conferantur.

Anseg. 1.87] Ctp 3.29.188

264

¹*Cap. 87*

De sacris vasis ecclesie que in pignus a nonnullis in quibusdam locis dari comperimus, inhibitu est ne deinceps a quoquam fieri presumatur, nisi solummodo necessitate redimendorum captivorum compellente.

Anseg. 1.88] Ctp 3.29.189

¹ Ne quis sacra vasa in pignus dare presumat *add. as rubr.* M

265

De his qui¹ ad casam² Dei res³ tradere volunt. Cap. 135

Qui res suas pro anima sua ad casam⁴ Dei tradere voluerit, domi traditionem faciat coram testibus legitimis. Et que honeste⁵ facte sunt traditiones, de quibus nulla est questio, stabiles permaneant.

Anseg. 1.135] Ctp 3.29.190

¹ qui CRPVB; que *Fr*

² casam CRPVB; causam M

³ suas *add.* M, *om.* CPBS

⁴ casam CRPBS; causam RM

⁵ honeste M; inhoneste CR; in hoste PVBS

266

De teloniis. Ex III lib. Capitularium, cap. 12

Placet nobis ut antiqua et iusta telonea a negotiatoribus exigantur, tam de pontibus quam de navigiis seu mercatis. Nova ergo seu iniusta ubi vel funes tenduntur, vel cum navibus sub pontibus transitur, seu his similia in quibus nullum adiutorium itinerantibus prestatur, similiter etiam nec de his qui sine negotiandi causa substantiam suam de una domo sua ad aliam, aut ad palatium, aut in exercitum ducunt, telonium nullatenus ab eis exigatur.

Anseg. 3.12] Ctp 3.29.191

267

De servo qui dampnum quodlibet perpetrat. Cap. 44

Neminem liceat servum suum propter dampnum ab illo cuilibet illatum dimittere, sed iuxta qualitatem dampni dominus pro illo respondeat, vel eum in compositionem, aut penam petitori offerat. Si autem servus perpetrato scelere fugerit, ita ut a domino penitus inveniri non possit, sacramento se dominus eius excusare studeat, quod hoc sue voluntatis nec conscientie fuerit, quod servus eius tale facinus commisit.

Anseg. 3.44] Ctp 3.29.192

268¹*De mannitione² secundum legem ad mallum. Cap. 45*

Si quis ad mallum legibus mannitus³ fuerit, et non venerit, si eum somnis non tenuerit⁴ 15 sol. culpabilis iudicetur; sic ad secundam et tertiam. Si autem ad quartam venire contempserit, possessio eius in bannum mittatur donec veniat, et de re qua interpellatus fuerit iustitiam faciat. Si infra annum non venerit, de rebus eius que in bannum⁵ misse sunt rex interrogetur, ut quicquid inde iudicaverit, fiat. Prima mannitio⁶ super noctes 7, secunda super noctes 14, tertia super noctes 21, quarta super noctes 42 fiat⁷. Similiter et de beneficio hominis, si forte res proprias non habuerit, mittatur in bannum usque dum rex interrogetur.

Anseg. 3.45; cf below 16.301A] Ctp 3.29.193

¹ repeated in S as cap. 301A

² mann- C?PVB; bann- C²RM

³ mann- C?PVB; bann- C²RM

⁴ somnis non ten. CPVB; sontus non ten. S; somnis non detinuerit S (c 301A); bannitus non ten. RM

⁵ -num CRPBM; -nos S

⁶ mann- PBS²; bann- C²RVM

⁷ fiat CPBSM; om. S (301A)

269

*De hominibus ad mortem iudicatis, et postea eis vita concessa, si iustitiam quesierint.
Cap. 47*

De illis hominibus qui propter eorum culpas ad mortem iudicati fuerint, et postea eis vita fuerit concessa, si ipsi iustitiam ab aliis requisierint, aut eis iustitiam querere voluerint, qualiter inter illos iudicium terminetur. Primo omnium de illis causis pro quibus iudicatus fuerat ad mortem nullam potest facere repetitionem, quia omnes res sue secundum iudicium Francorum in publico fuerunt revoke. Et si aliquid postmodum, postquam ei vita concessa est, cum iustitia acquirere potuerit, in sua libertate teneat et defendat secundum legem; in testimonium autem non suscipiatur, nec inter scabinos ad legem iudicandam teneatur. Et si ad sacramentum aliquid iudicatum fuerit quod iurare debeat, si aliquis ipsum sacramentum falsum dicere voluerit, contendat¹.

Anseg. 3.47] Ctp 3.29.194

¹ [concedatur] add. M²

270

De non cogendo ad pontem ire causa telonii¹. Cap. 54

Ut nullus cogatur ad pontem ire vel ad fluvium transeundum propter telonii causas, quando ille in alio loco compensius² illud flumen transire potest. Similiter in plano campo, ubi pons nec traiectus est, omnibus precipimus ut ibi telonium non exigatur.

Anseg. 3.54] Ctp 3.29.195

¹ telonii CBSM; tenolii P; telonei V

² [competentius] add. M²

271*De nimium blasphemis¹ latronibus. Cap. 61²*

De latronibus qui magnam habent blasphemiam, quicumque aliquem ex his comprehenderit, nullum dampnum exinde patiat.

Anseg. 3.61] Ctp 3.29.161, cf above 16.236

¹ -ematis V; *corr. fr.* -miis C

² 61 RPBSM; 41 C

272*De eo qui domum alienam cuiuslibet fregerit. Cap. 65*

Si quis domum alienam cuiuslibet infregerit, quicquid exinde per vim abstulerit aut rapuerit, aut furatus fuerit, secundum legem et vadios, illi cuius domus fuerit infracta et spoliata, in triplum componat, et insuper bannum dominicum solvat. Si servus hoc fecerit, sententiam¹ superiorem accipiat, et insuper, secundum suam legem, compositionem faciat. Si quislibet homo aliquod tale dampnum alicui fecerit, pro quo plenam compositionem facere non valeat, semetipsum in wadio pro servo dare studeat, usque dum plenam compositionem adimpleat.

Anseg. 3.65] Ctp 3.29.196

¹ sent. CPS; iustitiam [sententiam *add.* M²] M

273*De uxoribus defunctorum quam partem post obitum maritorum de collaboratione accipere debent¹. Ex libro IV, cap. 9*

Volumus ut uxores defunctorum post obitum maritorum tertiam partem collaborationis, quam simul in beneficio collaboraverunt, accipiant. Et de his rebus quas is qui illud beneficium habuit aliunde adduxit vel comparavit, vel ei ab amicis suis collatum est, has volumus tam ad orphanos defunctorum quam ad uxores eorum pervenire.

Anseg. 4.9] Ctp 3.29.197

¹ -ent CPS; -eant M

274*De viduis, pupillis et pauperibus. Cap. 15*

Precipimus ut quandocumque in mallum ante comitem vidue, pupilli et pauperes venerint, primo eorum causa audiat et definiatur. Et, si testes per se ad causas suas querendas habere non potuerint legemque nescierint, comes illos vel illas adiuvet, dando eis talem hominem qui rationem eorum teneat, vel pro eis loquatur.

Anseg. 4.15] Ctp 3.29.198

275*De raptu viduarum. Cap. 16*

Qui viduam intra primos 30 dies viduitatis, vel invitam, vel volentem sibi copulaverit, bannum nostrum, id est 60 sol. in triplo componat; et si invitam eam duxerit, legem suam componat, illa vero ulterius non attingat.

Anseg. 4.16] Ctp 3.29.199

276*De homine publicam penitentiam agente interfecto. Cap. 17*

Qui hominem publicam penitentiam¹ agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo componat, et wirgildum² proximis eius persolvat.

Anseg. 4.17; cf above 10.44] Ctp 3.29.200

¹ pub. pen. PVBM; pen. pub. CR²S; penitentem vel pen. publ. R

² wirgildum (corr. fr. -gul- P) PVBS; wirgaldum C²; wigildum R; wergelt M

277*De homine libero ut potestatem habeat, ubicumque voluerit res suas dare, et qualiter hoc facere debeat. Cap. 18*

Si quis res suas pro salute anime sue, vel ad aliquem venerabilem locum, vel propinquo suo, aut cuilibet alteri tradere voluerit, eo tempore, quando intra ipsum comitatum fuerit, in quo ille res posite sunt, legitimam traditionem facere studeat. Quod si eodem tempore quo illas tradere vult, extra eundem comitatum fuerit, sive in exercitu, sive in palatio, sive in alio quolibet loco, adhibeat sibi, vel de suis pagensibus, vel de aliis qui eadem lege vivant qua ipse vivit, testes idoneos, vel si illos habere non potuerit, tunc de aliis quales sibi meliores invenire possit, et coram eis rerum suarum traditionem faciat. Et postquam hec traditio ita facta fuerit, heres illius nullam de predictis rebus valeat facere repetitionem. Insuper et ipse fideiussorem per se faciat eiusdem investiture, ne heredi ulla occasio remaneat hanc traditionem immutandi, sed potius necessitas incumbat illam perficiendi; et si nondum res suas cum heredibus suis divisas habuit, non ei hoc sit impedimento, sed coheres eius, si sponte noluerit, aut per comitem aut per missum eius distringatur, ut divisionem¹ cum illo faciat ad quem defunctus hereditatem suam voluit pervenire. Et si cuilibet ecclesie eam tradere rogavit, coheres eius eam legem cum illa ecclesia² de predicta hereditate habeat, quam cum alio coherede suo habere debuit. Et hoc observetur erga patrem et filium et nepotem usque ad annos legitimos, postea ipse res ad immunitatem ipsius ecclesie remaneant³.

Anseg. 4.18] Ctp 3.29.201

¹ aut permissum eius – divisionem in upper mg. V²

² ss V

³ remaneant CPS; redeant RVBLM

278*De adulteratoribus monete. Cap. 31*

Quicumque falsam monetam percussisse comprobatus¹ fuerit, manus eius amputetur. Et qui hoc consensit, si liber est, 60 sol. componat, si servus, 60 ictus accipiat.
Anseg. 4.31] Ctp 3.29.202; IP 5.70b

¹ compr- CRPS; pr- M

279*De terra tributaria. Cap. 35*

Quicumque terram tributariam unde tributum ad partem nostram exire solebat, vel ad ecclesiam, cuilibet alteri tradiderit, is qui eam susceperit, tributum quod inde solvebatur, omni modo ad partem nostram persolvat, nisi forte talem firmitatem de parte Dominica habeat, per quam ipsum tributum sibi per donatum possit ostendere.
Anseg. 4.35] Ctp 3.29.203

280*De terra censali¹. Cap. 37*

Si quis terram censualem habuerit, quam antecessores sui, vel ad aliquam ecclesiam, vel ad villam nostram dederunt, nullatenus eam secundum legem tenere potest, nisi ille voluerit ad cuius potestatem vel illa ecclesia, vel illa villa pertinet, nisi forte filius aut eius nepos sit qui eam tradiderit, et ei eadem terra ad tenendum placitata sit. Sed in hac re considerandum est utrum ille qui hanc tenet dives an pauper sit, et utrum aliud beneficium habeat, vel etiam proprium. Et qui horum neutrum habet, circa hunc misericorditer agendum est, ne ex toto dispoliatus in egestatem incidat, aut talem ille census inde persolvat, qualis ei fuerit constitutus, vel portionem aliquam inde in beneficium accipiat, unde se sustentare valeat.

Anseg. 4.37] Ctp 3.29.204

¹ -ali CPS; -uali M

281*De debito ad opus Dominicum rewadiato. Cap. 56*

Ut¹ debito, quod ad opus nostrum fuerit rewadiatum, talis consideratio fiat, ut is qui ignoranter peccavit, non totum secundum legem solvere cogatur, sed iuxta quod possibile visum est. Is vero qui tantum mala voluntate peccavit, totam legis compositionem cogatur exsolvere.

Anseg. 4.56] Ctp 3.29.205

¹ Ut CRPVB; At de H

282

*De eo qui per invidiam, vel per dolum, liberi vel servi domum incenderit. Ex lib. V
Capitularium¹, cap. 351*

Si quis per aliquam invidiam, vel dolum in nocte vel in die ignem imposuerit, et incenderit liberi vel servi domum, primo omnia edificia restituat. Et quicquid ibi arserit componat, et insuper 40 solidis sit culpabilis, et publica penitentia secundum iudicium sacerdotum multetur. Et quanti homines de ipso incendio evaserint, unicuique secundum legem componat, et omnia que ibi perdiderint restituat.

BenL 1.351(B)] Ctp 3.29.206

¹ Capitularium CRM; om. PVS

283

*Ut si quis servum¹ iniuste accusaverit, ²domino simile mancipium pro hoc facto reddat
Cap. 352*

Si quis servum iniuste accusaverit alienum, et innocens tormenta pertulerit, domino simile mancipium pro hoc facto reddat. Si vero innocens in tormentis mortuus est, duos servos eiusdem meriti sine dilatione domino restituat.

BenL 1.352(B)] Ctp 3.29.207

¹ alienum add. M, om. CPS

² alienum add. V

284

De eo qui causam alterius tulerit de loco suo. Cap. 360

Si quis causam alterius tulerit de loco suo, ipsam illesam reddat aut similem. Si vero foras¹ aliquam traxerit et absconderit, atque negaverit interrogatus, furtivam componat.

BenL 1.360(B)] Ctp 3.29.208

¹ ss V

285

De venditionibus vili pretio detractis vel vitiosis¹. Cap. 352

Placuit in venditione hanc formam servari, ut seu res, seu mancipia, vel quodlibet genus animalium venundetur, nemo propterea venditionis firmitatem irrumpat, quod dicit se vili pretio² vendidisse, sed, postquam factum est negotium, non sit mutatum, nisi forte vitium sibi a venditore celatum invenerit. Si autem venditor dixerit vitium, stet emptio, et non sit mutata. Si autem non dixerit, mutare potest in illa die, et in alia, sive in tertia die. Et si amplius de tribus noctibus illud habuerit, postea non potest mutare, nisi forte eum invenire intra tres³ dies non poterit, tunc, quando invenerit, recipiat, quia vitium vendidit.

¹ detr. vel vit. CPS; vel cum vitio distractis M

² venditionis firmitatem – pretio in mg. V²

³ in mg. V

Et si noluerit recipere, iuret cum suis sacramentalibus, quod vitium ibi nullum sciebat in illa die, quando⁴ negotium fecit, et stet factum.

BenL 1.362(B)] Ctp 3.29.209

⁴ invenerit recipiat, quia – vendidit. Et si non voluerit - die quando *in mg.* V²

286

Ut qui arrhas dederit pro quacumque re, pretium reddere compellatur. Cap. 363

Qui arrhas dederit pro quacumque re, pretium¹ cogatur implere, quod placuit emptori.

BenL 1.363(B)] Ctp 3.29.210

¹ re pret. *ss* V²

287

Ut peregrinos transeuntes nemo inquietet. Cap. 364

Placuit ne peregrinos transeuntes quis inquietare presumat, eisque nocere audeat, quia alii propter dominum, alii propter suas discurrunt necessitates. Quod si aliquis presumptuosus fuerit, qui peregrino nocuerit vel eum assilierit, aut dispoliaverit, leserit, plagaverit, ligaverit, vendiderit, vel occiderit, ipsi peregrino sigillatim dupliciter, sicut de alio homine solet componi, aut suo seniori vel socio cum sua lege componat¹. Quod si mortuus fuerit, et seniore ibi vel socium non habuerit, tunc episcopus aut sacerdotes eiusdem pagi ipsam compositionem in duplo, sicut de indigena distringente iudice accipiant, et in suam elemosinam illa tribuant, et insuper 60 sol. fisco cogatur persolvere. Et si peregrinum viventem reliquerit, omnem iniuriam ei factam, et quicquid illi intulit, dupliciter ut predictum est et per singula illi componat, sicut solet de infra provinciam aliquem componere. Si autem eum occiderit, ut liberum hominem de ipsa provincia, in duplo componat, et ipsa pecunia a memoratis sacerdotibus in sua detur elemosina.

Quoniam Dominus ait, Peregrinum et advenam non contristabis.

BenL 1.364(B)] Ctp 3.29.211

¹ suo seniori vel – componat *in mg.* V²

288

De eo qui alicuius quadrupedi¹ unum oculum excusserit. Cap.² 366

Si quis alicuius caballo vel bovi, vel cuilibet de quadrupedibus unum oculum excusserit, appretietur illud pecus quod valet, et partem tertiam componat.

BenL 1.366(B)] Ctp 3.29.212

¹ -edi CRPVB; -edis SM

² Cap. 366 PVSM; Cap. 365 R; *om.* C

289

De eo qui iussu regis vel ducis aliquem occiderit. Cap. 367

Si quis iussione regis vel ducis illius qui ipsam provinciam regit, hominem occiderit, non requiratur ei, nec propterea faidosus sit, quia lex et iussio dominica occidit eum, et ipse non potuit contradicere. Princeps vero et successores eius defendant eum, et totam progeniem eius, ne ob hoc pereat, aut malum patiat. Quod si propterea ipse aut eius progenies aliquid mali passi fuerint, aut occisi, dupliciter componantur.

BenL 1.367(B)] Ctp 3.29.213

290

De eo qui scripturas¹ protulerit, ut veritatem eius testibus probet. Cap. 368²

Si quis scripturam profert, veritatem eius testibus probare debet. Quia in omnibus causis constitutum est ut scripturam prolator affirmet.

BenL 1.368(B)] Ctp 3.29.214

¹ -uras CSM; -uram PVB?

² 368 cap. *before* De eo S

291

De asino, bove, ove, omnique iumento, amico ad custodiendum tradito. De VI libro¹, cap.

23

Si quis commendaverit amico asinum, bovem, ovem, et omne iumentum ad custodiam, et mortuum fuerit aut debilitatum, vel captum ab hostibus, nullusque hoc viderit, iusiurandum erit in medium, quod non extenderit manum in rem proximi sui, suscipiatque dominus iuramentum, et ille reddere non cogatur. Si furto sublatum fuerit, restituat dampnum domino suo. Si comestum a bestia, deferat ad eum quod occisum est, et non restauretur. Qui a proximo suo quicquam horum mutuo postulaverit, et debilitatum aut mortuum fuerit, domino non presente, reddere compellatur. Quod si impresentiarum dominus fuerit, non restituatur, maxime si conductus venerit pro mercede operis sui.

BenL 2.23(E); cf below 354A] Ctp 3.29.215

¹ De VI lib. CPS; *om.* M

292

¹Qui seduxerit virginem desponsatam, vel dormierit cum ea. Cap. 24

Si seduxerit quis virginem desponsatam, et dormierit cum ea, dotabit eam et habebit uxorem.

BenL 2.24(E)] Ctp 3.29.216

¹ De eo *add.* S, *om.* CPM

293

De patre puella si eam dare noluerit, ut reddat pecuniam iuxta morem dotis. Cap. 25¹

Si pater noluerit virginem dare, reddat pecuniam iuxta morem dotis quam virgines accipere consueverunt.

BenL 2.25(E)] Ctp 3.29.217

¹ Cap. 25 before De S

294

De eo qui propter Deum furtum confessus fuerit. Cap. 38

Si propter Deum confessus fuerit homo furtum quod fecit, reddat capitale et quintam partem desuper ei in quem peccavit.

BenL 2.38(E)] Ctp 3.29.218

295

De his qui fidelium oblationes auferunt, vel vastant, aut sine proprii episcopi iussione dant vel accipiunt. Cap. 84¹

Qui fidelium oblationes ab ecclesiis vel a iure sacerdotum auferunt, vel ablatas accipiunt, non solum aliena vota dirumpunt, sed et² sacrilegium operantur, nec non et ecclesie Dei fraudatores existunt. Quia ecclesie aliquid fraudari, vel auferri, sacrilegium esse a maioribus approbatur³.

BenL 2.84(B)] Ctp 3.29.219

¹ Cap. 84 here RSLHM, before rubric C, 84 here B; Cap. 79 before rubric PV (rubr. as beginning of text V)

² et CSM; om. P

³ a mai. app. CPLM; app. a mai. S

296

Ne episcoporum vel reliquorum sacerdotum vita turbetur. Cap. 104

Nullis vita presulum turbetur excessibus, quia valde indignum est ut qui throni Dei vocantur, aliqua motione turbentur, aut inique tractentur. Unde est illud, Qui vos tangit, quasi pupillam oculi mei tangit; et illud, Qui vos audit me audit, et qui vos spernit me spernit; et rursus, Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, melius est illi ut suspendatur mola asinaria in collo eius, et demergatur in profundum maris.

BenL 2.104(B)] Ctp 3.29.220

297

De his que¹ a singulis principibus ecclesiis sunt concessa et que singuli antistes impetraverunt² quod sacrilegium sit hec auferentibus³. De clericis ut non accusentur⁴ ad iudices seculares sed ad episcopos proprios. Cap. 111

Quecumque a singulis regibus circa sacrosantas ecclesias sunt constituta, vel singuli quique antistes pro causis ecclesiasticis impetrarunt, sub pena sacrilegii iugi solidata eternitate servantur. Clerici etiam non secularibus iudicibus, sed episcopali audientie reserventur; fas enim non est ut divini muneris ministri temporali potestati subdantur.

BenL 2.111(B)] Ctp 3.29.221

¹ qui C(*before corr.*)RB

² impetr- CVBS; imper- P

³ et *add.* C²RP²?VH; *om.* CPBS

⁴ De his - accusentur (-antur P?) CPVBS; Quod sacrilegium sit auferre que a principibus concessa sunt ecclesiis, vel que singuli antistes impetraverunt, et ut clerici non accusentur M

298

De his qui ecclesiastica privilegia violant vel dissimulant. Cap. 116

Si ecclesie venerabilis privilegia cuiusquam fuerint temeritate violata, vel dissimulatione neglecta, commissum hoc in triplo, iuxta legum¹ sanctionem, ecclesie cui factum est, componatur, nobisque bannus noster in triplo, hoc est ter sexaginta sol. persolvantur².

BenL 2.116(B)] Ctp 3.29.222

¹ *ss* V²

² persolvantur CPVB; componantur S; persolvatur M

299

Ut socios suos nominet apud quem pars rapine fuerit inventa. Capitulo 137

Apud quem scelus agnoscitur, et pars rapine fuerit inventa, statim socios suos nominare cogatur. Quod si nominare noluerit, teneatur ad vindictam.

BenL 2.137(B)] Ctp 3.29.222A (ms J); IP 5.70c

300

Contra priorum definitionem¹ filio vel heredi² non licere venire. Cap. 150

Filio vel heredi contra priorum iustam aut legitimam definitionem venire non liceat, quia iuste repellitur presumptio illius qui facta seniorum iniuste conatur irrumpere.

BenL 2.150(B)] Ctp 3.29.223; IP 5.70d

¹ priorum def. CRM; def. PVB?; def. priorum S

² priori *add.* PV, *om.* CRSM

301

De his qui cum¹ furibus conscii fuerint. cap. 160

Non solum ille qui furtum fecerit. sed etiam et quicumque conscius fuerit, vel furto ablata sciens susceperit, in numero furantium habeatur, et simili vindicte subiaceat.
BenL 2.160(B)] Ctp 3.29.224; IP 5.70e

¹ cum PVBS; *om.* CRM

301A (S)

De eo qui ad mallum legibus bannitus fuerit, et non venerit. 211

Si quis ad mallum legibus mannitus fuerit et non venerit - usque dum rex interrogetur.
BenL 2.211(E); cf above 16.268]

302

De eo qui filios¹ non habuerit, et in eorum locum alium sibi heredem facere voluerit.² 212

Qui filios non habuerit, et alium quemlibet heredem sibi facere voluerit, coram rege, vel coram comite et scabinis, vel missis dominicis qui ab eo ad iustitias faciendas in provincia fuerint ordinati, traditionem faciat.
BenL 2.212(E)] Ctp 3.29.225

¹ -ios CPBSM; -ium V

² cap. *add.* VM, *om.* CPBS

303

De fugitivis et peregrinis, ut distringantur. 222¹

De fugitivis ac peregrinis ut distringantur, ut scire possimus qui sint aut unde venerunt.
BenL 2.222(E)] Ctp 3.29.226

¹ 222 CPVB; *om.* S; cap. 222 M

304

De armillis et bruniis negotiatoribus¹ non dandis.² 223

Ut armille et brunie non dentur negotiatoribus.
BenL 2.223(E)] Ctp 3.29.227

¹ brun. neg. CBSM; brunioribus P

² cap. *add.* M; *rubr. om.* V

305

Ne presumat hominem aliquis¹ sine causa ad iudicium mittere.² 228³

Ut nullus presumat hominem ad iudicium mittere sine causa, nisi iudicatum fiat.

BenL 2.228(E)] Ctp 3.29.228

¹ pres. hom. aliquis CPS; quis pres. hom. M

² ca. add. M; rubr. om. V

³ inscr. to cc 305-6 reversed S

306

Ut nullus presumat telonium rodaticum vel pulveraticum recipere.¹ 243

Ut nullus homo presumat telonium per vias vel per villas rodaticum, nec pulveraticum recipere.

BenL 2.243(E)] Ctp 3.29.229

¹ ca. add. M; rubr. om. V

307

De eo cui non recte iudicatur.¹ 253

Ut si aliquis² voluerit dicere quod iuste ei non iudicetur, tunc in presentiam nostram veniat, aliter vero non presumat in presentiam nostram³ venire pro alterius iustitia dilatanda.

BenL 2.253(E)] Ctp 3.29.230

¹ cap. add. M

² corr. fr. quis V

³ veniat, aliter – nostram in mg. V²

308

Ne aliquis de¹ ignoto homine equum, bovem, vel aliud animal emat.² 294

Ut nullus comparet caballum, bovem, aut iumentum, vel aliud animal, nisi illum hominem cognoscat qui eum vendidit, et de quo est, et ubi manet, et quis est eius senior.

BenL 2.294(E)] Ctp 3.29.231; IP 5.71

¹ de CPS; ab M

² c. add. M; rubr. om. V

309

De episcopo qui ab aliquo impetitur, ut si ipse questionem aliquam retulerit ut¹ per episcopos iudices causa terminetur.² 309

Si quis episcopus a quoquam impetitur, vel ille aliquam questionem retulerit, per episcopos iudices causa finiatur, sive quos eis primates dederint, sive quos ipsi vicinos ex consensu delegerint.

BenL 2.309(B)] Ctp 3.29.232

¹ ut CPS; *om.* M

² cap. *add.* M; ut si ipse – term. *om.* V

310

Si possessor per violentiam expellatur.¹ 353²

Quicumque violenter expulerit possidentem priusquam pro ipso iudicis sententia procedat, si causam meliorem habuerit, ipsam causam de qua agitur perdat. Ille vero qui violentiam pertulit, universa in statu quo fuerant recipiat, et que possedit securus teneat. Si vero illud invadit quod per iudicium obtinere potuit, et causam amittat, et aliud tantum quantum invasit reddat expulso.

BenL 2.353(B)] Ctp 3.29.233

¹ cap. *add.* M

² 353 RPBS; 354 CM; *om.* V

311

Si ad diripiendum quisque alios invitasse reperiatur.¹ 353

Si quis ad diripiendum alios invitaverit, ut cuiuscumque rem evertat, aut pecora vel animalia quecumque diripiat, illi cuius res direpta est in septuplum que sublata sunt restituat; si vero qui cum ipso fuerint, ingenui sint, quinos solidos componere compellantur². Aut, si non habuerint unde componant, 150 flagella suscipiant. Si vero servi hoc sine domini voluntate commiserint, centenis quinquagenis flagellis verberentur, et ab eis res omnes integro in statu reddantur.

BenL 2.354(B)] Ctp 3.29.234

¹ cap. *add.* M

² *in mg. replacing erasure in text* V

312

¹ 366

Quicumque litem habens sive possessor sive petitor fuerit, vel in initio litis, vel decursis temporum curriculis, sive cum negotium peroratur, sive cum iam ceperit promi sententia, si iudicium elegerit sacrosancte legis antistitis, illico sine aliqua dubitatione, etiamsi alia pars refragatur, ad episcoporum iudicium cum sermone litigantium dirigatur.

¹ Ut iudicandus si ita maluerit, ad episcopale iudicium dirigatur, et quidquid episcoporum fuerit sententia definitum, immobile permaneat, et ut unius etiam episcopi testimonium ratum sit, *as rubr.* cap. *add.* M

Multa enim, que in iudicio captionis prescriptionis vincula promi non patiuntur, investigat et promit sacrosancte religionis auctoritas. Omnes itaque cause que vel pretorio iure vel civili tractantur, episcoporum sententiis terminate, perpetuo stabilitatis iure firmentur. Nec liceat ulterius retractari negotium quod episcoporum sententiis deciderit. Testimonium etiam ab uno, licet episcopo, perhibitum, omnes iudices indubitanter accipiant, nec alius audiatur, cum testimonium episcopi a qualibet parte fuerit repromissum. Illud est enim veritatis auctoritate firmatum, illud incorruptum, quod a sacrosancto² homine conscientia mentis illibate protulerit. Hoc nos edicto salubri aliquando³ censuimus, hoc perpetua lege firmamus, malitiosa litium semina comprimantes.

BenL 2.366(B)] Ctp 3.29.235; IP 5.23 from Omnes itaque cause

² -to RPVBSM; -ta C

³ sal. al. RP²VBS(*over erasure*)M; salubriali quando CP

313

*Ex libro legum Theodosii tertio, cap. XII, de incestis.*¹ 410²

Quod³ incesti non sint legitimi heredes, sed infamia sint notate utreque persone.

BenL 2.410(B)] Ctp 3.29.236

¹ cap. *add.* M

² 410 CPM; 310 S

³ Quod CPV(*erasure follows*)BSM; Ut RL; Qui H

314

Ut ita valeat commutatio, sicut et emptio. 417¹

Commutatio si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emptio habeat firmitatem.

BenL 2.417B)] Ctp 3.29.237

¹ 417 *here* CS, *before* Ut PVB; cap. 417 *here* RM

315

*De homicidis, maleficis, veneficis, convictis, appellare volentibus non audiendis, de*¹ *lib. VII, cap. 181*

In civilibus causis vel levioribus criminibus legibus dilatio prestanda est. Homicide, adulteri, venefici, convicti, si appellare voluerint, non audiantur.

BenL 3.181(B); cf above 16.226] Ctp 3.29.238, cf 3.29.153; IP 5.42

¹ de CPSLH; ex M

316

De causis in iudicio convincendis, et de sententia adversus absentes infirmanda, et de causis in iudicio non revolvendis, et ut absentes non dampnentur, et quod absentes per alium nec accusare nec accusari possint. Cap. 204

Convinci nemo potest in iudicio sine testibus aut scriptura. Sententia, absente parte alia, a iudice data, nullam obtinet firmitatem. Causa inter presentes iudicata, post decennium¹ revolvi, non potest, nec inter absentes post vicennium². In causa capitali absens nemo dampnetur, neque absens per alium accusatorem accusari potest.

BenL 3.204(B)] Ctp 3.29.239; IP 5.16

¹ -ennium CPS; -endium M

² -ennium CPS; -endium M

317

Ut ea que¹ ad perpetuam utilitatem sunt instituta, inconvulsa permaneant.² 227

Que ad perpetuam utilitatem sunt instituta, nulla commutatione varientur. Nec ad privatum trahantur commodum, que ad bonum sunt commune prefixa. Et manentibus terminis quos statuerunt patres, nemo dampnet alienum, sed intra fines proprios atque legitimos, prout quis voluerit, in latitudine se caritatis exerceat.

BenL 3.227(B); Ctp 3.29.240; [C 25 q 1 c 3]

¹ ea que RPBSM; aque C

² cap. add. M

318

De iudicibus contra legem iudicantibus, et legem audire nolentibus,¹ 249

Quicumque iudex oblatas sibi in iudicio leges vel iuris species audire noluerit, et contra eas iudicaverit, ex hac re convictus, in carcerem deportetur.

BenL 3.249(B); Ctp 3.29.241

¹ cap. add. M

319

¹De criminibus definitis non liceat postmodum movere certamen,² 291

De his criminibus de quibus quis³ absolutus est, ab eo qui accusavit refricari accusatio non potest.

BenL 3.291(B)] Ctp 3.29.242; IP 5.46a

¹ Quod add. M, om. CPSL

² cap. add. M

³ quis CPSLH; om. M

320

De tenendis ad solutionem qui debitum promittunt,¹ 297

Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit redditurum, ad solutionem statute promissionis est retinendus.

BenL 3.297(B)] Ctp 3.29.243

¹ cap. add. M

321 (CRSHM)

De his qui ad vendendum alterius rem acceperint, quid agendum sit.¹ 298

Si facto pretio rem vendendam aliquis cuicumque² tradiderit, et dum ab eo vendenda profertur, quacumque occasione perierit, ei perit qui eam dederat distrahendam. Ceterum, si rem acceptam, non rogante domino, sed promittente eo qui accepit, dum vellet venundare, perdiderit, sibi rei perditae ingerit detrimentum.

BenL 3.298(B); cf 16.227 above

¹ cap. add. M

² -que ss C

322 (CRSM)

De his qui aliis aliquid debent, et ipsis ab eis aliquid debetur, ut in solutionem computentur.¹ 303²

Si quis debeat alicui solidos decem, et ille qui debet de quacumque ratione debeantur illi a creditore suo solidi quinque, et veniat creditor, totos decem solidos a debitore petat; si probaverit ille debitor sibi ab eo quinque solidos deberi quare illum in solidum pro totis decem solidis convenit, causam perdit qui noluit debitum compensare. Similis ratio est de frumento, vel de aliis speciebus.

BenL 3.303(B); cf 16.229 above]

¹ cap. add. M

² 303 CR; om. S; cap. 303 M

323 (CRSM)

De his qui¹ filiisfamilias aliquid commodaverit² quid agendum sit.³ 304

Qui filiofamilias contra interdicta legum in scio patre pecuniam commodavit, eam nec vivente nec mortuo patre ab eodem poterit postulare.

BenL 3.304B; cf 16.230 above]

¹ qui CRM; om. S

² -erit CS; -erint RM

³ cap. add. RM

324 (CRSHM)

De pervasoribus finium priusquam causa iudicio terminetur. ¹ 425²

Si pervasor finium fuerit approbatus, eo quod priusquam aliquid iudicio terminetur, id quod alter tenuerat invasisse, non solum illud quod male presumpserit amittat; sed ne unusquisque rem alienam occupet, cum fuerit in causa devictus pervasor iuris alieni, tantum spatii restituat quantum presumpserit invadere.

BenL 3.325(B)] Ctp 3.29.244

¹ ca. *add.* M

² 425 CM; 322 R; 325 S

325 (CRSLM)

Quod non solum qui furtum fecerint, sed et qui ad hoc¹ perficiendum adiutorium aut consilium dederint, furti actione² sunt tenendi. ³ 340

Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is⁴ cuius opere aut consilio furtum factum fuerit, furti actione tenebitur.

BenL 3.340(B)] Ctp 3.29.245

¹ qui *add.* S, *lacuna* C, *om.* RM

² act- C²RM; auct- S

³ cap. *add.* RM

⁴ is RSM; his C

326

Qui sint agnati et qui sint cognati. ¹ 341

Agnati sunt, qui per virilem sexum descendunt. Cognati autem qui per femineum. Et ideo patruus vel patruorum filii et² agnati sunt, et non³ cognati; avunculi vero et avunculorum filii, cognati sunt et non agnati.

BenL 3.341(B); cf H after 9. 64 above] Ctp 3.29.246

¹ cap. *add.* M

² et CRPVBS; *om.* LM

³ non CR²LM; etiam R; *om.* PVBS

327

De his qui domos effregerint vel villas exspoliaverint aut expugnaverint vel rapinas fecerint quid agendum sit. 343¹

Si qui edes aliquas villasve exspoliaverint, effregerint, expugnaverint², si quidem id turba cum telis coacta fecerint, capite puniantur. Telorum autem appellatione omnia ex quibus saluti hominis noceri possit accipientur.

BenL 3.343(B)] Ctp 3.29.247

¹ 343 CRP²VH; cap. 343 M; *om.* S

² vel rapinas fecerint *add.* M, *om.* CRPBSHCtp

328

De his qui latrones vel reliquos malefactores susceperint,¹ 344

Receptores² aggressorum, itemque latronum, eadem pena afficiuntur qua ipsi latrones. Sublatis enim susceptoribus crassantium³ cupido conquiescit.

BenL 3.344(B)] Ctp 3.29.248

¹ cap. add. RM

² Recep- CRSLHM; Precep- PB; Decep- V

³ crass- CPVBLH; grass- SM

329 (CRSLHM)

De his qui incendium fecerint. Cap. 345¹

Si aliquis malitie studio incendium² miserit, de hoc crimine convictus penis gravissimis iubetur interfici. Quod si per negligentiam factum incendium comprobatur, dampnum quod cuicumque illatum fuerit, resque³ que incendio perierit, duplici satisfactione sarciatur.

BenL 3.345(B)] Ctp 3.29.249

¹ Cap. 345 RLM; 345 C; 345 before De S

² -dum C

³ resque M; et (*superscr.*) res C; res RSLH

330

Quod hi, qui pro iniuria mediocri dampna subire compelluntur, infames efficiantur.¹ 353

Qui pro iniuria mediocri estimate iniurie dampna subire compellitur, quamvis civiliter videatur addictus, tamen infamis efficitur.

BenL 3.353(B)] Ctp 3.29.250

¹ cap. add. M, om. CPS

331

Ut hi¹ qui res alienas violenter occupant, quicquid ibi perditum vel alienatum fuerit, eis quibus competebant pleniter restaurent. 355²

Si ex rebus quas violenter aliquis occupavit, quolibet sub quacumque occasione perierint aut arserint, vel servi violenter occupati mortui fuerint, qualibet fraude illius qui occupavit id quod perit factum non videatur, tamen ab ipso quecumque perierint reddenda sunt, qui rem iuris alieni violenter visus est occupasse.

BenL 3.355(B)] Ctp 3.29.251

¹ Ut hi CRPBSH; De his M

² 355 CP(mg.)VB; cap. 355 RM; om. S

332

De familiaribus, vel hominibus tam liberis quam servis dominum accusantibus, vel secreta eius prodentibus, quid agendum sit. 440¹

Si quis ex familiaribus vel ex servis cuiuslibet domus, cuiuscumque criminis delator atque accusator emergerit, eius existimationem, caput atque fortunas petiturus cuius familiaritati vel dominio inheserit, ante exhibitionem testium, ante examinatum iudicium, in ipsa expositione criminum atque accusationis exordio ultore gladio feriat. Vocem enim funestam potius intercidi quam audiri oportet. Eorum vero accusandi sacerdotes vel testificandi in eos os obstruimus, quos non humanis, sed divinis vocibus mortuos esse scimus.

BenL 3.440(B)] Ctp 3.29.252; IP 5.45

¹ 440 CPB; 460 V; cap. 440 RM; *om.* S

333

De causis definitis minime renovandis.¹ 450

Flagitari iudicium non debet de causa que definita vel iudicata est.

BenL 3.450(B)] Ctp 3.29.253

¹ cap. *add.* RM, *om.* CPBS

334

De eo qui post veritatem repertam aliquid deinceps discutit¹

Quisquis enim post veritatem repertam aliquid ulterius discutit, mendacium querit. Idcirco ab omnibus caute agendum est².

BenL A4.9(B); for 334-344 cf Seckel (1914) 453] Ctp 3.29.254

¹ *after corr.* C. cap. 370 *add.* M, *om.* CRPBSH

² Idcirco - est in mg. P

335

De his qui servorum matrimonia dirimunt. Cap. 372¹

Dictum nobis est quod quidam legitima servorum matrimonia potestativa quadam presumptione dirimant, non attendentes illud evangelicum, Quod Deus coniunxit², homo non separet. Unde nobis visum est ut coniugia servorum non dirimantur, etiamsi diversos dominos habeant, sed in uno coniugio permanentes dominis suis serviant. Et hoc in illis observandum est, ubi legalis coniunctio fuit, et per voluntatem dominorum.

BenL A3.54(E)] Ctp 3.29.255

¹ cap. 372 M; *om.* CRPS

² coniunxit RPBSM; iunxit C

336*De his qui ex industria peccant. Cap. 375¹*

Sed nec hoc pretereundum putamus, quod quidam ex industria peccantes propter elemosinarum largitionem quamdam sibi promittunt impunitatem, elemosina enim exstinguit peccata, iuxta illud, Ignem ardentem² exstinguit aqua, et elemosina exstinguit peccata; sed ea que aut necessitate, aut casu, aut qualibet fiunt fragilitate. Ea vero que ex industria ad cuiuslibet libidinem explendam idcirco fiunt ut elemosinis redimantur, nequaquam eis redimi possunt. Quia, qui hoc perpetrant, videntur Deum mercede conducere, ut eis impune peccare liceat. Non ergo idcirco quis peccare debet ut elemosinam faciat, sed ideo elemosinam facere debet, quia peccavit. Mentem enim et corpus que libido traxit ad culpam, afflictio et contritio debet reducere ad veniam.

BenL A3.61(E)] Ctp 3.29.256

¹ cap. 375 M; *om.* CPSL

² Ign. ard. CRPBSL; Ard. ign. M

337*Ut comites et iudices viles personas non admittant ad testimonium. Cap. 371¹*

Summopere admonendi sunt comites et iudices ne viles et indignas personas coram se permittant ad testimonium accedere, quoniam multi sunt qui periurare² pro nihilo ducunt³, in tantum ut pro unius diei satietate, aut pro quolibet parvo pretio ad iuramentum conduci possint, animas suas periurio perdere minime formidant. Quamobrem tales nequaquam ad quodlibet testimonium admittendi sunt. Et hoc notandum quod non solum illi qui periurant, sed etiam qui periuris consentiunt, simili plectendi sunt dampnatione.

BenL A 3.88(E)] Ctp 3.29.257; IP 5.24

¹ cap. 371 M; *om.* CRPVSL

² per- *add.* ss V

³ duc- C²RP²VSLM; dic- CPB

338*De eo qui decimam dare neglexerit ecclesie cuius esse debet, alterique ecclesie eamdem dederit¹*

Quicumque decimam abstrahit de ecclesia ad quam per iustitiam dari debet, et eam presumptuose, vel propter munera aut amicitiam vel aliam quamlibet occasionem ad alteram ecclesiam dederit, a comite vel a misso nostro distringatur, ut eiusdem decime quantitatem cum sua lege restituat.

BenL4.100(B), unnumb. (E)] Ctp 3.29.258

¹ cap. 377 *add.* M, *om.* CRPVSLH

339*De malis scabinis eiciendis¹*

Ut missi nostri ubicumque malos scabinos inveniunt eiciant, et totius populi consensu in loco eorum bonos eligant, et cum electi fuerint, iurare faciant ut scienter iniuste iudicare non debeant.

BenL A4.105(B), cf E] Ctp 3.29.259

¹ cap. 378 *add. M, om. CRPVS*

340*De melioribus et veracioribus eligendis¹*

Ut in² omni comitatu hi qui meliores et veraciores inveniri possunt eligantur a missis nostris ad inquisitiones faciendas et rei veritatem dicendam, et adiutores comitum sint ad iustitias faciendas.

BenL A4.106 (B), cf E] Ctp 3.29.260

¹ cap. 379 *add. M, om. CRPVS*

² in PBVS; *om. CRM*

341*De scabinis qui propter munera aut amicitiam iniuste iudicaverint¹*

Volumus ut quicumque de scabinis deprehensus fuerit propter munera aut propter amicitiam vel inimicitiam iniuste iudicasse, per fideiussores missus ad presentiam nostram veniat. De cetero omnibus scabinis² denuntietur, ne quis deinceps etiam iustum iudicium vendere presumat.

BenL A4.107 (B), cf E] Ctp 3.29.261

¹ cap. 380 *add. M, om. CRPVS*

² *ss V²*

342*De eo qui res alienas malo ingenio emptas filio suo aut cuilibet persone legitimos annos¹ non habenti tradiderit²*

Quicumque res alienas cuilibet homini vendiderit, et ipse homo easdem res comparatas habet per malum ingenium, proprio filio aut alteri cuilibet, necdum per³ legitimos annos habenti, iustitie tollende causa tradiderit, volumus atque firmiter precipimus ut, si pater eiusdem parvuli vixerit, ipse intret in causam rationem reddendi pro filio suo. Si autem ipse pater mortuus est, tunc legitimus eius propinquus, qui iuste ei tutor aut defensor esse videtur, pro ipso rationem reddere compellatur. Similiter de aliis omnibus iustitiis ad eum pertinentibus, excepta sua legitima hereditate que ei per successionem parentum suorum legitime evenire debuit. Quod si quis hanc nostram

¹ annos RLM; *om. CPVS*

² cap. 381 *add. M, om. CRPVSL*

³ per CRPBSL; *om. M*

iussionem contempserit vel neglexerit, sicut de ceteris contemptoribus, ita de eo agatur. Is vero qui easdem res primus invasit, nec non et emptores excepta sola persona parvuli, hoc quod fraudulenter admiserunt intra patriam emendare cogantur, et postea sicut contemptores iussionis nostre sub fideiussoribus ad nostram presentiam venire compellantur.

BenL A4.119(B), cf E] Ctp 3.29.262

343

[De eo qui de obiectis se expurgare noluerit. Cap. 382]¹

Probat illa vera² esse, que adversum³ se dicta sunt, qui ad ea confutanda minime vult adesse. Unde in secularibus legibus invenitur scriptum, Iniuste victus infra tres menses reparet causam, quod si facere neglexerit, sententia que adversum⁴ eum collata fuerit perseveret. Et ne sit vobis contrarium, vel etiam ne miremini quod de secularibus legibus locutus sum in nostro iudicio, quia ecclesiastice leges et divine eas recipiunt.

cf Seckel, ut sup.] Ctp 3.29.263; IP 5.44

¹ De eo - 382 M; *om.* CRPVSH

² illa vera RPHVM; vera illa CBS

³ -sum CRBSM; -sus PV

⁴ -sum CRPS; -susn V; -sus V²M

344

[Ut quos regia potestas in gratiam receperit, his etiam minores potestates communicent. Cap. 383]¹

Si quos culpatorum regia potestas aut in gratiam benignitatis receperit, aut mense sue participes effecerit, hos etiam sacerdotum et populorum conventus suscipere in ecclesiastica communione debet, et quod principalis pietas recipit, nec a sacerdotibus Dei extraneum habeatur.

Ctp 3.29.264

¹ Ut quos - 383 M; *om.* CRPVSLH

345

¹ Libelli secundi XL²

Qui sacerdotum admonitionibus nolunt obedire, volentes in suis criminibus perdurare, oportet eos per disciplinam secularis potentie a tam prava coerceri consuetudine.

Anseg. 2.41 pt (mod.)] Ctp 3.29.265

¹ Ut seculari potentia compescantur qui monitis sacerdotum obedire contemnunt *add. as rubr.* M

² XL CPVS; cap. xl RL. cap. 384 *add.* M; *om.* CRPVSLH

346¹16

Homines liberi qui uxores fiscalinas regias, et femine libere que fiscalinos homines regios accipiunt, nec de hereditate parentum, nec de causa querenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur.

Anseg. 3.16; cf 8.51 above] Ctp 3.29.266; IP 5.38

¹ De hominibus impari conditione coniugatis *as rubr.*, cap. *add.* M

347¹23

Quicumque latroni mansionem dederit, si Francus, cum duodecim similibus Francis iuret quod ipse latronem eum fuisse non scisset. Si iurare non poterit, quasi latro iudicetur.

Anseg. 3.23 (mod.)] Ctp 3.29.267

¹ De eo qui latroni dederit mansionem (*as rubr.*) cap. *add.* M

348

¹Si irrixati² fuerint viri, et percusserit alter proximum suum lapide vel pugno, et ille mortuus non fuerit, et iacuerit in lecto, si surrexerit et ambulaverit foris super baculum suum, innocens erit, ita tamen ut operas et impensas eius in medicis restituat.

BenL 2.10(E)] Ctp 3.29.268

¹ De rixantibus, si alter eorum quoquomodo percussus lecto decubuerit *add. as rubr.* M

² irrix- PBS; rix- CRVLHM

349¹16

Si quis aperuerit cisternam et foderit, et² operuerit eam, cecideritque bos vel asinus in eam, dominus cisterne reddet pretium; quod autem mortuum est, ipsius erit.

BenL 2.16(E)] Ctp 3.29.269

¹ Si in apertam negligenter cisternam quoddam ceciderit iumentum *as rubr.*, cap. *add.* M

² non *add.* M, *om.* CPVS

350¹Cap. 17

Si bos² alienus³ bovem alterius vulneraverit, et ille mortuus fuerit, vendent bovem vivum, et dividunt pretium et cadaver. Si vero sciebat dominus eius quod bos vitiosus erat, et noluit eum custodire, reddat bovem pro bove, et cadaver integrum accipiat⁴.

¹ Si bos alienus bovem alterius vulneraverit, domino sciente vitiosum esse bovem suum *add. as rubr.* M

² Si bos CRPVSLM; Cibos B

³ alienus CRBSLM; alicuius PV

BenL 2.17(E)] Ctp 3.29.270; IP 5.72

⁴ acc. int. *marked for reversal C*

351

¹18

Qui furatus fuerit bovem, aut ovem, quinque boves pro uno restituat, et quatuor oves pro una.

BenL 2.18(E)] Ctp 3.29.271; IP 5.73

¹ De eo qui furatus fuerit ovem aut bovem *as rubr.* M; cap. *add.* CRM, *om.* PVBS

352

¹19

Si effregerit fur domum, sive suffodiens fuerit inventus, et accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis. Quod si orto sole hoc fecerit, homicidium perpetravit.

BenL 2.19(E)] Ctp 3.29.272; IP 5.74

¹ De fure, si inter furandum occisus fuerit *as rubr.* M; cap. *add.* CRM, *om.* PVS

353

¹20

Si leserit quispiam agrum vel vineam, et dimiserit iumentum suum ut depascatur aliena, quicquid optimum habuerit in agro vel in vinea, pro dampni estimatione restituat.

BenL 2.20(E)] Ctp 3.29.273; IP 5.74 bis

¹ De eo qui ledit agrum vel vineam, et sinit iumentum suum aliena depascere *as rubr.*, cap. *add.* M

354

¹21

Si egressus ignis invenerit spicas, et comprehenderit acervos frugum, sive stantes segetes in agris, reddat dampnum qui ignem succenderit.

BenL 2.21(E)] Ctp 3.29.274; IP 5.75

¹ De eo qui ignem accendit per quem alicui damnum evenit *as rubr.* M; cap. *add.* CRM, *om.* PVS

354A (S)

23

Si quis commendaverit asinum ovem, bovem et omne- est et non restauretur.
BenL 2.23(E)] cf 16.291a above]

355¹157²

Si advocatus in causa suscepta in qua³ cupiditate fuerit repertus, a conventu honestorum, iudiciorumque communione separetur, et videant ne iudicis, et assertoris personam accipiat.

BenL 3.157(B)] Ctp 3.29.275

¹ Vindicta in advocatum cupidum *add. as rubr.* M

² 157 CPVBS; cap. 57 RM

³ in qua CPBS; in aliqua R; iniqua VM

356¹177

Servus si² super dominum³ fuerit delator etiam si obiecta probaverit, puniatur.

BenL 3.177b(B)] Ctp 3.29.276; IP 5.40

¹ Pena servi delatoris domini sui *as rubr.*, cap. *add.* M

² Servus si CPVBHM; Si servus RL

³ suum *add.* RLM, *om.* CPS

357¹215

Omnium anathematum vox in accusatione vel testimonio, aut humano iudicio plenius non audiatur.

BenL 3.215a(B)] Ctp 3.29.277; IP 5.39

¹ Omnes qui sunt anathema ne publicam habeant vocem *as rubr.*, cap. *add.* M

358¹258²

De furibus et malefactoribus, decrevimus observari ut si quinque aut septem bone fidei homines absque inimicitia preposita criminorum cum sacramenti interpositione esse dixerint, sicut contra legem fecit, sic secundum legem moriatur.

BenL 3.257a(B)] Ctp 3.29.278

¹ Ut fures et malefactores idoneis testibus convicti secundum legem moriantur *add. as rubr.* M

² 258 CPVS; cap. 257 M

359¹334

Si quis contempto fideiussore debitorem suum tenere maluerit, fideiussor ut heres eius a fideiussione liberatur.

BenL 3.334a(B)] Ctp 3.29.279

¹ Ne quis debitorem teneat contempto fideiussore *as rubr.*, cap. *add.* M

360¹ 386²

Peccatorum alienorum conscii nisi emendationis et salutis causa prodiderint, delinquant.

BenL 3.386a(B)] Ctp 3.29.280

¹ De consciis alienorum peccatorum *add. as rubr.* M

² 386 CPVS; cap. 336 M

361

*Ut contra extraneos parentela aut propinquitas testimonium minime dicat,*¹ 348

Fratres, sorores, uterini, patrui, avunculi, matertere, seu eorum filii, item nepotes, neptes, consobrini, vel amitini, seu etiam quidam ex propria consanguinitate in iudicio adversus extraneos testimonium dicere non permittimus, nisi forsitan parentes eiusdem cognationis inter se litem habuerint, aut in causa de qua agitur aliam omnino ingenuitatem deesse constiterit.

BenL 2.348(B)] Ctp 3.29.281

¹ cap. *add.* M

362

*Quod ea que Domino consecrantur, ad ius ecclesiasticum pertineant,*¹ 394

Ea que Domino offeruntur vel consecrantur ad ius pertinent sacerdotum. Et sacrilegi sunt omnes qui ea auferunt, vel in aliud transferunt.²

BenL 2.395(B)] Ctp 3.29.282

¹ cap. *add.* M

² Deo gratias *and ends, fo. 248va* B

FH *continue:*

Ieron' ad Amandum presbiterum

Ista soror que ut dicit vim – voluerit non potest.

CSEL 54. 494-5; Ars. 713 fo. 135r

Item ad Eustochium

Quamquam apostolus orare nos semper¹ – referatur gloria creatori.

Ep. 22, CSEL 54. 201

¹ semper orare nos F

Augustinus in libro de cura pro mortuis gerenda

Orantes de membris corporis sui faciunt – humiliter atque frequentius¹.

CSEL 41. 632

¹ ferventius orig.

Ex sermone eius ad coniugatos

Fratres mei, audiunt me viri, audiunt – Pretium suum attendat, tabulas legat.

Sermo 392 c 4, PL 39. 1711

Ex epistola eiusdem ad Egidium

Factum est ut vinculum continentie quo se – refectio, vobis autem angustia.

Ep. 262 CSEL 57. 64-7

Actio prima quinte synodi

Sane¹ profertur a quibusdam qui dicunt – memorie episcopis Constantinopolitanis.

above 14.62a; IP 5.115

¹ Vane F

Actio iiiii

Sancta synodus dicit, Augustini religiosi memorie – nos gesta significant.

above 14.63; IP 5. 117

EXPLICIT LIBER COLLECTARUM SENTENTIARUM FELICITER

F [fo. 222v] *continues (without obvious change of hand):*

app. 1

ORDO LEGENDORUM PER ANNI CIRCULUM IN MATUTINALI OFFICIO ET
CAUSAE EORUM

In Septuagesima cantatur et legitur, In principio, id est – apostolus concorditer predicavit.

IP 8.137 (Brant)

short lacuna

app. 2*Gg Constantie auguste*

Salonitane civitatis episcopus me ac responsali meo – excommunicationis interpositione mandavi.

Polyc. 1.6.2; +D 63 c 24a

app. 3*Ambrosius libro iiiii super Lucam*

Mitte hamum et eum piscem qui primus ascenderit tolle – misera cupiditate subiectus.

cf 183T 75.7; 3L 1.9.10

app. 4*Idem libro viii super Lucam*

Imaginem Cesaris non habet Christus, qui imago est – nisi prius renuntiaverit mundo.

app. 5*Aug' super Iohannem Omelia vi*

Noli dicere, Quid mihi et regi? Quid tibi et – quo possessiones possidentur.

cf above 3.194 end; IP 2.63end

app. 6*Gg Theotiste patricie*

Ecce serenissimus dominus imperator fieri simiam leonem iussit – ministerium infirmo commisit. [fo. 223v]

Vat. lat 3829 fo. 254

app. 7*Qualiter concilium agatur provinciale prima, secunda et tertia die*

Sancta synodus bis – [fo 224v] sic solvatur.

Cf Konzilsordines ed. Schneider, Ordo 18, collating this copy, and notes above to 4. appx under H

app. 8*Augustinus in libro de cathecizandis rudibus [fo. 225, with change of hand]*

Sedulo monendi sunt scolastici ut humilitate induti – benedictio dici potest.

cf 6.383 above, also H 14.126A above

app. 9*Idem in libro de penitentia*

Plerique boni Christiani propterea tacent et sufferunt – in quoquam crimine nominantur.

ends as 3L 2.26.14; C 2 q 7 c 27 as here, ? from Alger 1.40

app. 10*Idem in libro de x cord'*

Si et in illo quod male facit - caput ecclesie Christum.

app. 11*Idem in questionibus super Ihesu nave*

Qui in ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque – persistunt, heretici sunt.

183T 93.1; AL 12.5; 3L 3.3.14 (none with this insc.); Polyc. 7.5.23; C 24 q 3 c 31 (var. insc.)

app. 12*Idem contra Faustum maniceum cap. xxii*

Maneat nobis adversus hereticos potius pro veritate – in falsitate concordia.

app. 13*Idem in Enchiridion*

Merito dividuntur qui ecclesiam dividunt iuxta – fueritis remetietur vobis.

app. 14*Idem contra Faustum manicheum [fo. 225v]*

Quid culpatur in bello? An quia moriuntur – ostendat ordo serviendi.
3L 3.17.20-1

app. 15

Item idem contra eundem

Morticinium puto quod ad escam usus – committit peccata condempnans.

app. 16

Idem ad Pollentium [?change of hand]

Cum non iubeat Dominus homini Christiano – fieri remissio peccatorum.

Paris BN lat. 3858C fo. 35v; Florence Ashburnham 1554 fo. 61v

app. 17

Idem in libro de correctione et gratia [fo. 226]

Si aliquando timore non corripimus ut aliquis – te et ipsum solum.

Dd 4.226

app. 18

Ambrosius in libro de penitentia

Merito reprehenduntur qui sepius agendam penitentiam – abneget et totus commutetur.

Florence, Ashburnham 1554 fo. 68v

app. 19

Augustinus ad Marcellinum

Non itaque verum est quod dicitur, Semel recte factum – sed quando facit.

Ibid. fos 67v-8

app. 20

Ieronimus in prima epistola ad Corinth'

Non ex sola opinione vitanda est si – detegitur separari iubetur.

app. 21

Ambrosius in eadem

Sicut modicum fermentum totam massam corrumpit – corripitur vel vitiatur.

app. 22

Ieronimus in secunda ad eosdem

Exiit et separamini, dicit Dominus, actu, conversatione, familiaritate, non loco.

app. 23

Aug' in epistola ad Donatum

Putas te non ad fidem debere cogi sed – ad bonum cogendi.

9L 1.83; XP 3.5.2.2

app. 24

Ex registro Urbani pape secundi

Convenit Troië in Apulia concilium episcoporum fere lxxv, abbatum xii, in quo actum est de consanguinitatis linea coniugati, cum nemo tamen dictum sacramenti vellet assertione firmare, preceptum est ut episcopi quorum diocesani sunt eos per congrua spatia trina advocacy convenient. Tunc si duo vel tres viri consanguinitatem iureiurando firmaverint, vel ipsemet forte confessi fuerint, coniugia dissolvantur. Si vero neutrum

contigerit, episcopi eos per baptismum, per fidem, per iudicium Christi in vera obēdientia obtestentur, quatinus palam faciant utrum se sicut fama est consanguineos recognoscant, si negaverint sibi ipsis relinquendi sunt, ita tamen ut si aliud in conscientia habeant, se a liminibus ecclesie et a corpore et sanguine Domini ac fidelium communione noverint segregatos atque infames effectos, donec ab incesti facinore desinant. Si se episcoporum iudicio segregaverint, si iuvenes sunt alia matrimonia contrahere non prohibeantur. [fo. 226v]

Above 9. 83; Ctp 3.16.14; XP 8.15.2.2

app. 25

[in mg.] Agatho papa omnibus¹ episcopis de firmitate sanctionum ecclesie

Sic omnes apostolice sedis sanctiones accipiende sunt tanquam ipsius divini oraculi voce firmate.

above 4.238; Ashburnham 1554 fo. 14v; Dd 1.145; Ctp 3.8.1; IP 2.101; 3L 1.10.2

¹ Ag. – omn. in a different hand, ? over erasure

app. 26

Stephanus papa de consecratione pontificis¹

Quia sancta Romana ecclesia cui Deo auctore – imperialis honorificentia minuatur.

IP 3.1b; D 63 c 28

¹ ponfificis *ms.*

app. 27

Constitutio Silvestri pape

Constituimus ut presbiterum Arrianum resipiscentem nemo – non potest confirmaverit.

IP 3.128

app. 28

Stephanus v. Sigiberto episcopo

Quia te quasi obnoxius iudicas, eo quod a Sarracenis captus homines interfecisse videris, bene facis. Sed quoniam non tua sponte interfecisse cognosceris, inde canonice nullo modo iudicaris.

IP 3.155; D 50 c 38

app. 29

Quod nullatenus oves pastorem reprehendant nisi in fide erraverit

Fabianus presul omnibus episcopis. Statuentes apostolica auctoritate iubemus ne pastorem suum – qui potestati resistit.

IP 4.41

app. 30

Ex decretis Adriani pape de acusatore et acusato

In criminalibus causis nec accusator nisi per se – se defendere permittitur.

AL 3.89h; IP 4.56; C 5 q 3 c 2

app. 31

Ex decretis Fabiani quod nemo potest esse semel acusator et testis

Nullus unquam presumat accusator simul esse – ad minuendam causam.

AL 3.72; IP 4.81; C 4 q 4 c 1

app. 32

Ex dec' Iulii pape quod¹ debeant esse iudices

Iulius episcopus omnibus episcopis. Iudices alii non debent esse – sancte sedis delegaverint.

AL 3.18; IP 4.109

¹ sic ms

app. 33

Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat

Novellarum institutionum l' xiiii, titulo ii. Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat.

ID 16.179; IP 5.18

app. 34

Ex registro Gg de eodem

Nunquam ratio ei qui accusatur necessitatem probationis imponit, sed hoc onus non tibi sed accusantibus incumbit [fo. 227]

cf C 6 q 5 c 1

app. 35

[change of hand] Interrogatio de coniugiis

De patribus qui iurant inter se, filiis nescientibus, vel infra annos positus an sit coniugium.

R. Non. Quia [] fuit par consensus utriusque, et stulte iurant, nec coguntur infantes propter hoc.

Item. Si quis iurat se accepturum aliquam tali conditione si pater suus dederit ei x marcas vel huiusmodi simile, quere si sit coniugium. R. Non. Et si interim habet rem cum alia non est adulterium quia non fuit consensus de presenti, sed de futuro, et si ille non dederit in termino constituto pecuniam, fides eius salva remanet, nec cogetur ut recipiat.

Item. Si quis dat fidem absque conditione se accepturum aliquam usque ad tempus definitum, et interim aliam receperit, periurio tenebitur sed non separab[untu]r. Non enim fuit coniugium.

Item. Si quis <puer in mg.> infra annos positus det fidem alicui item infra annos, quando uo' ad annos quocumque eorum nolente, non erit coniugium. Et si tunc fieri velint, legalis consensus est faciendus.

Item. Si quis habens annos det fidem alicui infra annos, et illa postquam ad annos venerit voluerit, utrum ille possit eam non accipere, ad quod est dicendum secundum quosdam quod non debet cogi, cum non esset coniugium cum illa esset infra annos. Magister autem Anselmus dicebat quod in una persona erat coniugium, in alia non.

app. 36

Gg papa in sinodo ad universos de decimis

Decimas quas in usu pietatis concessas esse – dampnationis periculum incurrere.

AL 5.45; C Lateran II c 10a in IP 8 appx; C 16 q 7 c 1

app. 37

Clemens papa cap' de obedientia

Vestrum est qui legatione Christi funguntur – vitium cavere monemus.

Ctp 1.1.20

app. 38

Simachus papa de inuasoribus, petitoribus, largitoribus

Nec aliquo se ante tribunal Christi obstaculo –[fo. 227v]- ut preceptum est iudicemur.

Ctp 1.48.9

app. 39

Sententia Simachi pape de rerum ecclesiasticarum invasione

Indigne ad altare Domini properare permittitur qui res – pauperum derelicta dispergit.

Ctp 1.48.10

app. 40

Calixtus papa ii de iure pontificum

Sanctorum patrum instituta sequentes, statuimus ut deinceps nullus abbatum, nullusque monachorum que ad episcopalia iura pertinent temptare presumat, videlicet missas communes facere, penitentiam dare nisi sibi commissis, infirmos visitare, nullatenus sine proprii episcopi licentia audeat, nullam ecclesiam etiam in suo alodio positam ordinare presumat, non decimas, non aliquid ad episcopale ius pertinens infestare temptaverit, ecclesias vel quę ecclesię sunt nullomodo per secularem personam vel potestatem nullo favore retinere aut conturbare presumat. Alioquin si hec nostra decreta firmiter non observaverint, et contra ea emere venire temptaverint, anathemati subiaceant. *I Lateran c 17 (the β version) in Mansi 21.285 and 304, though fuller here, and widely variant from any published version I know; cf COD³ 285*

app. 41

Calixtus papa ii ut laici quamvis religiosi sint de rebus ecclesiis¹ nullam habeant potestatem

Preterea iuxta beatissimi pape Stephani sanctionem statuimus ut laici quamvis religiosi sint nullam tamen de ecclesiasticis rebus aliquid disponendi habeant <facultatem in mg.], sed secundum apostolorum canones omnium negotiorum ecclesiasti[fo. 228]

I Lateran c 4 in Mansi 21.282, c. 8 in COD³ 191 (no striking variants)

¹ sic ms

[s. xiv-xv]

Hunc librum emi ego fr Federicus de Fulg' in sacra theologia humilis magister a Ciano ?? sub istis pactis quod si usque ad competens tempus ipsum librum velit rehabere possit restituta pecunia trium librorum.

cf the description by Giorgia Corso in A. Cadei (ed.), Il Trionfo sul tempo: Manoscritti illustrati dell' Accademia Nazionale dei Lincei, Modena 2002, 191-2 no. 80, and see a second version below.

[s. xii²]

HU. sanctę Pisanę ecclesię Dei gratia archiepiscopus Venerabili et karissimo fratri R. eadem gratia Populoniensi episcopo, salutem et omne bonum. Sicut tua bene novit prudentia te quoque et me presente dominus papa ecclesiam tuam Pisane supposuit ecclesię, et mihi ut metropolitano tuo tibi decetero precepit obedire. Nosti quidem non obedire et nolle adquiescere ut scelus deputatur ydolatrię. Super his etiam iam bis per sapientes et industrios viros monitus ut venires distulisti, et obedientiam ex <ore> domini pape tibi iniunctam neglexisti. Nunc igitur tertio te fraterna in Domino caritate monemus et ut ad nos ulterius venire non differas, per iniunctam tibi obedientiam obtestamur. Paratus enim sum te ut fratrem karissimum recipere, diligere, et honorare. Alioquin valida est manus Domini, et beati Petri contemptorem tangere, et in directum reducere.
pr Kehr, Nachrichten Göttingen Ph. hist. Kl. (1903) 161

[s. xiii]

AD MCCLVIII Ind. ii m. Aprelis intrante Paganellus Bonfilioli promisit stare cum domino episcopo iii menses pretio vii libr' domini pape min'

[further later notes I can't read; fo. 228 ends. Fos 227-8 are a single bifolium, apparently once the outer leaves of a quire. Fos 228v-9 blank, fo. 229v also originally blank but more difficult later scribbles; one is largely a repetition of the note above on fo. 228:]

Hunc librum emi ego fr Federicus de Fulg' Iciano (?) pretio trium libr', et si ipsum rehabere voluerit usque ad competens tempus restituatur pro eodem pretio. Emptus fuit anno Domini MCCCLXXXVIII^o in princ' Ianuarii

Fos. 229-34 were a quire of eight, which has lost leaves after 229 and 233 (i.e. a bifolium)

[fo. 230]

app. 42

sed relinquit in potestate. Pro pudicitia enim que est virtus animi que a violento stupratore – humana cede sunt polluti?

cf ID 7.140, Ctp 3.14.6, C 32 q 5 c 6, though none is source

app. 43

Ex decretis Zacharie pape

De gradibus propinquitatis super quibus parvitatem meam – Qui vero aliorum sentiunt, antiChristi sunt.

Polyc. 6.4.63; C 35 q 5 cc 3-4

app. 44

Urbanus papa in Claromontensi concilio

Iudicatum est ab omni synodo ut altaria et ecclesię que monasteriis perpetualiter datę sunt defunctis personis statim in potestatem episcopi redeant, nec ulterius huiusmodi donationes episcopi faciant, nec ab eis aliqui accipiant.

9L 9.5.1

app. 45

Cap. ii

In ecclesiis ubi monachi habitant populus per monachum non regatur, sed capellanus qui populum regat ab episcopo per consilium monachorum constituatur, ita tamen ut ex solius episcopi arbitrio tam eius ordinatio quam et depositio et totius vite sue conversatio pendeat.

9L 9.5.2

app. 46

Cap. viii [fo. 230v]

Ut nullus fiat decanus vel prepositus in ecclesia nisi presbiter, nullus archidiaconus nisi levita.

9L 9.5.8

app. 47

Cap. xv

Ut omnis clericus ad eundem titulum ad quem primum fuerit ordinatus semper ordinetur.

9L 9.5.15

app. 48

Cap. xx

Ut nullus presbiter capellanus alicuius laici esse audeat nisi concessione episcopi sui.

9L 9.5.19

app. 49

Aug' in libro de penitentia

Non sufficit mores in melius commutare – sacrificium cooperantibus elemosinis.

AL 11.4; Polyc. 6.19.20; De pen. D 1 c 63

app. 50

Idem libro de Trinitate i cap. iii

Non omnia que ab omnibus conscribuntur – ad alios autem sic.

Collectio XIII librorum, Vat.lat.1361, fo. 186r

app. 51

Idem ad Vincentium Victorem

Facta nocentium que innocentibus demonstrari vel – vitium est Christum annuntiabunt.

AL 12.54k (etc)

app. 52

De ordinando abbate ex regula S. Benedicti cap. lxxiii

In abbatis ordinatione illa semper consideretur ratio – peccatum si neglegant.

Coll. Verona 64 fo. 73v ; XP 3.47.1.1 (insc. as here)

app. 53

Aug. libro ii question' evangelii [in another hand, following direction in mg.]

Iacob quod matre fecit auctore ut patrem fallere –[fo. 231]- recte dici potest.

app. 54*Idem contra mendacium ad Consortium*

Quod scriptum est Deum benefecisse cum Hebreis – fallacia sed benivolentia.

app. 55*Idem libro de baptismo*

Quero quis peccet gravius, an qui nesciens – avaro scienti coeqatur.

app. 56*Aug' de adulterinis coniugiis*

Quod tibi durum videtur ut post adulterium – creditur miseratione deletum?

above 8.242a; IP 7.35; XP 8.8.1.1

app. 57*Idem de sermone Domini in monte*

Fieri potest ut vir dimittat uxorem causa fornicationis – quibuslibet stupra committere.

above 8.237b; IP 7.4b; Ctp 3.15.84

app. 58*Idem de adulterinis coniugiis*

Apostolus nec ad tempus ut vacetur orationi – fornicationis causa exceptit?

above 8.133; IP 6.79; Ctp 3.15.56

app. 59*Idem ad Bonifacium comitem*

Nichil aliud est credere quam fidem – consona voluntate coaptabitur.

app. 60*Idem libro ii de baptismo*

Non impeditur baptismi gratia quominus omnia peccata [fo. 231v] – contingunt in ecclesia.

Collectio V librorum (Vat.lat.1348) 2.25.2; XP 1.14.1.3

app. 61*Idem ad Paulum*

Queritur utrum debeat homo sine peccato – debere quam potest.

app. 62*Idem in libro retractationum de vera religione*

Usque adeo voluntarium malum est peccatum – voluntate est contractum.

[c. 13]

app. 63*Ambrosius libro de penitentia*

Non potest quisquam iustificari a peccato nisi fuerit peccatum ante confessus.

9L 2.283a; XP 10.11.1.3a

app. 64

Aug' contra Cresconium grammaticum libro iii

Si inter bonos ministros cum sit alius – eorum sed illius est.

above 1. 160 pt; IP 1.30; XP 1.13.1.1

app. 65*Idem de unico baptismo libro iii*

Non autem sicut heresis hereticorum est – debet dici ipsorum.

above 1.164 pt; IP 1.32; XP 1.13.2.1

app. 66*Idem in eodem*

Catholica ecclesia propterea non debet iterare – exeundo non possunt.

above 1.164 pt; IP 1.86; XP 1.29.1.4

app. 67*Urbanus papa omnibus Christianis*

Omnes fideles per manus impositionem episcoporum – pleni Christiani inveniantur.

above ID 1.296; IP 1.113 (etc)

app. 68*Pelagius papa Gaudentio episcopo*

Multi sunt qui in nomine solummodo Christi una etiam mersione – Trinitatis nomine baptizabis.

ID 1.161 pt; IP 1.62 as here; XP 1.22.1.1

app. 69*Item eidem in eadem [fo. 232]*

Qui vero apud dilectionem tuam eorum qui converti – cuiusdam spiritu videatur effectum.

cf above 1.161b; IP 1.90

[The next rubric follows on from the middle of the line where the Pelagius extract ends]

Hec i pars continet de fide et sacramento fidei, id est baptisate, et ministerio baptizandorum et baptizatorum et de observatione singulorum et quid conferat baptisma, et quid confirmatio.

There follows a complete *capitulatio* for each book of the main (abbreviated) collection, lacking 3. 4-184 for lack of a fo. after 233, and ending incomplete at the foot of fo. 242 (the last leaf of a complete quire of 8) with 13. 79, where the book ends. The *capitulatio* takes account of all the additions and erasures made in F earlier.